

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA KANUN, SUÇ VE CEZA

Arif Sarı

OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA KANUN, SUÇ VE CEZA

ARİF SARI

SELENCE YAYINLARI

No: 301 | Selenge Bilgi Serisi: 38 | Aralık 2023, 1. Baskı

SELENCE BİLGİ SERİSİ KOORDİNATÖRÜ

Erkan Göksu

YAZAR

Arif San

EDİTÖR

Murat Çaylı

SON OKUMA

İnayet Bebek

KAPAK GÖRSELİ

I. Ahmet Albümü (TSM.B408).

"Su kenarında şarap içen bir çiftin Yeniçerilerce yakalanması."

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-625-6967-51-9

SERTİFİKA NO.

40675

*Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.*

*Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr*

*© Bu kitabın tüm
hakları saklıdır. Tanıtım
amaçlı, kısa alıntılar
dışında metin ya da
görseller yayınevinin
izni olmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

OSMANLI HUKUKU MEVZUATI 15

Şer'î Hukuk 18

Örfî Hukuk 23

Örfî ve Şer'î Hukukun Uyumuna Meselesi 29

Gayrimüslim Hukuku 31

OSMANLI MAHKEME TEŞKİLATI 35

Osmanlı Padişahı ve Dîvân-ı Hümayun 35

Kadı Mahkemeleri 39

Mahkeme Görevlileri 42

Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahkemeleri 47

OSMANLI CEZA MUHAKEMESİNDE SUÇ VE CEZA 49

Had Suçları ve Cezaları 50

Zina 52

İffete İftira 61

Hırsızlık 62

İçki İçme 70

Dinden Dönme (İrtidad) 76

Yol Kesme, Gasp ve Soygun 80

İsyân 84

Kıyas Suçları ve Cezaları	85
Cinayet	86
Yaralama	91
Tâzir Suçları ve Cezaları	93
Görevi Suistimal Suçları	94
Kalpazanlık	100
Evrakta Sahtecilik	105
Yalancı Şahitlik	107
Mahkeme Basma	109
Sahte Tabiplik	110
Kişiyi Hakaret, Sövme	110
Kıyafet Nizamının İhlâli	111
Silah Taşıma Yasağı	112
Borca Sadakatsizlik ve Faizcilik	113
İnşa ve İskân Nizamının İhlâli	115
Suhte Olayları	117
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	123
DİZİN	126

Sevgili Eşim Hatice'ye...

ÖNSÖZ

Tarih boyunca hemen her toplumda genel kurallara aykırı davranışlar suç kabul edilmiş, hâkim güç tarafından cezalandırılmıştır. Ceza, bir yandan suç olan fiilin tekrarını önlemeyi amaçlarken diğer taraftan suçtan zarar gören kişi veya kurumun hakkını teslim etmeyi hedefler. Suç ve ceza hukuku, genel olarak evrensel değerler üzerine kurulmuş olmakla birlikte suçun niteliği ve cezanın miktarı kültürel çevreye göre farklılık gösterir.

Sosyoloji araştırmaları bir toplumda suç işlenmesini ekonomik ve idarî sebeplerden daha çok sosyo-kültürel yapıyla ilişkilendirmektedir. Şahsî suçlar söz konusu olduğunda mücrimin kişilik özelliklerinin suç işlemesinde ve işlenen suçun niteliğinde daha belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Kişiliğin oluşumunda genetik, aile hayatı, yaşanan coğrafya, mensup olunan toplum ve inanç biçimi gibi kalıtsal ve çevresel faktörler etkilidir. O takdirde suç, toplumsal bir sorun, ceza ise toplumun nizamını temin etmekle görevli otoritenin suçu engelleme aracıdır. Bu bakımdan, toplumun düzenini temin amacı güden hukuk nizamı ve adliye teşkilatıyla, işlenen suçlar ve bunlara tatbik edilen cezaların tetkiki, esasen hem devlet idare anlayışı hem de toplumun iktisadî ve içtimâî yapısının anlaşılmasında önemli bilgiler sunar.

Osmanlı hukuk mevzuatı ve mahkeme kayıtlarının tarih ve tarihî sosyoloji alanları için zengin veriler sunduğuna şüphe yoktur. Bilhassa Osmanlı idarî teşkilatı ve sosyo-kültürel yapısı hakkında araştırma yapacak bir kimsenin evvela Osmanlı hukukuna dair yeterli bilgiye sahip olması icap eder. Ancak hukuk sahasına adım

atanların karşılaşacağı ilk zorluk, hukuk ilmine münhasır terim ve ıstılahlara nüfuzun güçlüğüdür. Şer'î, örfî ve hatta gayrimüslim hukuk terimleriyle dolu olan Osmanlı hukuk metinlerinin anlaşılması da ilk başta hayli zordur. Bu bakımdan tafsilatlı bilgiler ihtiva eden müracaat eserlerinden evvel, Osmanlı hukukunu en yalın ve kısa biçimde izah eden eserlerden temel bilgiler edinilmesi yerinde olur. Elinizdeki eserin telif şekli ve gayesi de bundan ibarettir.

Bu çalışma, Osmanlı klasik devrindeki hukuk mevzuatı, mahkeme teşkilatı ve ceza muhakemesini ele almaktadır. Eserin, üçüncü kısmını oluşturan Osmanlı Devleti'nde görülen suçlar ve cezalar bahsi, temelde 16. yüzyılda Dîvân-ı Hümâyûn'a akseden dava kayıtlarına dayanmaktadır. Bu bahiste toplumda görülen bazı suçlara değinildiği, benzer suçlarla ilgili verilen örneklerin bir asırlık süreçte meydana gelmiş hadiselerden seçildiği göz önünde tutulmalı; verilen misallerin o suçun yaygınlığına dair istatistikî bir kanıt oluşturmayaacağı dikkate alınmalıdır. Bir suçun umulmayan biri veya bir grup tarafından işlenmesi günümüzde ne derece ilgi çekiyorsa, buna tarihî belgelerde rastlanılması da dikkati celbeder. Ancak bu, kişiyi birkaç suç örneği üzerinden genellemeler yapmak gibi fahiş bir hataya düşürmemeli, hadisenin gerçekleştiği zaman ve şartlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı hukuku hakkında böyle bir eserin vücuda gelmesi, Selenge Yayınları Bilgi Serisi'nin yayın editörlüğünü üstlenen Prof. Dr. Erkan Göksu'nun teşvikiyle mümkün olmuştur. Kendisine teşekkür etmek vazifemdir. Eserin okuyucuya ulaşmasına vesile olan Selenge Yayınevi'ne ayrıca şükran borçluyum. Okuyuculara faydalı olması dileğiyle...

Arif Sarı
Çankaya, Ekim 2023

GİRİŞ

Türkler, Müslümanlığı kabul etmelerinden itibaren İslâm medeniyetinin aslî unsuru olmuşlardır. 11. asırda Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasıyla İslâm dünyasının liderliğini de ele almış olan Türkler, bir taraftan İslâm dünyasının siyasi ve askerî mukadderatına tesir ederlerken Türk-İslâm kültürünün hukuki müessese ve tatbikatlarını da şekillendirmişlerdir. Yakın devre kadar Müslüman Türk devletlerinin, bilhassa özel ve kamu hukuku bakımından yalnızca İslâm hukukunun Sünnî-Hanefî mezhebi ahkâmına tâbi oldukları iddia edilmişse de artık bu görüş büyük ölçüde terk edilmiş durumdadır. Türk hukuk tarihi üzerine yapılan ilmî tetkikler, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeden önceki hukuk normlarının İslâmî devir hukukuna da tesir ettiğini ispat etmişlerdir. İslâmiyet'ten önceki bin yılı aşkın tarihlerinde büyük siyasi teşekküller vücuda getirmiş olan Türklerin, bunu herhangi bir hukuk müessesesi ve kaidesi olmadan başarabilmeleri düşünülemediği gibi Müslüman olmalarıyla asırlardır cari hukuk normlarını derhâl terk etmeleri de beklenemez.

Şeriatın, hiçbir suretle değiştirilemez bir hukuk normu olduğuna dair görüşler de artık geçerliliğini yitirmiş durumdadır. İslâm hukuku değişmeyen kurallar manzumesi olsaydı, dinî meşeli hiçbir hukuk sistemi statik yapısıyla zaman ve şartlara uyum sağlayamadan varlığını sürdüremeyeceğinden İslâm hukukunun da ortadan kalkması gerekirdi. Dinî kaidelerle idare edilen her toplumda, dinî düzenleme yapılmayan sahalardaki boşluk başka yollarla doldurulmuş, kimi zaman dine rağmen yeni kaideler yaratılmış ve kullanılmıştır. İslâm hukuku da bu genellemenin dışında değildir.

Şeriat, yalnızca inanç ve ibadetlerle ilgili kurallar getirmekle yetinmeyip insanların birbirleriyle olan münasebetlerine de hâkim olmak istemiştir. Ancak şeriatın aslî kaynağı olan Kur'an'da her sahada kaide bulunmadığı gibi var olan hukuki kaidelerin tamamı da yeteri kadar açık ve kesin değildir. Hukuk meseleleri Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri, ilk halifelerin icraatları, ashabın kavilleri ve ilk dönem İslâm ulemasının icma ve içtihatlarıyla izah, düzenleme ve tamamlanma yoluna gidilmiştir. Bu suretle tedvin edilmiş olan İslâm hukuk kuralları arasında kamu hukukuyla birlikte devlet idare ve teşkilatına dair bir kısım hükümler de bulunmaktadır. Ancak bu hükümler özel hukuku ilgilendiren esaslarla mukayese edildiğinde açıklanma ve ikmale muhtaçtır. Bu keyfiyet, tarih boyunca İslâm ülkelerinde iktisadî ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yeni kuralların ihdas edilmesinin yolunu açmıştır.

Müslüman devletlerde hükümdarlar, devlet menfaati ve siyasi mülahazaları da dikkate alarak, bilhassa kamu hukukuna ve idarî teşkilata mahsus kanunlar koyabilmişlerdir. Hükümdarlara, halka adaletle hükmetme vazifesini yüklemiş olan şeriat, sultana tanıdığı geniş takdir ve tâzir yetkisiyle yeni hukuk kuralları ihdas etme imkânı tanımıştır. Bu suretle İslâm memleketlerinde şeriatın yanında ayrı bir kanun normu olan örfî hukuk ortaya çıkmıştır.

Şer'î ve örfî hukukun birlikte cari olduğu Türk-İslâm hukuk sisteminin parçalarından biri de Osmanlı hukukudur. Osmanlı sultanları, kendi yetki sahalarındaki konularda kanun koyma salahiyetlerini daima kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'î hukukun her sahada amir hukuk olarak görünmesine rağmen bilhassa idare ve teşkilat hukuku, örfî hukukun tesiri altında olmuştur. Osmanlı teşkilat ve idare kanunları, idarî tedbirler ve emirleri muhtevi fermanlar vasıtasıyla, yavaş yavaş ve parça parça ilan edilmiştir.

Aynı sahaya ait muhtelif tarihlerde verilmiş olan emir ve fermanların bir araya getirilmesiyle hususî kanunlar yahut kanunnameler ortaya çıkmıştır. Bu kanunların bir araya toplanması ise umumî kanunnameleri vücuda getirmiştir. Neticede kanun ve şeriat, Osmanlı hukukunun iki aslî normunu oluşturmuştur. Şer'î ve örfî hukukun birlikte cari olduğu Osmanlı hukuk mevzuatında, Tanzimat devrinde Batı hukukuna ait müesseseler ve kaidelerin Osmanlı adli sistemine girişine kadar çok az değişiklik yaşanmıştır. Osmanlı klasik devri olarak adlandırılan 17. asrın sonlarına kadar, Osmanlı mahkeme teşkilatındaki değişimler de kısmîdir.

Kadim Türk ve İslâm anlayışına göre, hükümdarlığın meşruiyeti adalete tâbi olduğundan Osmanlı padişahları, adaletin tesisini aslî vazife bilmişlerdir. İlk Osmanlı padişahları, bizzat halkın şikâyetlerini dinleyerek hüküm vermişler, divana iletilen davalara müdahil olmuşlardır. Devletin kurumsallaşmasıyla birlikte padişah adına yargı görevi kazaskerler tarafından icra edilmeye başlanmış ancak divan Osmanlı Devleti'nin üst yargı kurumu olma vasfını daima korumuştur.

Osmanlı adli sisteminde kadı mahkemeleri devletin tüm hukuki uygulamalarının mahalli olmuş ve adli mekanizmanın yapı taşını oluşturmuştur. Hukukî, cezaî, idarî, şer'î veya örfî ayrımı yapılmaksızın tüm davaların aynı yargıç tarafından çözüme kavuşturulduğu mahkemelerdir. Tanzimat devrinde Batı tarzı ihtisas mahkemelerinin teşkiline kadar kadı mahkemeleri bu vasfını muhafaza etmiştir.

Osmanlı mahkemelerinde, birkaç istisna dışında, her nevi suç muhakeme edilmiş, mücrim şer'î veya örfî kaidelere göre tecziye edilmiştir. Sınırları şer'î hukuk tarafından çizilen had ve kısas suçları dışında kalan ve tâzir tavsif edilen suçlara verilecek cezalarda örfî kanunlar esas tutulmuştur. Şartlara göre benzer tâzir suçlarına farklı cezalar tatbik edildiği de vakidir. Nitekim, 16. yüzyılda Osmanlı donanmasının kürekçi ihtiyacının

had safhaya ulaşması üzerine kürek cezası yaygınlaşmış, önceleri yalnızca ağır suçlar bu cezayla tecziye edilirken kürekçi talebi arttıkça hemen her suç için bu ceza verilebilmiştir. Benzer suçlara farklı cezaların tatbikinde, toplumun idarî ve sosyal katmanlarına mahsus ayrı kuralların bulunması, çok uluslu ve kültürlü yapının hukukun şekillenmesindeki etkisi de olmuştur.

Çok geniş bir sahada ve altı asrı geçen bir müddetle yaşamış Osmanlı İmparatorluğu'nda işlenen suçların çeşitliliği, şaşılacak bir husus değildir. Dinî, etnik, kültürel ve iktisadî açıdan belirgin farklılıklara sahip unsurların bir arada yaşadığı imparatorluk toplumunda bu tabiidir.

OSMANLI HUKUKU MEVZUATI

Osmanlı hukuku önceki Türk ve İslâm devletlerinden devralınan hukuk sistemi üzerine tesis edilmiş, imparatorluk tebaası olan gayrimüslim unsurların geleneksel hukuk normlarından da kısmen etkilenmiştir. Geniş bir coğrafyaya hükmeden çok uluslu bir imparatorlukta hukuk sisteminin farklı kaynaklardan beslenmesi son derece tabiidir. Osmanlı hukuk sisteminin müstesna özelliği, farklı hukuk normlarını ihtiyaçlara ve geleneksel Türk-İslâm adalet anlayışına uygun şekle ustalıkla evirebilme kabiliyeti ve daimî suretle gelişmeye açık yapısıdır.

Osmanlı hukukunu şekillendiren esas hukuk normu Türk ve İslâm hukukudur. Temelde İslâmiyet öncesi Türk devletlerinin yasa tatbikatına dayanan ve Türk-İslâm devletleri hukukunun da derin tesiri altında olan Türk hukuku, Osmanlılarda örfî hukukla temsil edilmiştir. Osmanlı hukukunun dinî karakterini ise İslâm hukuku, yani şeriat oluşturur. Osmanlı Devleti'nin İslâm devleti özelliği hukukun bütününde şeriatı âmir kılrsa da esasen örfî veya şer'î hukukun hâkim olduğu alanlar belirgin biçimde ayrıdır. Bu yetki alanı ayrışması şeriatın doğası icabıdır. Şer'î hukuk, daha çok cemiyet hayatını ve kişiler arası münasebetleri düzenlerken idarî sahada kural koyma yetkisini hükümdara bırakmıştır. İdarî alandaki hukuki boşluklar sultanların koydukları kurallar manzumesi olan örfî hukukla doldurulmuştur.

Osmanlı hukukunu meydana getiren hukuk normlarından üçüncüsü mahallî hukuktur. Osmanlılar fet-hedilen ülkelerde cari hukuk kurallarını derhâl kaldırmamışlar, bir müddet aynen veya kısmî değişikliklerle uygulamaya devam etmişlerdir. Bölge ahalisinin idareye

ısrındırılmasını amaçlayan bu yöntem, Osmanlı hukuk sisteminin içerisine yerel hukuk unsurlarının girmesini beraberinde getirmiştir. Mahallî hukuk, ayrı bir hukuk normu olarak ele alınabileceği gibi yürürlükte kalması padişah emrine bağlı olduğundan örfî hukukun bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Dulkadirli Alaüddeve Bey Kanunları, Akkoyunlu Hasan Padişah Kanunları, Memluklerin Kayıtbay Kanunları ve Balkanlarda önceki idarelerden intikal eden birtakım hukukî uygulamalar Osmanlı kanunnameleri hükmünde tatbik, gerektiğinde padişah emriyle ikmal veya ilgâ edilmiştir.

Şer'î, örfî ve mahallî hukukun yanında Osmanlı hukuk sistemini oluşturan unsurlar arasında gayrimüslim hukukunu da saymak gerekir. Osmanlı tebaası zimmîlerle yabancı ülke vatandaşı olup bir süreliğine Osmanlı topraklarında kalmalarına müsaade edilen müstemener ayrı hukuk kurallarına tâbi olmuşlardır. Bunların bağlı bulundukları hukuk, cemaatler ve ecnebler hukuku şeklinde iki kısma ayrılırsa da gayrimüslim hukuku tabiri her ikisini de kapsar.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı hukuk sistemi ve adliye teşkilatı genel itibariyle büyük değişiklikler göstermemiştir. Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanı, Osmanlı hukuk ve yargı alanında köklü değişikliklerin başlangıcı kabul edilir. Esasen Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı hukuk sisteminde görülen değişim, güç dengesinin kati şekilde Avrupa ülkeleri lehine evrilmesi ve Batı'yı takip etme zorunluluğunun sonucudur. Avrupa'daki ekonomik, teknik ve askerî gelişmelerin siyasi alanda kendini göstermesi Osmanlı Devleti'nde Batı örnek alınarak ıslahatlara girişilmesini zorunlu kılmıştır.

17. yüzyılın başlarından itibaren bilhassa askerî başarısızlıklar, Osmanlı devlet adamlarını kurumların ıslahı yolunda adımlar atmaya sevk etmiştir. Padişahlara sunulan layihalardan ve ıslahat icrasından bu dönemde Fâtihi, Yavuz Selim ve Kanûnî Süleyman devirlerinin örnek alındığı görülür. Bu yeniliklerin fayda vermemesi ve

Batı'nın bu süreçte hissedilir şekilde güçlenmesi, müteakip ıslahatlarda Avrupalı devletlerin örnek alınmasını mecbur kılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda kurumsal alanda yapılan ıslahatların hukuk alanına da tesiriyle Batı hukuk normları Osmanlı hukukuna sirayet etmiştir.

Tanzimat döneminde Batı'dan, evvela Ticaret Kanunnamesi alınmış; bunda Avrupalı devletlerin teşviki önemli rol oynamıştır. Gelişmiş sanayileri için pazar imkânları arayan Avrupalı devletler, Osmanlı ülkesinde iyi bildikleri ticaret kanunlarının hâkimiyetini destekleyerek ticari sahada etkinliklerini arttırmayı amaçlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde Batı'nın yargı usulüne göre teşkil edilen ilk mahkemelerin ticaret mahkemeleri olması da aynı keyfiyetle ilgilidir. Tanzimat devrinde Nizamiye mahkemelerinin tesisiyle önceden kadı mahkemelerinin yetki ve sorumluluklarının bu kurumlara devredilmesi, Osmanlı ceza yargılamasında önemli bir değişimdir. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye, Nizamiye mahkemelerinin; Meclis-i Tetkikât-ı Şer'îyye ise Kadı mahkemelerinin temyiz mahkemeleri olarak tesis edilmiştir. Yine aynı dönemde kurulan Şûrâ-yı Devlet, günümüzdeki Danıştay'ın temelini oluşturmuştur.

Tanzimat döneminde Osmanlı hukuk ve yargı sistemindeki modernleşme çabaları bütünüyle Türk ve İslâm hukukundan kopuk değildir. Özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın her iki hukuk normundan beslenen karma bir sistem oluşturmayı hedefleyen çalışmaları bu bakımdan önemlidir. Aynı devirde çıkarılan Arazi Kanunnamesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve Hukuk-ı Aile Karameneleri örfî ve şer'î hukuk kurallarının kanunlaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Ticaret Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, Usûl-i Muhâkemât-ı Ticaret Nizamnâmesi, Usûl-i Muhâkemât-ı Hukûkiyye ve Cezâiyye Kanunları ise Batı hukukundan ya aynen alınan yahut kısmî değişikliklerle kabul edilen diğer kanunlardır.

Şer'î Hukuk

Şeriat veya şer'î hukuk olarak da adlandırılan İslâm hukuku, İslâm dininin ortaya koyduğu hukuk sitemidir. Sözlük anlamı açıklık, görünür hâle gelmek olan şeriat, ıstılah bakımından ilâhî bir dine dayanan hükümler bütünüdür. Şeriat ve şer' kelimeleri Kur'an'da da genellikle kişi ve toplum hayatını düzenleyen kurallar için kullanılmıştır. Hukuk ilminde ise bu iki tabir doğrudan İslâm hukukuna, Osmanlı mahkeme kayıtlarında sıklıkla geçen "şer' ile hakkından gelmek", "şer' ile muamele etmek" ifadeleri bu hukukun hükümlerine işaret eder.

Şeriat, Kur'an ve Hz. Muhammed'in sünnetiyle konulmuş ilâhî kaynaklı hükümlere dayanır. Bu hususiyet şer'î hükümlerin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği düşüncesinin dayanağıdır. Oysaki ihtiyaç hâlinde yeni hükümlerin ihdası veya var olanların esasında değişiklik yapılmadan tadili yine İslâm hukukunun verdiği cevazla mümkündür. Bu sayede müçtehit hukukçular; hüküm ayetlerini, peygamberin sünnet ve hadislerini tefsir ederek yeni hükümler ortaya koyabilmişlerdir. İslâm devletlerinde hükümdarların kesin şer'î kuralların bulunmadığı alanlarda örfî kurallar koyabilmeleri de yine şeriatın tanıdığı salâhiyettir. Bu iki husus şeriatın sanıldığı kadar statik ve kapalı bir hukuk sistemi olmadığının kanıtıdır.

İslâm hukuku edille-i şer'îyye denilen; Kur'an-ı Kerim, sünnet-i nebevî, icma'-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâ olmak üzere dört aslî delil üzerine temellenmiştir. İslâm hukukçuları edille-i şer'îyyenin İslâm hukukunun mutlak delilleri olması konusunda hemfikirdirler. Ancak bunlardan kıyas ve icma', kitap ve sünnete aykırı olmayacağından esasen İslâm hukukunun aslî dayanakları Kur'an ve sünnettir. Peygamberin söz ve fiillerinin Kur'an'a ters düşmesi mümkün olmadığına göre İslâm hukukunun esası Kur'an-ı Kerim'dir. Bu bakımdan herhangi bir meselede İslâm hukukunun hükmünü arayan kişi öncelikle Kur'an'a müracaat etmek durumundadır.

Kur'an, Hz. Muhammed'e ayet ve sureler hâlinde gönderilen ilâhî vahiydir. Vahiylere Mekke ve Medine'de gelmiş, ayet ve sureler nazil oldukları yere göre Mekke ve Medine olarak isimlendirilmiştir. İslâm hukukuna dair hüküm bildiren ahkâm ayetleri daha çok Medine olanlardır. Bu ayetler genel itibariyle adaletle hükmetme, başkasının can, mal ve namusuna zarar vermeme, işlerde istişare etme, suçlar ve cezalar gibi hususlarda hukukun esas kaidelerini oluşturur. Kur'an'da had ve kısas cezalarıyla faiz ve zekât gibi bazı konularda kısa, miras ve evlilik gibi meselelerde tafsilatlı hükümler yer almaktadır. Öte yandan Kur'an, hukuki hayatın her aşamasını tanzim için gerekli kuralları vazeden bir hukuk kitabı değildir. Bu nedenle peygamber hayatta iken pek çok meseleyi Kur'an'da müphem ayetleri tefsir ederek, tafsilatsız emirleri tamamlayarak çözmüştür. Peygamberin, ayetleri nasıl anlayıp tatbik ettiğini gösteren hareketleri ve sözleri büyük ehemmiyet kazanmış, onun sünneti hukukun aslî kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Bu sebeple, hukukçuların bir mesele hakkında Kur'an'da bulamadıkları yahut bulunsalar da açıklanmaya muhtaç olan hükümler için ikinci olarak müracaat edecekleri aslî kaynak sünnet-i nebevîdir.

Hz. Muhammed'in onayladığı veya yasakladığı tavır ve davranışlar, söz ve fiillerinin bütününe sünnet; sünnetin nakledilmesine hadis-i şerif denir. Kur'an'da peygambere itaat edilmesi ve sünnetlerine uyulması emredildiğinden, sünnetin Kur'an'a aykırı olması mümkün değildir. Sünnet ve hadis Kur'an'ın açıklanmasını ve anlaşılmasını sağladığından Kur'an'da yer alan hükümlerin izah edilmesinde de bunlara başvurulur. Ayrıca Hz. Muhammed, peygamberliğinin ilk dönemlerinden itibaren ashâbı arasındaki ilişkileri tanzim eden kuralları koymuş, anlaşmazlıkları gidermek için hükümler vermiştir. Medine İslâm devletinin başkanlığını üstlenmiş olan peygamber, baş hâkim olarak dava dinlemiştir. Bu itibarla peygamberin sünneti, İslâm hukuku ve yargılama usulü bakımından örnekler sunmaktadır.

İslâm hukukunun kaynakları arasında bulunan icma'-ı ümmet ise müçtehit hukukçuların içtihatlarının birbirlerine uygun olması, bir işin hükmünde ittifak edilmesi anlamına gelir. Daha açık bir ifadeyle icma', İslâm hukukçularının bir konu üzerinde ittifakla karar vermesidir. Edille-i şer'iyyenin dördüncüsü olan kıyas-ı fukahâ ise hükmü açık olan bir husus ile hükmü olmayan ancak benzer özellikli bir başka hususun kıyaslanarak hüküm verilmesidir.

Sahabe devrinde, Kur'an'ın kitap hâline getirilmesi, ardından çoğaltılarak İslâm devletinin her tarafına yayılmasıyla ülke sathında hukuk birliği büyük ölçüde sağlanmıştır. Fakat sınırların genişlemesi, İslâm devletine farklı dine ve kültürlere mensup unsurların katılması ve zamana göre yeni ihtiyaçların ortaya çıkması hukukta yeni hükümleri gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaca çare arayan sahabe, kitap ve sünnete bağlı kalarak fetvalar irat ettikleri gibi, bu iki kaynaktan olmayan konularda da ilk defa kıyasa müracaat etmişlerdir. Sahabenin ileri gelenlerinin, hukuki meseleleri çözmek amacıyla toplanarak ortak bir fikirde birleştikleri; yani icmayı kullandıkları da vakidir. Esasen sahabe ve daha sonraki İslâm hukukçuları, icma' ve kıyas konusunda bir bakıma peygamberin yolunu takip etmişlerdir. Çünkü Hz. Muhammed, karşılaşılan bir meselede ayetlere dayanarak hükümler vermiş, ayetlerden nasıl hüküm çıkarılacağını ashabına öğretmiş böylece ileride ortaya çıkabilecek meseleler hakkında yeni hükümler verilmesinin yolunu açmıştır.

İslâmiyet'in yayılmasıyla farklı kültür ve coğrafyalardaki değişik ihtiyaçlar mezhepleri, mezhepler arasındaki içtihat ayrılıkları ise İslâm hukukunda uygulama ve kaideler bakımından farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu ayrılıkları ortadan kaldırmak isteyen Abbasi halifeleri, Hanefî mezhebine göre hüküm verilmesini kabul ederek hukukta birlik tesisine çalışmışlardır. Abbasi-ler döneminde artık İslâm hukuku tekâmülünü büyük oranda tamamlamış, bir sistem hâline gelmiştir.

Türklerin kitlesel olarak İslâmiyet'e girmeleri Abbâsiler döneminde olmuş, Türkler yeni dinlerinin inanç ve ibadet esaslarıyla birlikte hukuk normunu da kabul etmişlerdir. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi Türk-İslâm devletlerinde Abbâsilerden iktibas edilen İslâm hukuku hâkim olmuştur. İslâm hukukundaki boşluklar ise Türk hükümdarlarının ihdas ettikleri örfî hükümlerle doldurulmuş, bu usul şer'î ve örfî hukukun aynı anda ancak birbiriyle uyum içerisinde cari olduğu Osmanlı hukuk sisteminde de varlığını sürdürmüştür.

Osmanlıların, İslâm hukukuna riayet etmek konusunda son derece samimi oldukları ve önceki Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi önemli Türk kentlerinin İslâm hukuk bilginlerinin toplandıkları yerler hâline geldiği malumdur. Osmanlı padişahlarınca korunan ve ihsanlarla taltif edilen âlimlerin kaleme aldıkları eserler, şer'î hukuk mevzuatını vücuda getirerek mahkemelerin müracaat kaynaklarını oluşturmuştur. Bu külliyyatın başında fıkıh kitapları gelir. Fıkıh kitapları müçtehitlerin çıkardıkları hükümlerin tamamını ihtiva etmiştir. Osmanlı mahkemelerinde Hanefî içtihadına göre dava görüldüğünden kadıların aslî dayanaklarını bu mezhebin önemli fıkıh kitapları oluşturmuştur.

Osmanlı klasik devrinde Mütûn-ı Erbaa olarak bilinen dört eser Hanefî âlimleri arasında son derece makbuldü. Bunlardan ilki Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî'nin telif ettiği *el-Muhtar* adlı muhtasar eseridir. Muzafferüddin İbnü's-Saati'nin *Mecmau'l-Bahreyn* ve Ebü'l Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-Dekâik* adlı eserleri ile Tâcü's-Şerîa'nın, *Vikâyetü'r-Rivâye* adlı eseri kadı mahkemelerinin temel başvuru kaynaklarıydı.

Osmanlı Devleti'nin bir nevi yarı resmî hukuk külliyyatı olarak asırlarca kadı, müftü ve müderrislerin müracaat kaynakları arasında yer alan iki eser daha vardır. Hicrî 9. ve 10. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eserlerden ilki Şeyhülislam Molla Hüsrev'in, *Dürrü'l-Hükkâm*

adlı kitabıdır. Yirmiye yakın şerhi bulunan bu eser, *Dürrer* adıyla şöhret bulmuştu. Diğeri ise Fatih Camii imam ve müderrisi İbrahim el-Halebî'nin, Mütûn-ı Erbaa'dan derlediği *Mülteka el Ebhur* adlı eseridir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, zamanın şartlarıyla değişen adliye teşkilatı ve hukuk anlayışına uygun olarak pek çok yeni eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en şöhretlisi Ömer Nasuhî'nin (Bilmen) Osmanlı hukukunda Hanefî fıkhnın tatbiki konusunda kaleme aldığı *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*'dur.

Kadıların, bir mesele hakkında fıkıh kitaplarında bilgi bulamadıkları hâllerde müracaat ettikleri ikinci kaynak grubu fetva mecmualarıydı. Bunlar mahkemeye intikal eden bir konu hakkında daha önce verilmiş olan fetvaların bir araya getirildiği eserlerdir. Ayrıca kadılar, herhangi bir hukuki problemle karşılaştıklarında yahut davalı ve davacılar, anlaşmazlıklarının hukuki yönünü bilmek istediklerinde bölge müftüsünden veya şeyhülislamdan da fetva alabilirlerdi. Böylece kadı, kararını güvenilir bir hukukçunun, özellikle bir şeyhülislamın fetvasına dayandırabilmekte, hükmün Dîvân-ı Hümayun gibi bir üst yargı mercii tarafından bozulmasının önünü de almaktaydı. Fetva kurumunun Osmanlı hukuk sisteminde çok önemli bir yer işgal etmesinin bir diğer nedeni fetvaların hem örfî hem de şer'î alanda verilebilmesiydi. Birçok fetva mecmuasının son bölümlerinde örfî hukuk sahasına ait bilhassa mîrî arazi hukukuyla ilgili fetvalar bulunurdu.

Osmanlı hukukçularınca en fazla müracaat edilen fetva kitaplarının başında Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin bir kanun mecmuası hâline gelmiş olan *Ma'ruzât* adlı eseri gelmekteydi. Yine *Fetâvâ-yı Alî Efendi*, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, *Behcetü'l-Fetâva* ve *Neticetü'l-Fetâva* adlı eserler de kadılar açısından hukuk rehberi mahiyetindeydi.

Osmanlı hukuk sistemine göre fetvalar devletin resmî olarak kabul ettiği Hanefî mezhebi içtihadına dayandırılmıştır. Anadolu ve Rumeli'de bulunan nüfusun

çoğunluğunun ve bölge kadılarının Hanefî olması hukuk sahasında bu mezhebin etkisini arttırmıştır. Başka mezheplerin yaygın olduğu yerlerin bölge mahkemelelerine de yine Hanefî mezhebinden kadılar atanmış ancak yanlarına sair mezheplere mensup nâibler verilmiştir. Özellikle Arap vilayetlerine diğer üç Sünnî mezhepten kadı tayinleri de yapılmıştır.

Kadının mahkemesine gelen bir dava konusunda karar verirken müracaat ettiği bir diğer kaynağı kadı sicilleriydi. Osmanlı Devleti'nde kadıların görevli oldukları mahkemelerde tuttıkları sicil defterlerine şer'iyye sicilleri veya kadı sicilleri denirdi. Bu defterler, mahkemede görülen davalara dair hükümlerden başka merkezden gönderilen ferman, berat ve kanunnameleri de haviydi. Şer'iyye sicillerinde yer alan hükümler nitelik bakımından iki kısma ayrılır; bunlardan nizâlî bir mesele hakkında verilen hükümlere i'âm, nizâsız kazâ neticesinde verilen hükümlere hüccet denirdi.

Şer'iyye sicillerinde mahkemeye intikal eden dava konusu kısaca özetlendikten sonra kadının hükmü aktarılır, altına tarih ve şahitlerin ismi yazılırdı. Dava tarafları, dilerlerse verilen hükmün bir suretini ücreti mukabilinde alabilirlerdi. Şer'iyye sicilleri ileride meydana gelebilecek ihtilafları ortadan kaldırmak bakımından kadılara dayanak oluşturmuş, tarafların yeniden mahkemeye başvurmaları durumunda sicildeki kayıt üzerinden işlem sürdürülebilmiştir. Ayrıca hükme bağlanan davaların benzerlerinde de kadılar bu kayıtlardan yararlanabilmiştir.

Örfî Hukuk

İslâmiyet gerek kamu hayatını gerekse bireyler arasındaki münasebetleri dinî esaslar üzerinden düzenleyen tek kanun olarak şeriâtı kabul etmiştir. Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru büyük İslâm uleması içtihat kapısının kapandığını ilan ettiğinden bu zamandan sonraki Müslüman hükümdarların şeriatta değişiklik yapmaları

mümkün değildi. Bu hâlde hükümdar, yasama yetkisine haiz olmadığından İslâm kanununun icrasına nezaret etmekle görevliydi. Sultanın dinî hususlarda bilgisi yoksa şeriat üzerinde yorum yapma yetkisi de yoktu.

Müslüman bir devlet olmakla birlikte Osmanlı Devleti, şeriatı aşan bir hukuk düzeni getirmiştir. Osmanlı hukukunun temelini İslâm hukuku oluştursa da şeriatın ayrıntılı hükümler koymadığı alanlarda, yine şeriatın verdiği salâhiyetle Osmanlı padişahları kanun koyabilmişlerdir. Bu, Osmanlı padişahının devlet içerisinde tam anlamda bir mutlak mevkiye ulaşmasından başka devlet çıkarlarının ve bürokrasinin üstünlüğü sayesinde gerçekleşmiştir.

Padişah emirleriyle yürürlüğe giren hükümler manzumesi örfî hukuku oluşturmuştur. Her ne kadar örf kelimesi evvela yaptırım gücü olmayan örf ve âdetleri akla getirse de padişahın berat ve fermanları birer kanun hükmündeydi. Tabii olarak örfî hukuk hükümleri vücuda getirilirken örf ve âdetler dikkate alınmış ancak örfî hukukun asıl amacı; devletin ihtiyaçları, zamanın şartları ve kamu yararının gözetilmesi olmuştur. Fâtih devri idare ve siyaset adamı Tursun Bey örfü, nizam-ı âlem için akla dayanılarak hükümdarın koyduğu düzen olarak tarif etmiş, örfün devrin âlimlerince “siyaset-i sultanî ve yasag-i padişahî” olarak kabul edildiğini dile getirmiştir.

Esasen örfî yasa ihdası, sadece Türk devletlerinde görülen bir usul de değildir. Diğer İslâm devletlerinde de hükümdarlar yeni kanunlar çıkarmışlar, Hz. Peygamber’in devlet ve toplum hayatıyla ilgili hükümler vermesini buna dayanak olarak kabul etmişlerdir. Yine ilk halifeler devrinde; özellikle Hz. Ömer zamanında devlet kurumlarına münhasır yeni kanunlar yapılmıştır. Emevî ve Abbasiler döneminde kurumsallaşan İslâm devletinde halifelerin devlet ve kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sonradan koydukları kurallar da bazı âlimler tarafından örfî hukuk sahasında değerlendirilmiştir.

Türklerde hakanın yasa koyma yetkisini kullandığına dair ilk örnekler, İslâm'dan önce Orta Asya devletlerinde görülmektedir. İdarî ve toplumsal hayatı düzenleyen ve ilk başta yazılı hâlde olmayan töre de esasen hakanın iradesiyle şekillenen bir kanun hüviyetindeydi. Törenin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilen Orhun Yazıtlarında Köktürk hakanlarının Türk töresine sahip çıktıklarına, onu düzenlediklerine ve herkesin töreye uyması gerektiğine dair güçlü vurgular yer almaktadır. Türk hukuk anlayışının şekillenmesinde önemli rol oynayan Cengiz Yasaları da örfî hukukun tarihî gelişimini sergileyen önemli örneklerdendir.

İslâm hukuk tarihinde örfün önem kazanarak yeni bir devir açması Müslüman-Türk devletlerinin kuruluşuyla olmuştur. Bu devletler, İslâm devlet anlayışı ve devlet hukuku alanında esaslı bir değişiklik meydana getirmişlerdir. İslâm devletinin dinî-siyasi ümmet anlayışına mukabil Türk -İslâm memleketlerinde devlet, siyasi ve icrai alanda mutlak ve üstün bir güç kazanmıştır. Yalnız devletin yarar ve gereksinimlerini göz önünde tutan bir örfî hukuk ortaya çıkmıştır. Türk hükümdarı kendi otoritesine şerik kabul etmeyen ve otoritesinin üzerinde başka bir güç tanımayan mutlak karakterini daima muhafaza etmiştir. Türk devletlerinde kökleri İslâm öncesi dönemlere uzanan bu devlet idare anlayışı onların Müslüman olmalarından sonra da değişmemiş, Türk hükümdarları halife karşısında da mevkilerini korumuşlardır.

İslâmiyet'in kabulünden sonra Türk hükümdarları "siyaset, yasağ veya örf" adı altında yasalar koymaya devam etmişlerdir. Safevî, Babür, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu sultanları dâhil olmak üzere tüm Türk-İslâm devletlerinde hükümdarların yasa koydukları görülür. Osmanlıların çağdaşı olan Akkoyunlularda Uzun Hasan Bey Kanunları, Dulkadirli Beyliği'nde Alaüddevle Bey Kanunları ve Memluklerde Sultan Kayıtbay Kanunları daha çok ihtiva ettikleri örfî hukuk hükümleriyle ön plana çıkmıştır. Osmanlı sultanları ise örfî hukuk sahasında

yasa koymak ve uygulamak bakımından diğer Türk hükümdarlarından daima daha ileride olmuşlardır.

Osmanlılarda örfî yasa ihdasına dair örneklerle devletin teşkilinin ilk yıllarından itibaren rastlanmakla birlikte özellikle fetihler ve devlet teşekkülünün gelişmesi yeni kanun yapılmasını hızlandırmıştır. Merkezî idare usulü, örfî vergiler ve toprak tasarrufu hukukuna esas teşkil eden tahrir sitemi hakkında en eski kayıtlar Yıldırım Bayezid devrine aittir. Halil İnalcık'ın tespitlerine göre tamamıyla örfî kanunlara müstenit olan idarede kul sisteminin geniş ölçüde uygulanması yine onun döneminde gerçekleşmiştir. I. Bayezid askerî kul sistemini kurmak gayesiyle ulema sınıfının muhalefetine aldırış etmeden ulemaya yarayan çok sayıda vakfı devlet eline geçirerek askerî sınıfa vermiştir. Devletin üstün çıkarları sair kaygılardan önde tutulmuştur. Fetret devri örfî hukuk alanındaki gelişmelerin durduğu, hatta bir kısım uygulamalarda şer'î usullerin galip geldiği bir dönemdir. II. Murad'ın iktidarında ise örfî hukuk alanında yeniden hızlı bir gelişme yaşanmış, devlet teşkilatında örfî hukuk kesin olarak yerleşmiştir. Fâtih Kanunnamesi de büyük ölçüde bu devir kanunlarına dayanmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmed, kendisinden sonraki nesilleri bağlayıcı şekilde tedvin edilmiş ve resmî olarak yürürlüğe konulmuş kanunnameler yapan ilk Müslüman hükümdar olarak kabul edilmektedir. Seleflerinin ihdas ettiği ve kendi devrinde genelleştirilen kanunlar yine onun isteğiyle kanunnameler şeklinde toplanmıştır. Fâtih, koyduğu kanunlar vasıtasıyla mutlak otoritesini, bir taraftan devlet teşkilatı, diğer yandan kanunlarda yaptığı değişikliklerle gerçekleştirmek istemiş, mutlak otoritesi sayesinde örfî hukuk üstün hâle gelmiştir. Fâtih devrinde ilan edilen iki genel kanunname, şeriat karşısında sırf kamu yararı için hükümdarın kendi iradesiyle çıkarılmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed, biri reaya, diğeri devlet teşkilatına münhasır iki kanunname yayınlamıştır. Bunlardan reayaya mahsus olanı; temelde ahalinin idareciler elinden gördükleri zulmü ortadan kaldırmak amacıyla

para cezalarını ve vergi miktarını halk lehine düzenlemeyi amaçlamıştır. Teşkilat kanunnamesi ise doğrudan doğruya devlet teşkilatına ait kuralları, tabiatıyla tam anlamıyla örfî kanunları içermektedir. Bu kanunla askerî sınıfın ve tımar erbabının ahaliden haksız para almalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. II. Bayezid ve Kanûnî Sultan Süleyman devrinde de bir taraftan genel kanunlar toplatılıp çoğaltılırken diğer taraftan ihtiyaçlara binaen yeni kanunlar yapılmaya devam edilmiştir.

Örfî hukukun mevzuatını oluşturan aslî kaynaklar kanunnamelerdir. Osmanlı Devleti'nde padişahlar tarafından konulan hukuki hükümler genel itibariyle kanunname olarak anılmıştır. Osmanlı hukukunda bir padişahın çıkarmış olduğu hükümler ve kanunlar kendisinden sonra gelen padişahı bağlamazdı. Bunların yürürlüğünün devamı ancak yeni padişah tarafından tasdik edilmesiyle mümkün olmuştur.

Esas bakımından birer padişah emrinden ibaret olan bu kanunların en üst kısmında padişahın hattının bulunması bunların padişah iradesiyle çıkan resmî ve uyulması zaruri kanunlar olduğunun göstergesidir. Padişahın idarî meselelere veya ihtiyaca göre ferman veya berat şeklinde yayınladığı kanunların bir nüshası kadı sicillerine kaydedilmiş, ilgili muhakemede hukuki dayanak olarak kullanılmıştır. Kanunname yalnızca bir konu hakkında olabileceği gibi, bir bölge veya zümreye şamil genel kanunnameler de vardır. Bireysel ve toplumsal münasebetler daha çok şer'î hukuk çerçevesinde düzenlendiğinden kanunnameler ceza, arazi, malî hukuk müeyyidelerinin yanında devlet teşkilatı hakkındaki örfî hükümleri ihtiva etmiştir.

Örfî hukuk kurallarının kanunnamelerde bir araya getirmesinde temel amaç idarî ve hukuki alanda uygulama birliği tesis etmek, ayrıca Osmanlı hukukunun toplum nezdinde bilinirliğini arttırmaktır. Böylece bir taraftan ahalinin konulan nizamı bilerek buna uyması arzu edilirken diğer taraftan idarî gücü toplumun aley-

hine adaletsizce kullananlara karşı reayanın hak arayabilmesi amaçlanmıştır. Reayanın mahkemelerde bulunan kanunnamelere kolayca ulaşması, hatta bir örneğini alabilmesi bu amaca matuftu. Keza Osmanlı kanunnamelerinin hemen hepsinde, kanunların halkın adaletle yönetilmesi, huzur ve güveninin temin edilmesi, zulümden korunması için çıkarıldığına vurgu yapılmıştır.

Osmanlı kanunname geleneği içerisinde sancak kanunnameleri mühim bir yer işgal etmektedir. Vilayet veya sancak kanunnameleri, o bölgeye ait olan tahrir defterlerinin baş kısmında padişah tuğrasıyla onaylanmış olarak bulunurdu. II. Bayezid döneminden itibaren benimsenen bu usul daha sonraki dönemlerde model alınarak uygulanmaya devam edilmiştir.

Sancak kanunnameleri, mîrî arazi rejiminin bulunduğu ve tımar dağıtılan bölgelerde sipahi ile reaya arasındaki ilişkiyi düzenlemeyi hedeflemiştir. Bu kanunnamelerde genel olarak Osmanlı hukukunun temel ilkeleri geçerli olsa da ayrı sancaklara ait kanunlar arasında belirgin farklar vardır. Bu keyfiyet bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden önce tâbi olduğu hukuk normunun derhâl terk edilmemesinin yanı sıra orada yaşayan ahalinin millî, kültürel ve ekonomik farklılıklarıyla da ilgiliydi. Örneğin 16. yüzyıla ait Rumeli sancak kanunnamelerinde Bizans ve Slav hukukuna ait kaidelerin izleri tespit edilebilmektedir.

Kanunnameler içerisinde yalnızca belli bir guruba mahsus olarak tanzim edilmiş olanlar da vardı. Bunlar bazı bölgelerde devlet adına kendilerine görev tevdi edilenler için çıkarılmıştır. Örneğin yaya ve müsellemler, eşkinî yörükler, Voynuklar ve Tatarlar gibi askerî vazifelilerin durumlarını tanzim eden müstakil kanunlar bulunmaktaydı. Bunun yanında esasen reaya içerisinde olan ancak devlet adına avcı kuş yetiştirenler veya çeltikçiler gibi belirli hizmetleri yürütenler için de kanunlar yapılmıştır.

Devlet teşkilatına münhasır kanunnameler içerisinde Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnamesi, hükûmet şekli

ve yetki alanları, devlet adamlarının padişahla ilişkileri, tayin, terfi, maaş usulü ve ceza hükümleri bakımından en geniş kapsamlısıdır. Daha sonraki dönemlere ait olan Ayn Ali Efendi, Nişancı Abdurrahman Paşa ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin kanunları da devlet teşkilatına hasredilmiştir.

Osmanlı kanunları, Mühimme, Ahkâm ve Şikâyet defterleri ile Tapu Tahrir defterleri içerisinde yer almaktadır. Tahrir defterlerinde bulunan sancak kanunnameleri ilk olarak Ömer Lütfi Barkan tarafından XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Mâlî Esasları, Kanunlar adlı eserinde yayımlanmıştır. Sancak kanunnamelerinin hemen tamamı ise Ahmet Akgündüz tarafından Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri adlı 9 ciltlik eserde toplanmıştır.

Örfî ve Şer'î Hukukun Uyumu Meselesi

Osmanlılarda örfî hukukun İslâm hukukundan ayrı bir mecrada ortaya çıkması birçok ilmî araştırmaya konu olmuş, başta Ömer Lütfi Barkan olmak üzere bazı araştırmacılar, örfî hukukun şer'î hukuktan bütünüyle ayrı olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüş, örf veya örf-i sultanînin hükümdarın toplumun hayrı için şeriatın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlar olduğu, bu nedenle örfî kanunların İslâm hukukuyla tam bir uyum içinde olmasının beklenemeyeceğini iddia etmektedir. Örfî yasaların dinî değil akılcı ilkelere dayanması ve kamu ile yönetim hukukunu ilgilendirmesi bu savın dayanağı olmuştur. Özetle bu sava göre devlet idaresinde temel amaç devletin üstün çıkarlarının daima korunması ve merkezî idarenin güçlü tutulması olduğuna göre sultan yasa koyarken öncelikle şer'î hukuka uygun olma kaygısı taşımamıştır. Yine şer'î hukuku tatbik etmekle yükümlü olan şeyhülislam, kazasker, kadı, müftünün yetkilerinin kısıtlı olması yahut padişah emrine itaat etme zorunlulukları bu görüşün doğruluğuna delil olarak gösterilmiştir.

Osmanlılarda örfî ve şer'î hukukun tam bir uyum içerisinde olduğu ve padişahların şer'î hukuka dayanarak kanun koyduklarını savunan karşı bir görüş de vardır. Bu fikirdeki araştırmacılar, Osmanlıların kuruluş aşamasından itibaren her alanda Müslüman devlet yapısını aksettirdiği, ilk Osmanlı fetihlerinde amil olan gaza ve cihat anlayışıyla genişleyen devletin İslâm felsefesinin dışında kalmasının mümkün olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Osmanlı örfî hukukunun şekillenmesinde etkili olan yöneticilerin medrese eğitiminden geçmiş olması, örfî hukukun İslâm hukukundan bağımsız olmadığına delâlet etmektedir. Bu sava göre ilk dönemde nişancıların, müderrisler arasından belirlenirken Fâtih devrinde Dâhil ve Sahn-ı Seman müderrisleri arasından tayin edilmeleriyle, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin ilmiyeden gelmesi bunların hukukçu kimlikleri dikkate alındığında İslâm hukukunun bütünüyle dışında olmalarına engeldir. Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'nin bazı örfî hükümlere karşı çıkması ve çoğu kez verilecek hükümlerde kendisinden fetva alınması yine örfî ve şer'î hukukun uyum içerisinde olduğu fikrinin delilleri arasında sayılmıştır.

Örfî hukukun şer'î hukukla uyumu meselesinde tartışma daha çok Osmanlı ceza hukuku üzerinden yürümüştür. İslâm ceza hukukunda suçlar yine bu hukukun gereği olarak had, kısas ve tâzir olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunlardan had ve kısas, sınırları din çerçevesinde çizilmiş suçlar ve müstahak olunan cezalar olup bunlara idarecinin müdahale hakkı yoktur. Ancak Osmanlı mahkeme kayıtlarında had gerektiren birtakım suçlara tâzir uygulandığına dair örnekler bulunmaktadır. Mesela, Mühimme kayıtlarında "salb u siyaset ve katt-ı uzva müstahak olanların" küreğe konulmasını emreden hükümler bu nevidendir. Ancak burada, İslâm hukukuna göre had ve kısas cezalarının verilebilmesi için suçun sağlam delillerle ispatlanması, aksi hâlde cezanın tâziye dönüştürülmesi ilkesi dikkate alınmalıdır. Zira fiilin ispatı bakımından bir eksiklik ve şüphenin bulunması durumunda sonuç daima sanık lehine olmalıdır. Bu

nedenle Osmanlı mahkeme kayıtlarında yalnızca özeti aktarılan dava sürecinden hareketle had ve kısas cezaları yerine tâzir uygulandığını ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Hatta hükümlerde yalnızca şer'î şerifle suçları sabit olanlar için ölüm veya kısas cezalarının uygulanmasının emredilmesi, suçu sabit olmayanların küreğe konulmalarının istenmesi esasen şer'î hukuka uygun olan bir ceza yargılamasına işaret etmektedir.

Öte yandan İslâm ceza hukukunda müeyyidesi tâzir olan bazı suçların Osmanlı ceza usulünde ulu'l-emrin kararıyla idam gibi ağır cezalara çevrilmiş olduğuna dair örnekler de görülmektedir. İslâm hukukunda tâzir cezalarında suçlular ne malî ne de sosyal durumlara göre ayrılmamışken Osmanlı kanunnamelerinde cezaların suçlunun malî durumuna göre belirlenmesi, şer'î hukukta diyet haricinde maddî ceza yok iken Osmanlı'da tâzir cezalarının maddî olması iki hukukun birbirine tezat uygulamalarıdır. Bununla birlikte devletin âli menfaatlerinin söz konusu olduğu bilhassa savaş gibi olağanüstü hâllerde bazı had cezaları mücrimden yararlanma arzusuyla tâzire dönüştürülebilmiştir. Donanmanın kürekçi ihtiyacının arttığı dönemlerde had suçlarının kürek cezasıyla tecziye edilmesi bunun açık örneğidir.

Netice olarak, Osmanlı Devleti'nde geçerli olan hukuk kurallarının İslâm hukukuna tam anlamıyla uyduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi bütünüyle dışında olduğu da söylenemez. Padişahlar şer'î hukukun boşluklarını doldurma maksadıyla zamanın ve yönetsel mekanizmanın ihtiyaçlarına göre yeni kurallar ihdas ederken bunların İslâm hukukuna aykırı olmamasına gayret etmişler ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda âli menfaatler şer'î hukuka uygunluktan önde tutulmuştur.

Gayrimüslim Hukuku

Osmanlı hukukunun kaynaklarından sonuncusu gayrimüslim hukukudur. Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimler hukuki statülerine göre zimmî ve

müstemen olmak üzere ikiye ayrılmakta; bunların tâbî oldukları hukuk kuralları da farklılık arz etmekteydi. Osmanlı ülkesinde Rum, Gregoryen Ermeni, Musevî, Latin, Katolik Ermeni ve Protestan cemaatlerine mensup Osmanlı vatandaşı gayrimüslim tebaaya zimmî denirdi. Zimmet kelimesinden türeyen zimmî tabiri hukuk dilinde, Müslüman olmayan bir bölgenin bir İslâm devleti tarafından ele geçirilmesi neticesinde o bölgede kalan gayrimüslimleri, onların hak ve sorumluluklarını tarif etmektedir. Osmanlı ülkesine izinle ve belirli bir süre için gelen gayrimüslimlere ise müstemen denilmiştir.

Zimmî statüsünde olanlar kendilerine mahsus hukuk kurallarına tâbiydiler ve onlara bu hakkı tanıyan da bizatihi İslâm hukukuydu. Zimmîlerin hak ve sorumluluklarını düzenleyen kaideler bütünü olan zimmet konusu Kur'an ve sünnet hükümleriyle ilk halifelerin yaptıkları zimmet anlaşmalarına dayanılarak düzenlenmiştir. Mütemmime suresinin *"Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever."* mealindeki sekizinci ayeti zimmetin temel dayanağıdır. Hz. Muhammed'in zimmîlerin haklarının korunması hususundaki sözleri ve Hicret'ten sonra Medine'deki Yahudi kabileleriyle karşılıklı hak ve sorumlulukların belirlendiği bir sözleşme yapması İslâm hukukunda zimmî haklarına dair sünnetin delilini oluşturmuştur. Bu sözleşmeyle Peygamber, şehirdeki Yahudilere din hürriyetinden başka kendi inançlarına uygun hukuka tâbi olabilme hakkı da tanımıştır. Zimmî statüsünde olanların hayat, mal ve namusu Müslüman ahali derecesinde devletin korumasına alınmıştır. Bunun karşılığında zimmîden beklenen cizye verme yükümlülüğünü yerine getirmesiyle İslâm devlet ve toplumuna karşı sadakatle bağlı olmasıdır. Böylece İslâm hukuku içerisinde zimmî hukuk kendisine yer bulmuş ve sair Müslüman devletler gibi Osmanlı Devleti'nde de bu kaidelere riayet edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde zimmîler, özellikle dinî kural-
ların yakın etkisi altında bulunan şahıs, aile ve miras
hukuku alanlarında kendi cemaatlerine mahsus hukuk
kurallarıyla yine kendi mahkemelerinde yargılanma
imkânına sahiplerdi. Ceza davalarında ise Müslüman
ahaliyle aynı yasalara tâbi olup, aynı cezalara muha-
tap durumdaydılar. Burada Müslümanlar için suç olan
ancak gayrimüslimler açısından suç teşkil etmeyen içki
içmek gibi durumlar müstesnadır. Öte yandan cemaat
mahkemesinde yargılanmayı istemeyen zimmîler diler-
lerse şer'î mahkemelere başvurabilmişlerdir. Ancak bu
durumda yargılama İslâm hukuku hükümlerine göre
yapılmıştır. Zimmîlerin yönetici sınıf mensuplarıyla
olan anlaşmazlıklarında davalarının Dîvân-ı Hümâ-
yun'da görülmesi kaide şeklinde tatbik edilmiştir.

Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin hukuki statü-
leri konusunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1839'da
ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda yer alan tüm
haklar istisnasız bütün Osmanlı tebaasına tanınmıştır.
1856 yılında Islahat Fermanı genel olarak bütün Osman-
lı tebaasına hitap eden birkaç maddesi dışında sadece
zimmîlerin hukuki statülerinde, dinî ve sosyal yaşam-
larında değişiklik yapacak düzenlemeleri içermiştir. Is-
lahat Fermanı'nın ana hedefi her yönden, tüm yasalar
karşısında Osmanlı tebaasının eşitliğini sağlamak ve bu
konuda Tanzimat Fermanı'nın bıraktığı boşluğu doldur-
maktır. 1876 yılında Kanûn-ı Esâsî'yle gayrimüslimlerin
hukuki alandaki hakları daha da genişletilmiştir.

Osmanlı ülkesine izinle, belirli bir süre için gelen ve
müstemen olarak tarif edilen gayrimüslimlerin de ayrı
hukuki statüleri ve hakları bulunmaktaydı. Devletlerya-
rası ilişkiler ve özellikle ticari faaliyetlerin sağlıklı yürü-
tülmesi için tesis edilmiş olan emân müessesesi İslâm'ın
ilk dönemlerinden itibaren şekil ve sınırları çizilmiş
bir hukuk doktrini oluşturmuştur. Hukuki anlamda
zimmîlerin gayrimüslim olmakla birlikte müstemenler-
den farklı olarak tebaa olmaları nedeniyle devletle siya-
si ve hukuki bağları vardı. Müstemenler ise sadece dev-

letin hukuki himayesi altında İslâm ülkelerinde geçici bir süre faaliyet ve ikamet hakkına sahiplerdi.

Müstemen, İslâm ülkesinde kaldığı sürece gerekli bütün kamu ve özel haklardan faydalanır, mülkiyet dâhil olmak üzere malî, aile, borçlar ve ticaret hukuku hükümlerinden istifade ederdi. Bununla birlikte ceza davalarında Müslümanlar gibi İslâm ceza hukuku hükümlerine tâbiydiler. Ecnebler dilerlerse davanın Osmanlı mahkemelerinde görülmesini talep edebilirlerdi. Ancak davalı veya davacıdan birinin Osmanlı vatandaşı Müslüman olması durumunda mahkeme, kesin olarak kadı huzurunda görülmüş, dava sırasında müstemenin konsolosluğundan bir kişi tercüman olarak hazır bulunmuştur.

Yabancı uyrukluların Osmanlı topraklarındaki hak ve statülerinin belirlenmesinde ülkelerarası anlaşmalar etkiliydi. Özellikle ticari antlaşmalarda yabancı devletler kendi vatandaşlarına bazı imtiyazlar verilmesini istemişlerdir. Fâtih Sultan Mehmed'in İtalyan devletleriyle imza ettiği ticari antlaşmalarda ecnebi tüccarlara adli ve hukuki imtiyazlar tanınmıştı. Yine Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar arasında Fransız tüccarlara verilen imtiyazlar vardı. Bu ayrıcalıklara göre yabancı devletler Osmanlı topraklarında elçilik ve konsolosluk açma hakkına sahip olmuşlar ve kendi aralarında vuku bulan davaları bunların bünyesindeki mahkemelerde çözmüşlerdir.

Tanzimat dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon almış ülke sayısı hızla artmış, doğal olarak ecnebilere tanınan haklar da genişlemiştir. Ecneblerle yaşanan anlaşmazlıklara bakmak üzere üyelerinden bir kısmını yabancı tüccarların teşkil ettiği karma mahkemeler yaygınlaşmıştır. Osmanlı hukuk ve adli sisteminde çok başlılığa neden olan bu uygulamalar, Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılmasına kadar sürmüştür.

OSMANLI MAHKEME TEŞKİLATI

Osmanlı Padişahı ve Dîvân-ı Hümayun

Geleneksel Ortadoğu devlet anlayışına göre devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, devletin gâyesi de bu kudreti arttırmaktan ibarettir. Siyaset ise hükümdarın otoritesini koruma ve kuvvetlendirme araçları olan orduyu ve parayı sağlama yoludur. Bu anlayışa göre devletin, dolayısıyla padişahın kudretinin artırılması yolunda ortaya çıkabilecek en büyük engel halkın huzursuzluğu, hoşnutsuzluğu ve fakirliğidir. O takdirde padişahın aslî vazifesi adaletle hükmedip halkın üzerinden zulmü kaldırmak, kuvvetlinin zayıfı ezmesine mâni olmak, halkın can ve malını emniyette tutmaktır. Hükümdar ancak bu şartları yerine getirebildiğinde meşruiyetini tesis etmiş olur. Bu bakımdan egemenlik, adaletle sıkı sıkıya bağlıdır.

Kutadgu Bilig'e göre adil bir hükümdarın vazifeleri; para ayarını temiz tutmak, halkı adil kanunlarla idare etmek, güçlünün zayıfı ezmesine mâni olmak, haydutları ortadan kaldırmak, yol emniyetini sağlamak ve herkese mertebesine göre vazife tevzi etmektir. Nizâmülmülk'ün meşhur siyasetnamesinde hükümdarın vazifeleri; asileri cezalandırmak, kişilere liyakat ve istidadına göre vazife vermek, imar ve iskân faaliyetleriyle memleketi mamur etmek olarak gösterilmektedir. Devlet görevlerinin liyakate göre dağıtılması padişahın adaletle hükmetmesinin temel şartı olarak gösterilmektedir.

Adaletin tesisi hususunda Osmanlı padişahının elinde bulunan en önemli yetki kanun koyma hakkıydı. Esasen bu yetki, geleneksel Türk devlet idare anlayı-

şının tezahürüdür. Geleneksel idare anlayışında yasa, töre olarak tarif edilir. Töre ise kişiye Tanrı tarafından verildiğine inanılan hâkimiyet olan kuttan ayrı tutulmamıştır. Bir hükümdar, bilhassa devletin kurucu kağanı mutlaka töre koymalıdır. Orhon Abidelerinde, Göktürk hakanının töre koyduğu, töreyi yaşatmaya gayret ettiği ve buna aykırı fiilleri yasakladığı vurgulanır. Eski Türk geleneklerini kuvvetle yansıtan Osmanlı rivayetlerinde de devletin kurucusu Osman Gazi'nin bağımsızlığını ilan ettikten sonra kanunlar koyduğu aktarılmaktadır.

Osmanlı padişahının yasama sahasındaki faaliyetlerini, İslâm hukukunun tatbikini sağlamak ve şeriatın eksik bıraktığı sahalarda yeni kanunlar ihdas etmek olarak ikiye ayırmak mümkündür. Osmanlı padişahları, İslâm hukukunun uygulanmasını sağlamak maksadıyla düzenleyici tedbirler almışlar ve ülkede hukuk birliğini temin etmek amacıyla Hanefî mezhebini resmî mezhep olarak kabul etmişlerdir. İslâm hukukunun açıkça veya ayrıntılı olarak düzenlememiş olduğu alanlarda kendilerine tanınan kanun koyma hakkını kullanarak yasalar ihdas etmişlerdir. Padişahların koydukları bu yasalar, örfî hukukun esasını oluşturmuştur. Bu kanunlar önceki bölümde izah edildiği üzere şeriatla ilgili olmayan örfî hukuk kurallarıdır.

Merkezî bir devlet anlayışının hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde padişahın en geniş yetki alanını yürütme oluşturmuştur. Devletin iktisadî, siyasi ve askerî sahada tekâmülüne paralel biçimde padişahın yürütme yetkileri de artmıştır. Fâtih döneminden itibaren kanunî düzenlemelerle sultanın yürütme yetkisinin sınırları genişletilmiş, askerî ve siyasi başarılar bu yetkinin bütünüyle padişahın elinde bulunması gerektiği anlayışını pekiştirmiştir. Padişahın yönetme erkini kendinde toplaması, yasamadaki geniş yetkisinin sonuçlarından biridir.

Osmanlı padişahlarının adaletle ilgili mühim vazifelerinden bir diğeri şüphesiz yargı yetkisidir. Bu vazife hem geleneksel Türk devlet anlayışı hem de İslâm dini-

nin iktidara verdiği vazifelerden biridir. İslâmiyet, yönetici zümreye halka adaletle hükmedilmesini emrettiğinden İslâm devletlerinin idarî yapısında yargı adaleti anlayışı hâkim olmuş, yönetici zümre kendisini adaletin tesisiyle sorumlu tutmuştur. Hz. Peygamber, Hicret'ten sonra Medine İslâm devletinin teşekkülüyle ahali arasındaki ihtilaflı durumlarda yargı yetkisini kullanmıştır. Halifelerin, İslâm hukukunda başkadı olarak kabul edilmesi bu geleneğin devamıdır. İlk halifeler bizzat dava bakmışlar, mahallî mahkemelerce verilen kararların hukuka uygunluğunu kendileri denetlemişlerdir. Sonraki İslâm devletlerinde de hükümdarlar, yargı divanları kurarak şikâyetleri karara bağlamışlardır. Osmanlı padişahlarının yargı hususundaki görev ve yetkileri esasen diğer İslâm devletlerinden pek farklı değildir. Kısmî farklılıklar ise Türk-Moğol devlet anlayışının yasama ve yargı sahasındaki tesiriyle ilgilidir.

Türk devlet anlayışına göre halkın üzerinden zulmü kaldırmak adil yönetimin esası olduğundan kendisine zulmedildiğini iddia eden kimse otoriteye rahatça başvurabilmeli, adaletin hızla tecellisini isteyebilmelidir. Bu anlayış ahalinin şikâyetlerini doğrudan hükümdara iletebilecekleri bir sistemi de beraberinde getirmiştir. Nitekim Sasaniler ve sonraki İslâm devletlerinde büyük divan tertibi ve hükümdarın bizzat tebaanın şikâyetlerini dinleyerek hüküm vermesi padişahın aslî vazifelerinden addedilmiştir.

Osmanlı padişahları adaleti meşruiyet vasıtası göerek halkın doğrudan kendilerine şikâyetlerini iletmelelerine imkân tanımışlardır. Bu yönetim tarzı devletin kurumsal anlamda tekâmül ettiği on altıncı asırda değil, kuruluş döneminden itibaren kendisini göstermiştir. İlk hükümdarlardan Orhan Gazi ve I. Murad, sabahları saray kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak halkın şikâyetlerini dinlemişler, meselelere çözümler getirmişlerdir.

Osmanlı padişahı devlet başkanı sıfatıyla bizzat yargılama yetkisine sahiptir. Her ne kadar bu yetki devletin gelişmesiyle birlikte kadılara devredilmişse de yerel mahkeme kararlarının istinaf ve temyizi sultanın riyasetinde toplanan Dîvân-ı Hümâyun'a bırakılmıştır. Kazasker, şeyhülislam, nişancı ve kadıların atama ve azil yetkisini elinde bulunduran padişah, bu vasfıyla yargı sisteminin başı konumundadır.

Osmanlı sultanları, Dîvân-ı Hümâyun'a sunulan dava ya da şikâyet dilekçesi özelliğindeki arzuhâlleri dikkate almışlar, hukuk dairesinde meselelerin çözülmesine nezaret etmişlerdir. Padişahlar, divana başkanlık vazifesinden çekildikten sonra bile davaları Adalet Köşkü denilen ve divana açılan pencere arkasından dinlemeyi önemli bir görev saymışlardır.

Dîvân-ı Hümâyun, Osmanlı Devleti'nin en yüksek idarî, askerî ve adli kurumudur. En başta sistematik bir kanun yolunun bulunmadığı Osmanlı hukuk düzeninde Dîvân-ı Hümâyun, âdeta bir üst mahkeme gibi çalışmıştır. Ayrıca Şer'iyye mahkemelerince görülmesinde sakınca bulunan mütegalibeye ilişkin davalarla kalpazanlık gibi bazı suçların divana havale edilmesi nizam olarak kabul edilmiştir. Askerî sınıf üyeleri de ya Dîvân-ı Hümâyun'da ya da bağlı oldukları askerî sınıfın reislerinin başkanlığındaki divanlarda yargılanmışlardır.

Osmanlı sultanları, yargı görevlerini divanda kazaskerler, mahkemelerde kadılar marifetiyle ifa etmişlerdir. Kazaskerlik resmî bir kurum olarak I. Murat devrinde ortaya çıkmış, 1481 yılında Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yavuz Sultan Selim, kazasker sayısını üçe çıkararak, Diyarbakır merkez olmak üzere Arap ve Acem kazaskerliğini ihdas etmişse de yaklaşık iki yıl sonra bunlar lağvedilmiştir.

Kazaskerler, klasik dönem Osmanlı yargı teşkilatında en üst mevkiinde yer alan yargı üyeleridir. Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin her birinin yargılama yetkisi bulunsa da davalara münhasıran Rumeli kazas-

kerleri bakmışlardır. Bu nedenle kazaskerin dava dinlediği divanlar, Rumeli kazaskerliği mahkemesi olarak da adlandırılmıştır. Anadolu kazaskerleri ise daha çok askerîlerle ilgili özel yetkilendirildikleri davaları görmüşlerdir. Veziriazamın başkanlığında toplanan Cuma divanlarında da Rumeli kazaskeri yargılama yapmıştır. Ayrıca Üsküdar, Galata ve Eyüp kadılarının iştirakiyle toplanan Çarşamba divanlarıyla taşradaki beylerbeyi ve sancakbeyi divanlarında da dava dinlenmiştir.

Yargı yetkisi kazaskere ait olmakla birlikte; özellikle örfî hukuktan sorumlu olmak hasebiyle Dîvân-ı Hümâyûn'un yasama işlerinde Nişancılar da mühim görevler ifa etmişlerdir. Nişancılar, örfî hukukla ilgili normların konması ve değiştirilmesinden mesuldüler. Bunlar, ilmiye sınıfına mensup olduklarından hem şer'î hem de örfî hukuk alanında yetişmiş kimselerdi.

Kadı Mahkemeleri

Osmanlı yargı sisteminde şer'î mahkemeler, genel mahkeme niteliğinde ve dayanağını İslâm hukukundan alan mahkemelerdi. İslâm adliye teşkilatının temeli, Hz. Muhammed devrinde atılmış olmakla birlikte Şer'iyye mahkemeleri, Emevî ve Abbasi devletlerinden itibaren bir kurum olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Şer'iyye mahkemeleri önceki Müslüman devletlerdeki benzerlerine nazaran daha çağdaş özelliklere sahiptir. İslâm devletlerinde bu nevi mahkemeler yalnızca şer'î davalara bakarken, kadı mahkemeleri örfî davaları da görmüştür. Bu özelliğiyle kadı mahkemeleri, devletin tüm hukuki uygulamalarının mahalli olmuş ve adli mekanizmanın yapı taşını oluşturmuştur.

Şer'iyye mahkemeleri tek hâkimin görev yaptığı, hukuki, cezaî, idarî, şer'î veya örfî ayrımı yapılmaksızın tüm davaların aynı yargıç tarafından çözüme kavuşturulduğu bir mahkeme niteliğindeydi. Yalnızca yargılanması Dîvân-ı Hümâyûn'da yapılan gayrimüslim din adamları ile hazineye intikal eden mirasçısız terekeye

yönelik davalar kadı mahkemelerinde görülmemiştir. Gayrimüslim ahalinin kendi aralarındaki meselelere bakan cemaat mahkemeleri de vardı. Ancak zimmîler dilerse ceza, borçlar, ticaret hukuku gibi hukukun diğer alanlarında ve cemaat mahkemesine gitme konusunda aralarında anlaşmazlık husule geldiğinde Şer'îye mahkemelerine başvurabilmişlerdir. Mahkeme aynı zamanda noterlik vasfına sahip olup vasiyetlerin tanzim ve ifası, vakfiyelerin düzenlenmesi, senetlerin hazırlanması ve tescili gibi görevler de yapmıştır.

Şer'îye mahkemelerinin ilk ortaya çıktığı devirlerden itibaren müstakil bir binası olmamıştır. Hz. Peygamber davalara mescitte yahut evinde bakmıştır. Osmanlı uygulamasında da kadılar camileri, kendi evlerini ve medrese odalarını birer mahkeme olarak kullanmışlardır. İfade etmek gerekir ki belirli bir mahkeme binası olmasa da gerektiğinde kadının; nerede bulunacağı ahali tarafından bilinmiş ve daima görevi başında olması zorunlu kılınmıştır.

Kadı mahkemelerinin yargı yetkisi, bulundukları coğrafi bölgeyle sınırlı olduğundan kadılar ancak tayin edildikleri bölgede vuku bulan davalara bakabilirlerdi. Bu nedenle bir kadının yargı bölgesi dışında verdiği kararlar geçerli kabul edilmezdi. Ceza davalarında sanık kaçıp başka bir kadılığın sınırları içerisinde tutulduğunda suçun işlendiği yerin kadısının sanığın yakalandığı yere giderek mahkemeyi orada gördüğü de vakidir. Bu sebeple bir suçlu, mahallinden kaçtığında yakın kadılıklara suçlu ve işlediği suç hakkında bilgi verilir, yakalandığı takdirde ilgili kadılığa bildirilmesi istenirdi.

Osmanlı mahkemelerinde şer'î hukuk dairesindeki davalar Hanefî mezhebi içtihadına uygun biçimde görülürdü. Dava, meselenin mahkemeye şikâyet edilmesiyle başlar, davalının mahkemeye delil sunması ve ispatlaması istenirdi. Yargılamada yalnızca yasal deliller ispat aracı olarak kabul edildiğinden yargıç, aksine kanaat getirse dahi delillerle bağlıydı. Başlıca delil tanık beyanıydı.

Şikâyeti değerlendiren kadı, zanlıyı subaşı marifetiyle getirtir ve şahitler huzurunda mahkeme ederdi. Kadı, mahkeme esnasında şikâyete konu olan durumu etraflıca tetkik etmek için suç isnat edilenin kefillerinden sorulması ve suçlunun kefil getirmesini isterdi. Tek tek veya toplu olarak şahitlerin ve kefillerin dinlenerek ifadelerin karşılaştırılması esastı. Zanlının, kefilleri vasıtasıyla masumiyetini ispat edememesi cezanın kesinleşmesini kolaylaştıran unsurdur. Ancak İslâm hukukunda geçerli olan ilke, kişinin suçu işlediğine dair sağlam kanıtlar olmadıkça suçsuzluğunun kabulü yani masumiyet karinesinin varlığıdır. Buna göre ispat külfeti suçlayana ait olup, İslâm hukukunda sanığın suçsuzluğunu ispat etmesi ve karşı delil getirmesi beklenmemiştir. Osmanlı toplumunda etkili bir mekanizma olan kefillik uygulaması bu anlamda çok iyi çalışırdı. Mahalle veya köy ahalisi, hem suçlunun yakalanamaması ve suçun kendilerine yüklenmesi ihtimalinden çekindikleri için hem de yaşadıkları yerin emniyetini sağlamak gayesiyle mahkemeye suçu ihbar ederlerdi. İhbar aşamasında suçlanan kimsenin kendilerine vereceği zarardan çeken muhbirler, şikâyeti gizlemek amacıyla doğrudan divana arzuhâlde bulunabilirlerdi. Şikâyet divana yapılmış olsa da Osmanlı hukuk uygulamasında suçun mahallinde teftişi geçerli olduğundan, müruru zaman miktarı olan on beş yılı geçmemiş davalar, suçlu başka kadılık alanında yakalansa dahi mahalline iade edilerek görülürdü.

Kadıların verdiği hükümlere itiraz etme hakkı daima vardı. Bu anlamda, bir üst mahkeme niteliği taşıyan Dîvân-ı Hümayun'a müracaat etme yolu herkese açık tutulmuştur. Divanda şikâyete konu mesele ele alınır, kürek cezası ve siyaset dışındaki davalarda, kararın şer'i şerife uygun olarak kadı tarafından verilmesi istenir ancak dava hakkında görüş de bildirilirdi. Kürek cezası söz konusu olduğunda sultan adına kararı divanda kazasker verirdi. Mahkemede kadının vermiş olduğu karara, aralarında hiyerarşi bulunmayan beylerbeyi veya

sancakbeyinin müdahalesi mümkün değildi. Bu idareciler kadının verdiği hükümlere yönelik veya doğrudan kadıyla ilgili bir şikâyet durumunda Dîvân-ı Hümâyûn'a arzda bulunabilirlerdi. Bu uygulama, yargının bağımsızlığını temin etmek arzusunun tezahürüydü.

Şer'î mahkemelerde dava, kamuya açık bir şekilde, davanın tarafı olmayan bölgenin muteber kimselerinin de katıldığı bir celsede icra edilirdi. Ne gizli ne de gıyaben dava görülemez, böyle bir durumda karar hükümsüz kılınırdı. Mahkemenin hükmü açıklanırken davalı ve davacı hazır bulunur, karar yüzlerine okunurdu. Bu usul adil ve ceza yargılaması usulüne bütünüyle riayet edildiğinin toplumda kabulü için önemli addedilirdi.

Mahkeme Görevlileri

İlk devirlerinden itibaren İslâm yargı sistemi tek hâkimli olarak teşekkül etmiş, bu usul Türk-İslâm devletleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne intikal etmiştir. Osman Gazi'nin, Tursun Fakih'i Karacahisar'a kadı olarak tayin ettiğine dair bilgiler, kadılık müessesesinin kuruluş devrinden itibaren varlığına işaret etmektedir. Tek yargıçlı Osmanlı mahkeme usulü Nizamiye mahkemelerinin kurulmasına kadar asırlarca varlığını korumuş, böylece Osmanlı yargı sistemi içerisinde kadı önemli bir figür hâline gelmiştir. Bulundukları bölgenin mülkî amiri olarak kabul edilen kadıların beledî ve malî alandaki yetki ve sorumlulukları yanında aslî vazifeleri şer'î ve örfî davalara bakmak olduğundan temel vasıfları adalet adamı olmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde bir kimsenin kadı olabilmesi için medreseden icazetini almış olmaktan başka erkek ve reşit olmak, temyiz kudretine ve yeterli bilgiye sahip bulunmak, sağır ve kör olmamak şartları aranmıştır. İlmiye mensuplarının tayin, azil ve nakil işlemlerini Anadolu ve Rumeli kazaskerliği dairesi yaptığından kadı olarak ataması yapılacak kişinin öncelikle bu daireye kaydolması gerekirdi. 14. ve 15. yüzyıllarda kadı-

ların tayini Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin arzı ve padişahın onayıyla gerçekleşmiştir. Bu yöntem Fâtih devrinden itibaren, özellikle divanın veziriazamın başkanlığında toplanmaya başlamasından sonra değişmiş; kadılar, kazaskerlerin teklifiyle veziriazam tarafından tayin edilmişlerdir.

Kadıların bölge ileri gelenleriyle yakın münasebet kurmalarına engel olmak, böylece usulsüzlüklerin önüne geçmek amacıyla görev mahallerinde kalabilecekleri süre kısıtlanmıştır. Bu süre, rütbeye göre değişiklik gösterirdi. Mevleviyet pâyesine sahip kadılar genellikle bir sene, kaza kadıları yirmi ay süreyle tayin edilirdi. Görev süresi dolan kadılar kazasker yanında yeni görev yerine gidinceye kadar mülâzemette bulunurlardı. Bazen birkaç yılı bulan bu bekleme süresince kadılara maaş ödenmezdi. Bu ise bazı kadıların atandıkları zaman harcadıkları parayı çıkarmak ve bir sonraki görev yeri değişikliği için maddî hazırlık yapmak amacıyla görevlerini kötüye kullanmalarına sebep olmuştur. 16. yüzyıla ait Mühimme kayıtlarında kadılar ve diğer mahkeme görevlilerinin rüşvet hadiselerine karıştıkları ve maddî çıkar sağlamak için devre çıktıklarına dair şikâyetlere çokça rastlanmaktadır. Devre çıkan kadılar, genellikle vefat eden kimselerin terekesini talep edilmeden taksim edip harç almışlar, hukuka aykırı para cezası tahsil etmişlerdir. Bunun yanında kadıların kısas gerektiren suçlarda diyet cezası ile mahkemeye son verdikleri, karşılığında suçludan para aldıkları, kimi zaman ölüm cezasına çarptırılan kimseleri dahi hukuka aykırı olarak yeniden yargılayıp beraat ettirdikleri de şikâyet konusu olmuştur. Bu hadiseler kadı mahkemelerinin adalet kurumu özelliğine gölge düşürmekten başka mahkemenin halka zulmettiğine dair bir inancın yayılmasına da sebep olmuştur.

Mahkemelerde kadıların yardımcısı ve vekili olarak nâibler görev yapmışlardır. İslâm devletlerinde devlet ricalinin vekili, yardımcısı veya temsilcisine nâib denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen yerlere yar-

gı temsilcisi olarak kadı veya nâib birlikte tayin edilir; nâibler kadılara tâbi olarak görev yaparlardı. Bu itibarla nâibler, kadılar tarafından yargılama konusunda yetkilendirilmiş kimselerdi. Nâibleri, kadılar belirler, tayinleri Anadolu veya Rumeli kazaskeri tarafından yapıldı. Payitahtta bulunan nâiblerin atama veya azil işleri ise İstanbul kadısı tarafından gerçekleştirilirdi. Nâibler, kendi kaza dairelerinde meydana gelen ihtilafları çözebilecek derecede fıkıh bilgisine sahip olan medrese mezunlarından seçilir ayrıca akıllı, genç ve bilgili olmaları istenirdi. Ancak atanacak nâibin o bölgenin yerlisi olmamasına özellikle dikkat edilirdi.

Nâibler ya belirli bir süre için ya da belirli bir iş için tayin edilirler, özellikle keşif, teftiş ve tahkik maksadıyla olay mahalline giderlerdi. Belirli bir süre için nâib tayin edilenler, kadıya vekâleten görev yaparlardı. Vekâlet süresi kısa olabileceği gibi kadının görevi süresince de devam edebilirdi. Kadıların görev bölgelerine kendileri gitmeyerek yerlerine nâibler görevlendirdikleri de olmuştur. Bu uygulama, birçok usulsüzlüğe yol açmış, denetimsiz kalan nâibler görevlerini kötüye kullanmışlardır. Bu nedenle kadıların görevlerini nâiblere devretmesi kanunlarla yasaklanmış, bu yasağı ihlal eden kadıların bildirilmesi görevi de beylerbeylerine verilmiştir.

Kadı mahkemelerinde yazifeli memurlardan bir diğeri muhızdı. Kelime anlamı bakımından “huzura getiren, hazır bulunduran” manasına gelen muhız kelimesi hukuk ıstılahında davalı ve davacıyı mahkemeye çağıran memuru işaret ederdi. Bir bakıma mahkeme kalemini oluşturan muhızlar, kadı mahkemelerinden başka Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin divanlarında ve Yeniçeri ağası emrinde de görev yapmaktaydılar. Kazasker divanlarında yirmişer muhız ve bunların başında da bir muhız başı bulunurdu. Muhızlar, mahkemenin istediği duruşma ilgililerini getirip götürmek, mahkemede düzeni ve güvenliği korumakla görevliydi. Muhızlar özellikle kişi haklarına yönelik suçlarla ilgili davalarda vazife yaparlardı.

Muhzır yerel mahkemenin bulunduğu bölge ahalisi içerisinde bu sahada tecrübe sahibi olan yahut önceden askerî vazifeler yapmış kişiler arasından seçilirdi. Bunların tayini kadının arzı üzerine merkezden tanzim edilen beratla yapılırdı. Muhzırların gelirlerini sonuçlanan davalar için alınan harçlar arasında yer alan ihzariye oluştururdu.

Doğrudan kadı mahkemelerinin memuru olmakla birlikte subaşların da yargıya müzahir vazifeleri vardı. Eski Türk devletlerinde de bulunan subaşılık kurumu esasen askerî bir memuriyetti. Türkçe’de “su” asker, ordu anlamına geldiğinden subaşı ordu komutanı manasında kullanılmıştır. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular döneminde subaşlar, askerin sevk ve idaresinden sorumlu komutanlardı. Anadolu Selçuklular devrinde subaşılığın şehirlerin mülkî ve idarî amiri olarak önem kazandığı görülmektedir. Osmanlıların kuruluş döneminde de şehirlerin korunması subaşının en mühim vazifesiydi.

Osmanlı yargı sisteminde subaşı, kanun ve nizamın uygulanmasından sorumluydu. Subaşı suçluyu arayıp bulur, kadı huzuruna çıkarır, gerektiğinde teftiş görevini de yürütürdü. Kurumsal olarak savcılığın bulunmadığı Osmanlı ceza yargılamasında subaşı tam bir savcı portresi çizmektedir. Subaşı keyfi olarak tasarrufta bulunamaz, kadının hükmüne göre hareket ederdi. Ancak kamu düzeninin doğrudan ihlal edildiği suçlarda kimsenin şikâyetçi olmasına gerek kalmaksızın zanlıyı kadı önüne çıkarabilme yetkisine de sahipti.

Asayiş görevlisi olmakla birlikte asesbaşının da kadı mahkemelerini ilgilendiren vazifeleri vardı. Arapça kökenli ases kelimesi, mana bakımından bekçi anlamına gelmektedir. İslâm tarihinde ilk olarak Hz. Muhammed devrinde ashaptan bazılarının bekçi olarak vazifelendirildikleri, bu usulün dört halife döneminde de sürdüğü bilinmektedir. İslâm devletinin ilk devirlerinde daha çok gece bekçiliği vazifesini üstlenen asesler, sonraki

dönemlerde genel asayiş ve emniyet teşkilatı içerisinde görev yapmışlardır.

Osmanlılarda asesbaşılık müessesesinin ne zaman ihdas edildiği kesin olarak tespit olunamamakla birlikte Fâtih döneminde kurulduğuna dair görüşler vardır. Yeniçeri bölükleri arasında yer alan asesbaşı, kendisine bağlı bölüğün lideri durumunda olup askerî bir mevki işgal etmekteydi. Asesbaşı, ocak içindeki askerî görevi dışında özellikle geceleri şehrin asayişinden sorumlu teşkilatı idare ederdi. Çarşı, pazar ve mahallelerde nöbetleşe dolaşan asesler, zanlıları yakalar, içlerinden suçu sabit olanları ilgili makamlara teslim ederlerdi. İdam, hapis, kalebentlik, kürek gibi cezalara müstahak olanların cezalarının infazı sürecinde de asesbaşı vazife almaktaydı.

Mahkeme çavuşları ise ilamların icrası, borçlunun mallarının satılarak borcun ödenmesi, borçlunun isnat ve temerrüdü üzerine gerekirse mahkeme kararıyla hapisle tazyik edilmesi, hukuken kesinleşen nakdî ve bedenî cezalarının infazı gibi görevleri ifa ederlerdi. Ayrıca yüksek dereceli memurların yargılanmasında da çavuşlar hazır bulunurlardı. Çavuşların görevi çağımızda icra memurlarıyla kısmen emniyet mensupları ve savcının görevlerine benzemektedir. Ancak bazı kayıtlarda çavuşun, muhızra benzer şekilde, sanıkları mahkemeye sevk ettiği de görülmektedir.

Kadı mahkemelerinin bir diğer vazifelisi mahkeme tercümanlarıydı. Kıbrıs, Kudüs, Amasya, Kayseri ve Trabzon gibi zimmî nüfusun yoğun olduğu şehirlerdeki Şer'iyeye mahkemelerinde tercümanlar istihdam edilmiştir. Bir yabancı ülke tüccarı dava edileceğinde tercüman olmadan duruşmanın yapılamayacağı Venedik, Fransız, İngiliz ahitnamelerinde özellikle yer almıştır. Mahkeme tercümanları, kadının teklifi ve padişahın beratıyla mahkemelerde görev almışlardır.

Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahkemeleri

Osmanlı klasik dönemindeki Osmanlı adliye teşkilatı Tanzimat dönemine kadar önemli değişiklikler geçirmemiştir. Tanzimat döneminde Osmanlı devlet teşkilatının hemen her alanında görülen Batı merkezli ıslahatlar adliye teşkilatında da kendisini göstermiştir. Bu dönemde kadı mahkemeleri üzerine tesis edilmiş olan klasik yargı teşkilatının yanında yeni mahkemeler ihdas edilmiştir. Ticaret, Nizamiye, İdare ve Askerî mahkemeler, Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı yargı sisteminde yerlerini almıştır.

Ticari içerikli davalar konusunda ihtisas sahibi olan kurum Ticaret Mahkemeleri olmuştur. Klasik dönemde bu çeşit davalar kadı mahkemelerinde görülürken, 19. yüzyılda uluslararası ticaretin hızla gelişmesi Ticaret Mahkemelerini gerekli kılmıştır. 19. asrın başında ticari davalar, üyelerini tüccarların oluşturduğu komisyonlarca görülürken, Tanzimat Fermanı uyarınca bu görev ticaret meclislerine devredilmiştir. 1860'ta Fransız Ticaret Kanunu kısmen alınarak ticaret mahkemelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Mahkemelerde Osmanlı yargı üyelerinden başka yabancı ülkeleri temsil eden azalar ve tercümanlar da görev yapmışlardır. Yabancı ülkelerin özellikle Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri kapitülasyonları etkin olarak kullanmasına vesile olan bu mahkemeler, kapitülasyonların kaldırılmasıyla yetkisiz kılınmıştır.

Tanzimat döneminde kadı mahkemelerinin yanında ceza davalarına bakmak üzere Nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Nizamiye mahkemelerinin temelini 1854'te tesis edilen Vilâyet Meclisleri oluşturmuştur. Tesisinden iki yıl sonra ceza mahkemesi hüviyetine kavuşan Vilâyet Meclisleri, sonuncusu 1876'da yapılan düzenlemelerle Nizamiye mahkemelerine çevrilmiştir.

Tanzimat devrinde klasik Osmanlı yargı kurumu olan Şer'îyye mahkemelerinin işleyiş ve yetki biçiminde de değişiklikler olmuştur. İhtisas mahkemelerinin

kurulmasıyla kadı mahkemelerinin görev alanları daralmıştır. Bu dönemde şeyhülislam da yargı yetkileriyle donatılarak, Şer'iyeye mahkemeleri Şeyhülislamlığa bağlanmıştır. 1887'de çıkarılan bir kanunla Şer'iyeye mahkemelerinin bakacağı davalar şahıs, aile, miras, kısas ve diyet meselelerinden ibaret olmak üzere sınırlandırılmıştır. 1917'de bu mahkemeler Adliye Nezâreti'ne bağlanmış, Cumhuriyet döneminde tamamen kaldırılmıştır.

Yine Tanzimat döneminde devlet görevlileri ile ahali arasındaki anlaşmazlıklara bakan idarî mahkemeler de tesis edilmiştir. Cumhuriyet döneminde evvela Şurâ-yı Devlet adını alan bu mahkemeler, günümüzdeki Danıştay'ın temelini oluşturmuştur. Askerî mahkemeler yine Tanzimat döneminin ürünüdür. Üyelerini askerî yetkililerin oluşturduğu ve askerî kanunların uygulandığı bu mahkemeler askerlikle ilgili davalara bakmışlardır.

Tanzimat döneminde farklı sahalarda yeni mahkemelerin kurulması ve bunların ayrı kanunlara göre çalışması hukuk ve yargı sahasında yetki kargaşasına ve çok başlılığa sebep olmuştur. Cumhuriyet döneminde hukuk sahasında yapılan düzenlemeler, Osmanlı devrinden gelen yargı sistemindeki farklılıkları ortadan kaldırmayı, hukuk birliğini kurmayı amaçlamıştır.

OSMANLI CEZA MUHAKEMESİNDE SUÇ VE CEZA

İslâm ceza hukuku, toplumun düzen ve selametini temin maksadıyla yasak fiillerle, bunlara karşı devletin tatbik ettiği cezalar bakımından kişi ile devlet arasındaki münasebeti düzenleyen hukuk dalıdır. İbâdat, muamelât ve ukûbat olmak üzere üç bölümden müteşekkil İslâm hukukunun ceza kısmını ukubât oluşturur. Suç isnadı, suçun işleniş biçimi, fiilin suç niteliğinin tayini, failin mahkemeye iletilmesi ve yargılama işlemlerinin bütününe ceza muhakemesi denilmiştir.

İslâm hukuku ve bunun bir parçası olarak Osmanlı ceza yargılaması aklın, dinin, malın, canın ve neslin korunmasını amaçlamıştır. Osmanlı ceza yargılamasının temel esasını hukuk önünde eşitlik ve hükümde adalet anlayışı oluşturmuştur. Adalet eşitlikten daha üst bir kavramdır.

İslâm hukukunda aslî beraat ilkesi uyarınca kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu ilkesi esastır. Bu sebeple Osmanlı ceza muhakemesinin temel ilkelerinden biri masumiyet karinesidir. Buna göre suçu ispat edilmeye kadar herkes hukuk önünde suçsuzdur. Kendisine suç isnat edilen bir kişinin masumiyetini ispat etmesi için mahkemeye delil getirmesi beklenmez. İddia makamı ithamını ispatla yükümlüdür. İtham edenin suçu ispat edecek deliller getirememesi, suçun işlenmesiyle ilgili bir şüphe hâlini ortaya çıkarır. Suçun ispatı bakımından bir eksiklik ve şüphe durumunda sonuç daima sanık lehine olmuştur. Osmanlı muhakemesinde sanığın korunmasına ehemmiyet verilmekle birlikte yargılamada mağdurun ve tüm toplumun yararı gözetilmiştir.

Osmanlı ceza muhakemesinde yargılamanın en kısa sürede bitirilmesi amaçlanmıştır. Ceza muhakemesi

kamu düzenini bozan ve suç adı verilen bir fiil söz konusu olup olmadığını araştırma sürecidir. Bu nedenle ortada bir suç varsa bunun failinin en kısa sürede cezalandırılması ve bozulan kamu düzenin düzeltilmesi esastır. Öte yandan suç ithamına muhatap sanığın suçlu olmama ihtimali bulunduğundan onun bozulan sosyal, ailevi ve ekonomik vaziyetiyle zarar gören itibarının mümkün olan en kısa sürede iadesi ancak hızlı bir yargılamayla mümkün olur. Ayrıca delillerin zamanla kaybolma ihtimali yargılamanın hızla yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu gerekçelerle kadı mahkemelerinde ceza davaları çoğu kez bir veya iki celsede tamamlanmıştır.

Osmanlı ceza hukukunun dinî müeyyidelerle desteklenmiş olması suç ve ceza siyasetini ve dolayısıyla ceza yargılaması hukukunu da etkilemiştir. Dinin yasak saydığı bir fiilin işlenmesi iki türlü netice ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan ilki günah işlenmesi, diğeri ise hukuken suç olmasıdır. Böylece suçlu hem dünyevi hem de uhrevi müeyyideyle karşı karşıya kalmış olmaktadır. İslâm hukukunun bu özelliği suçtan caydırma bakımından işlevsel bir rol oynamıştır.

Osmanlı ceza yargılamasında suçlar ve cezalar, şeriatın öngördüğü biçimde had, kısas ve tâzir olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunlardan had ve kısas suçlarının sınırları şer'î hukuk tarafından belirlenmişken, tâzir suç ve cezaları daha çok örfî hukukun sahasına girmiştir. Osmanlı ceza muhakemesinde, had ve kısas gerektiren suçlar şer'î hukukun kesin kurallarıyla bağlı olduğundan ilgili hükümler fıkıh kitaplarında, örfî hukukla ilgili hükümler ise kanunnamelerde yer almıştır. Bununla birlikte had ve kısas suçlarıyla ilgili hükümleri ihtiva eden kanunnameler de vardır.

Had Suçları ve Cezaları

Had, kelime anlamı bakımından sınır veya uç anlamlarını taşımaktadır. İslâm hukuku açısından had, Kur'an veya Peygamber'in sünnetleriyle yasaklanmış fiiller ile

bu fiillerin işlenmesi durumunda öngörülen cezaları ifade eder. İslâm hukukuna göre had cezasını gerektiren suçlar; zina, iffete iftira etmek (kazf), içki içmek (şurb), hırsızlık (sirkat), yol kesme (hirabe=kat'ı tarik), dinden dönme (riddet) ve isyan (bağy) olmak üzere yedi adettir.

Hakkında had cezası takdir edilen kimsede bedenlen sağlam olmak, akliselim ve mükellef olarak şer'î hükümlere muhatap olma özellikleri aranmıştır. Had cezasının verilmesinden gaye, günahattan kurtulmak değil işlenen suçtan zarar gören kişinin hakkının korunması olduğundan gayrimüslimlere de had cezası uygulanmıştır. Had suç ve cezaları İslâm hukukunda kesin kaidelere bağlı olduğundan bu cezalarda af ve sulh, hâkimin yetki dairesinde değildir. Had suçları ve cezalarında tam anlamıyla kanunilik ilkesi geçerlidir. Suç olarak düşünülen fiil şeriatın tarifine az da olsa uymadığında, had cezaları uygulanamaz. Cezanın hafiflemesinde işlenen fiilin caiz bir fiile benzerliği, failin iyi niyetliliği ve suça zorlanmış olması da geniş ölçüde dikkate alınmıştır.

Osmanlı ceza yargılamasında suç, şer'î hukukun öngördüğü şartlara dairesinde gerçekleşmiş ve yine aynı hukukça belirlenen ispat şartlarıyla kesinleşmişse mücrim had cezasına mahkûm edilmiştir. Suçun ispat şartlarındaki eksiklikte ise ceza tâzire çevrilmiştir. Osmanlı muhakeme usulünde kimi had gerektiren suçlara tâzir cezalarının verilmesi şer'î hukukun terk edilip edilmediği yolunda bir soruyu akla getirmektedir.

Mehmet Akif Aydın, Osmanlı kanunnamelerinde yer alan birkaç kez hırsızlık edenin öldürülmesi hükmü merkezinden yaptığı izahatta bunun sanıldığı gibi İslâm hukukuna aykırı örfî bir ceza olmadığını, Hanefî mezhebindeki tekerrür ilkesiyle ilgili olduğunu ifade eder. Benzer şekilde zina da had cezası olarak recmin uygulanmayarak bunun yerine kişiden ekonomik durumuna göre para alınması, zinanın ispatının zorluğuyla alakalıdır. Nitekim kanunnamelerde zina suçuyla ilgili recm cezası öngörülürken arkasından haddi bozacak bir

eksiklik olduğu takdirde para cezasının alınması gerektiği belirtilmiştir.

Zina

İşlâm hukukunda, evli olmayan ya da aralarında köle efendi ilişkisi bulunmayan ayrı cinsten iki kişi arasında yaşanan cinsî münasebet olarak tarif edilen zina, had cezasını gerektiren bir suçtur. Zinanın yasaklanmasından gaye, genel ahlakın, iffetin, aile ve kamu düzeninin korunmasıdır.

İşlâm hukukunda zinaya verilecek cezanın şekil ve miktarı Kur'an'da; *"Zâniye ve zâni hemen bunlardan her birine yüz değnek vurun; Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, Allah'ın dininde bunlara bir acıyacağınız tutmasın. Hem müminlerden bir taife azaplarına şahit olsun."* (Nur 24/2) ayetiyle belirtilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayette kadınlar hakkında zorla zina ettirilmeyi ifade eden "mezniyye" tabiri yerine, kendi isteğiyle zina eden kadını tarif için "zâniye" kelimesinin kullanılmasına dikkat çeker. Bu nüans, zinaya zorlanan bir kadına had cezasının lazım gelmeyeceğine delil olarak kabul edilmiştir. Zina çok failli bir suç olduğu için mağdurun rızası hukuka uygunluk sebebi olamaz; aksine fiile rıza gösteren kişinin de fail olması sonucunu doğurur.

İşlâm ceza hukukuna göre zina suçunu işleyen kişilerin evli veya bekâr olması had cezasının miktarında değişiklik meydana getirmektedir. İşlâm dini, insanın cinsel isteklerini yalnızca evlilik yoluyla karşılamasına izin vermiştir. Bekârlar için henüz evlenmemiş olmak zina suçunda hafifletici bir sebep kabul edilmiştir. Failin evli (muhsan) olmasının cezayı ağırlaştırıcı bir unsur olduğu anda ise hemen hemen tüm İşlâm hukukçuları görüş birliği içerisinde. Bu itibarla, bekâr olanlara sopa vurulup para cezası verilirken, zina eden evliler için taşlanarak öldürölmek anlamına gelen recm cezası öngörölmüştür.

Bir kişiye recm cezasının verilebilmesi için muhsan; yani tam ehliyetli olmakla beraber, başından sahih ve fiilen başlamış bir evliliğin geçmesi ve zina suçunu işlediğinin kesin olarak ispatlanmış olması şartları aranmıştır. İslâm ceza hukukunda zina suçu ancak dört şahidin suç işlenirken gördüklerine dair şahadetleri veya kişinin ikrarıyla ispat edilebilir. Zina suçunun ispatının bu derece zor olması telafisi mümkün olmayan recm cezasının hataen verilmesine mâni olmayı ve namuslu kimselere zina isnat edilmesini engellemeyi amaçlamıştır. Zinanın ispatının zorluğu nedeniyle İslâm tarihinde recm cezası çok nadir uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bir hadisede recm cezası tatbik edildiğine dair tek bir rivayet var ise de belgesi yoktur.

Osmanlı kanunlarında tecavüz suçları, bir taraf zina kastını taşıdığından, zina suçuyla aynı bahiste yer almıştır. Tecavüz hadiselerinde had cezasının dışında tâzir cezası olarak son derece ağır müeyyideler öngörülmüştür. Kanunnamelerde "Ve dahi kız oğlan çeken ve hıyanet ile bir kimesnenin evine girenlerin ve avret ve kız çekmeğe varan kimesnenin tenasül uzvu kesile" hükmü bu nevi suçlarda tatbik edilen ağır cezalara örnek teşkil etmektedir.

Celâliler, leventler ve medreseli asilerin, 16. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da anarşi yarattıkları sırada fazlaca ırza taarruz suçu işlenmiştir. Suhtelerin bastıkları köy ve kasabalarda gasp, adam öldürme, yaralama gibi adi suçlara karışmaktan başka tecavüz kastıyla kadınları, kız ve erkek çocuklarını kaçırdıklarına dair çok sayıda kayıt vardır. Irza saldırının yanında farklı suçlara da karışan suhtelere idam cezası tatbik edilmiştir. II. Selim döneminde Vidin'de Ali isimli bir suhte eşkıyasının, vefat eden bir başka eşkıyanın karısını zorla kendisine nikâh ettirmekten başka şeyhülislamın fetvası ve padişahın fermanını düşmana satması sebebiyle katledilmesi bu nevi ceza uygulamasının misallerindendir.

Kadın ve kız kaçırarak zorla nikâhlamak ya da nikâhlı olmadığı hâlde nikâhlıymış gibi göstermek Osmanlı ceza muhakemesinde zina kapsamında değerlendirilmiştir. Nitekim Ebüssuûd Efendi, “nikâh olmadan cebr ile tasarruf eyleyen kişiye şer’an ne lazım geleceği” sorusuna, “muhsan ise katl olunur” cevabını vermiştir. Ebû Hanîfe’nin fail hakkında hüküm verilmeden önce mağdurla evlenmesinin had cezasını düşüreceği yönündeki görüşüne rağmen cumhura göre, sonradan yapılan evliliğin daha önce işlenmiş suçta etkisi olmayacağından bunun cezayı hafifletici bir yanı da yoktur.

Bir kadına zorla nikâh kuyılmasının Osmanlı ceza tatbikatında nasıl değerlendirildiğine dair örnekler Mühimme defterlerinde görülmektedir. Örneğin Bosna’nın Vişegrad kazasında nikâhı kuyulmuş düğünü yapılmakta olan bir kadını, “Kız zaten bana nikâhlıdır” diyerek düğünü basıp kaçırarak sipahi elindeki tımarından olduğu gibi kürek cezasına mahkûm olmaktan da kurtulamamıştır. Vize’de ev basarak hâlihazırda evli olan Ayşe’yi ben nikâhladım diyerek kaçırarak Mehmed’in mahkemedeki savunması ise hayli ilginçtir. Kadı, isnat edilen suçla karşılık cevabını sorduğunda Mehmed, Ayşe’nin kocasının köyden ayrılıp uzun süre dönmediğinden adamın kaybolduğuna kanaat getirdiğini, yalnız kalan Ayşe’yle evlenmeye de böylece karar verdiğini söylemiştir. Kadının geçerli bir nikâhının bulunduğu kendisine hatırlatıldığında, bu meseleyi kendince nasıl çözdüğünü de mahkemede anlatmıştır. Buna göre Mehmed, Ayşe’yi nikâhına almadan önce birkaç kişiyle nikâhlayıp boşatmış, bu sayede kendi nikâhının geçerli olmasını sağlamıştır. Suçuna kılıf uydurmak konusunda epey kafa yorduğu anlaşılan Mehmed’in kendisini temize çıkaramadığı davanın İstanbul’a havale edilmesinden anlaşılmaktadır. Davanın İstanbul’da devam eden kısmının nasıl neticelendiğini bilmiyoruz. Ancak I. Ahmed zamanında çıkarılan kanunnameye yer alan, “Ve kız ve avret çekip cebr ile nikâh edenin sakalın keseler ve muhkem let edeler” maddesine bakılırsa Mehmed’in

akıbeti tahmin edilebilmektedir. Zorla yapılan nikâhın geçersizliği de yine kanunnamelerde hükme bağlanmıştır. Kanûnî devri kanunlarında: “Eğer kız çeküb alıp gittiğinden sonra nikâh etse nikâhı fâsiddir, tâzir edeler meğerki velisi caiz göre yine buncılayın rızası ile uydursa nikâh etse velisi tecviz etmesi küfûv olduğu cihetten taarruz caizdir.” maddesi bu hususa açıklık getirmektedir. Kanunnamede ayrıca nikâhı kıyan danışmend eğer bunu alışkanlık hâline getirmişse sakalının kesilip eşeğe bindirilerek teşhir edilmesi öngörülmüştür. Bir başka adamla gayrimeşru münasebetinin ortaya çıkması sebebiyle kocası tarafından boşanan kadının, adının beraber geçtiği erkekle evlenmesi yasaklanmıştır. Kanunnamede, böyle bir hâlde kıyılan nikâhın fâsid olacağı, nikâhı kıyan imam ve tasdik eden hâkimin görevden ihraç edilerek cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Zina ettiği malum olan ancak suçun ispat şartlarındaki eksiklik sebebiyle had cezasına çarptırılmayan evli bir kadının kocası tarafından boşanmayarak kabulü durumunda kadından tâzir mukabili olarak cerime alınırdı. Kanunnamelerde bu para cezasına, köftehorluk cerimesi veya deyyus cürmü adı verildiği dikkate alınırsa bir erkeğin zâniye bir kadınla nikâhını sürdürmesine iyi gözle bakılmazdı. Deyyus cürmü, zâniyenin tabiatıyla kocasının maddî durumuna göre 30 ila 100 akçe arasında değişirdi. Daha önce bazı yerlerde cürüm 300 akçe olarak alınırken, bedel I. Süleyman döneminde tahfif edilmiştir.

Zina suçunun mahkemece tahkik ve yargılama konusu olabilmesi için şikâyet gerekliydi. Bu bir ya da birkaç kişinin kadı huzuruna gelerek suç duyurusunda bulunmasıyla mümkündü. Mahkeme şikâyeti değerlendirir, teftiş için bir heyet oluştururdu. 16. yüzyılın ortalarına ait bir mahkeme kaydı teftişin nasıl gerçekleştiğini detaylı olarak aksettirmektedir. Buna göre Galata’da birkaç kadının, fahişelik yaptıkları gerekçesiyle mahkemeye şikâyet edilmeleri üzerine kadı emriyle durumun teftişiyle mahallenin imamı, müezzini ve cemaatten birkaç kişi görevlendirilmiştir. Teftiş heyeti, kadınların ağır

hakaret ve saldırılarına uğrayarak araştırmayı tamamla-
yamadan dönmek zorunda kalmışlardır. Heyetin ardın-
dan mahkemeye gelen mahalle ahalisi, yaşananları da
kadınların hâllerine delil tutarak, bunların mahalleden
çıkarılması taleplerinde ısrar etmişlerdir. Mahkeme, ka-
dınların evlerinin satılıp şehirden sürülmelerine karar
vererek meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Esasen bu
çözüm, Osmanlı ceza hukukunda sıklıkla başvurulmuş
mutat sürgün yöntemidir. Ancak hadiseyi ilginç kılan
husus, kadınlar arasında bulunan Balatlı Aynı'nın sür-
günden müstesna tutulmasıdır. Teftişe gelen heyete ha-
karet eden, hatta dinden çıkacak şekilde dine, kitaba sö-
ven bu kadının sürgüne gönderilememesinin nedeni bir
yeniçerinin karısı olması ve kocasının o sırada seferde
bulunmasıydı. Hâkimin, meseleyi Dîvân-ı Hümâyûn'a
bildirerek oradan gelecek cevaba göre hareket etme-
yi uygun bulduğu anlaşılmaktadır. Divan'dan kadıya
mahkeme konusunda yol gösterici bir karar gönderil-
miştir. Buna göre kadı, yeniçerinin karısına öncelikle
tövbe istiğfarla kelime-i şahadet getirtip tecdid-i iman
ettirilecek, ardından kocası seferden gelinceye kadar
zindan da tutacaktı. Ne Balatlı Aynı'nın ne de seferde
bulunan kocasının akıbeti belgelerden takip edilemese
de bu dava Osmanlı ceza muhakemesinde meselenin
niteliğine göre çareler üretililebildiğini kanıtlaması bakı-
mından önemlidir.

Karısını zina hâlinde görerek, zânileri öldüren koca
hakkında Osmanlı ceza hukukunun tatbikatı ne olmuş-
tur? Bu sorunun cevabı; öldürülenin dinine göre fark-
lılık göstermektedir. Bir kimse karısını bir Müslüman
erkekle zina hâlinde bulur ve ikisini öldürürse örfe
suçlu olmamış; şer'an had cezasına mahkûm edilmese
de kanlı kabul edilmiştir. Bir başka ifadeyle, kişi adam
öldürme suçunun cezası olan kısasa tâbi tutulmamıştır.
Kanunnameye göre; "Eğer bir kimse mahremine namah-
rem ile mülaabe ve mübaşeret ederken görse, onları öl-
dürse şer'an kanlı olur, örfe suçlu olmaya..." maddesi
bunun kanunî dayanağını oluşturmuştur. Eğer bir kişi,

Müslüman olan karısını bir ecnebiyle zina hâlinde görüp onları öldürse bu durum örfen ve şer'an suç teşkil etmemiştir. Kanunnamelerde "Eğer bir kimesne mahremine ecnebi ile mülaabe ve mübaşeret ederken görse onları öldürse kanlı değildir, örfen günahlı oldu deyi nesne alınmaya" denilmektedir. Ancak failin, cezadan kurtulabilmesi cinayeti, maktuller zina hâlindeyken işlediğini mahkemeye ispat edebilmesi şartına bağlanmıştır.

Arnavutluk'ta Eğrikasrı kazasının İğline köyünde yaşanmış bir hadise hakkındaki Mühimme kaydı bu tatbikatın işleyiş biçimini açıklayacak mahiyettedir. 10 Şubat 1556 tarihli bu kayda göre; Ali adlı sipahi gayrimüslim olan karısı Kemen'in Miço adında bir gayrimüslim aşığı olduğunu, kendisi uhdesindeki civar köylere birkaç günlüğüne gittiğinde karısı ve aşığının buluştuklarını güvendiği kimselerin ihbarıyla öğrenmiştir. Aralarındaki münasebeti şüphe kalmayacak şekilde ortaya çıkarmak istediği anlaşılan Ali, bağlı köylerinden birisine gideceğini ve geceyi orada geçireceğini söyleyerek karısıyla vedalaşmış, yakınlarda gizlenerek evi gözetlemeye başlamıştır. Kısa süre sonra Miço'nun eve geldiğini gören Ali, bir süre bekledikten sonra eve girdiğinde karısı ve aşığını uygunsuz vaziyette döşekte yakalamış ve ikisini de orada katletmiştir. Ceza hukuku konusunda malumatı olduğu anlaşılan Sipahi Ali, suç mahallinde hiçbir değişiklik yapmadan derhâl kadı huzuruna çıkarak durumu anlatmış, mahkemeden evin ve cesetlerin teftişini istemiştir. Nâib, beraberindeki heyetle eve geldiğinde gördüklerini; "Kemen ve Miço'nun döşek üzerinde çıplak bir vaziyette birbiri üzerine kapaklanmış ve mecruhen katledilmiş olarak yattıkları görüldü." şeklinde zapta geçirmiştir. Heyetin gördüğü manzara Ali'nin, maktulleri uygunsuz hâlde yakalayıp katlettiğine delalet etmiş; köy ahalisinin bunlar arasındaki gayrimeşru ilişkiyi doğrulayan ifadeleriyle vaziyet desteklenince ortada şüpheli bir vaziyet kalmamıştır. Kadı, dava hakkında karar vermeden evvel, Ali'nin sipahi olması nedeniyle merkezden de görüş sormuştur.

Dîvân-ı Hümâyûn'dan gönderilen hükümde öldürülen kadının Ali'nin nikâhlı karısı olduğuna ve hadisenin de izah edildiği gibi gerçekleştiğine şüphe yoksa Ali'ye hiçbir şekilde taarruz edilmemesi istenmiştir.

Osmanlı ceza muhakemesinde Müslüman bir kadınla gayrimüslim bir erkeğin gayrimeşru münasebetinde ikisi hakkında da ölüm cezası öngörülmüştür. Buna misal olan bir dava 1570 yılında Edirne mahkemesinde görülmüştür. Edirne'de Âsiye adlı evli bir Müslüman kadın ile Musa adlı bir Yahudi'nin gayrimeşru münasebeti mahkemeye şikâyet edilince mahkeme durumun teftişi için heyet görevlendirmiştir. Heyet, bunların buluştukları söylenen eve baskın yaptığında, Musa'nın döşekte yatmakta, Âsiye'nin ise döşek kenarında oturur vaziyette sohbet hâlinde olduklarına şahit olmuştur. Heyette bulunanlar, kadın ve erkeğin baskın sırasındaki vaziyetinin zina ettiklerinde şüpheye yer bırakmayacak derecede açık olduğunu mahkemede beyan etmişlerdir. Bunun üzerine haklarında siyaset edilmelerine dair hüküm verilmiştir.

Osmanlı ceza muhakemesinde zina kapsamında değerlendirilen fiillerden bir diğeri de para karşılığında fuhşa aracılık etmektir. Osmanlı belgelerinde bu işle uğraşan kadın ve erkekler için pezevenklik etmek tabiri kullanılmıştır. Osmanlı hukukunda bu suç ağır cezalarla tecziye edilmiştir. Bozok sancağı kanunnamesine göre fuhşa aracılığı meslek edinmiş olan erkeklerin ibret-i âlem için burunlarının ve kulaklarının kesilmesi, yüzlerine kara sürülüp eşek üstünde dolaştırılarak teşhir edilmeleri gerekirdi. II. Bayezid kanunnamesinde ise "ve pezevenklik edenin alnına dağ edeler" denilmektedir. Kanunname, pezevenklik sanatı ise yahut pezevenklik daim âdeti ve sanatı ise tabirleriyle dağlanma cezası için burada bir sınır çizmiştir. Daha önce bu gibi bir suça bulaşmamış sicilleri temiz erkeklere tâzir cezası niteliğinde sopa yahut para cezası verilmiştir. Zina aracılığı bir kadın tarafından yapılmışsa kanunnamelerin öngördüğü cezalar hafifletilerek tatbik edilmiş, hâkime

vereceği tâzir cezasında takdir hakkı tanınmıştır. Bu hâllerde genellikle ağır para cezası uygulanmıştır.

Zinaya aracılık edilmesinde kişinin oturduğu mahalleden kovulması da yaygın cezalardan biriydi. Mahalle ahalisi, kişinin suç işlediği kesinleştikten sonra heyet hâlinde mahkemeye giderek kişinin mahalleden çıkarılmasını ister ve mahkeme bu isteği karara bağlardı. Mahalle halkının bunu talep edebilmeleri kanunî bir haktı. Yavuz Sultan Selim devri kanunnamesinde “Ve dahi bir kimesneyi mahallesi veya karyesi cemaati hırsuzdır ve kahbedür deyü şikâyet edüb bize gerekmez deyü reddetseler vakıa müttehem ise, dahi beyne’n-nas malûm ola, mahallesinden ve karyesinden nefyedeler. Eğer mahalle kabul etmezse şehirden süreler, şöyle bileler” maddesi bunun hukuki dayanağı olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde, zinayı teşvik etmek, özendirmek ve aleni yapmak gibi toplumun genel ahlakını bozmaya yönelik fillere karşı merkezi otorite sert tedbirler almıştır. Kanûnî devrinin sonlarında Halep civarında köy köy, kasaba kasaba dolaşan Çingenelerin ahlaka aykırı davranışları üzerine alınan tedbirler buna misal olarak verilebilir. Merkeze ulaşan şikâyetler Çingenelerin, halkı zinaya teşvik ettikleri, ahlaka aykırı davranışları halk arasında aleni yaptıkları, fahişeleri süslü kıyafetlerle ahali içerisinde ilgi çekecek şekilde dolaştırdıkları, çalgı ve oyunlar oynayarak şehir, kasaba ve köyleri gezip özellikle halkın yoğun olduğu pazar gibi yerlerde insanları yoldan çıkarmaya çalıştıklarına dair şikâyetler dikkate alınmıştır. Bu hususta adli ve idarî yöneticilere hitaben gönderilen fermanla Çingenelerin ahlaksız fiillerinin önlenmesinin kendilerinin görevi olduğu hatırlatılmış, bunların ellerindeki mal-ı mîrîler alınarak tedip edilmeleri istenmiştir. Aralarında doğrudan fuhşa karışan erkeklerin küreğe konulmak üzere İstanbul’a gönderilmesi talep edilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere, zinanın engellenmesi ve bu suçun cezalandırılması konusunda kadılarına büyük yetki ve sorumluluk verilmiştir. Bu suça karışan nâib ve muhızır gibi devlet gö-

revlileri doğrudan kadı tarafından görevden alınarak cezalandırılmış, askerî görevliler için merkezi hükûmette bilgi verilerek oradan alınan yetkiyle cezalandırılmaları sağlanmıştır.

Osmanlı hükûmeti tarafından, topluma ahlaki açıdan zararlı olduğu ve ilerde suça sebep olabileceği addedilerek bir kısım hak ve fiiller yasaklanmış, bazı mahaller kadın ve erkeklerin bir araya gelmesinin uygun olmadığı yerler olarak belirlenmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da çamaşırcı dükkânları açılmış; çamaşır yıkatma bahanesiyle bu dükkânlara giden bazı leventlerle çamaşırcı kadınlar arasında uygunsuz hâllerin yaşandığı saraya şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine İstanbul kadısı tarafından dükkânlarda çamaşırcı kadınların çalıştırılması menedilmiş, evkaf mütevellilerinin bu gibi kadınlara dükkân vermeleri yasaklanmıştır. Aynı dönemde Eyüp'te mektep ve medreselerin civarında oturan bazı Hristiyan kadınların kaymak yeme bahanesiyle kaymakçı dükkânlarında oturup yabancı erkeklerle gayrimeşru ilişkilerde bulundukları da merkeze iletilen şikâyetler arasındadır. Tedbir olarak, Hristiyanlar bölgeden uzaklaştırılarak 1573 yılında bir fermanla kadınların kaymakçı dükkânlarına girmeleri yasaklanmış; yasağa rağmen dükkânına kadın müşteri alan dükkân sahibi cezalandırılmıştır.

1571'de Galata'da Acemi oğlanlarının, tuz, şarap yahut balıkthane kayıklarına musallat oldukları, kayıkçıları rahatsız ederek haraca bağladıkları şikâyet konusu olmuştur. Acemi oğlanların geceleri kayıklara fahişe getirerek zina ettiklerinin de öğrenilmesi üzerine, Galata kadısı tarafından bu kayıkların gözetilmesi için bekçiler görevlendirilmiştir. Anlaşılan kadı, bunları suçüstü yakalamış, Acemi oğlanlarının kayıklara binmesi tamamen yasaklanmıştır. Humus'ta Hâlid bin Velîd'in türbesine ziyaret bahanesiyle gelen bazı kadınların burada yabancı erkeklerle gayrimeşru ilişkilerde bulunduğu dair şikâyet üzerine kadınların türbeye girmelerinin yasaklanması da bu nevi tedbirlerden olmuştur.

İffete İftira

Namus, geniş anlamda kişinin şeref ve haysiyeti; dar anlamda iffetidir. İslâm hukukunda iffete iftira fiili olan kazif, hür, iffetli, akıllı ve baliğ Müslüman bir şahsa zina isnat edilmesi veya onun nesebinin sahih olmadığının söylenmesidir. Zina isnadı, aksinin ispatının zorluğu, bilhassa kadınlara yönelik olduğunda mağdurun kötü şöhretine sebep olması bakımından İslâm hukukunda kişiye karşı işlenen ağır suçlar arasında kabul edilmiştir. Bu suçun cezalandırılmasıyla kişi ve aile haysiyetinin korunması ve hakarete uğrayanın menfaatinin himaye edilmesi amaçlanmıştır.

Kur'an'da; *"İffetli kadınlara zina isnat edip de sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin."* (Nur 24/4) ayetiyle iffete iftira suçu ve bunun cezası tarif edilmiştir. Failin had cezasına çarptırılabilmesi için mağdurun Müslüman, akıllı, baliğ, hür ve iffetli olması gerekir. İslâm hukukunda zina iftirasında mağdurun kadın veya erkek olması hukuki bakımdan hiçbir uygulama ve yargılama farkı doğurmaz.

Osmanlı mahkeme kayıtlarına yansıyan iffete iftira hadiselerinde; kişiler arasında husumet, inanç farklılıklarına dayanan düşmanlık, çıkar sağlama arzusu ve kişinin toplumdaki saygınlığını zedeleme isteği gibi sebeplerin amil olduğu görülmektedir. Zina iftirasının başka suçları örtbas etmek için kullanıldığına dair örnekler de vardır.

İftira, suistimale açık bir mesele olduğundan Osmanlı mahkemelerinde bu nevi davaların titizlikle incelendiği anlaşılmaktadır. Bu hususta mahkemenin başvurduğu yöntem, kendisine zina isnat edilen kimsenin durumunu subaşının riyasetindeki bir heyet vasıtasıyla tetkik ettirmektir. Tahkikat esnasında mahalle imamının ve mahallenin ileri gelenlerinin ifadelerine başvurulurdu. Araştırma neticesinde zina isnadının doğruluğu ispat edilirse kişi, zina suçuyla yargılanır ve cezalandırılırdı. Tahkikat sonucunda itham edilen kişinin iyi hâlde olduğu ortaya çıkarsa bu kez iftira eden mahkemece kazif

haddine çarptırılırdı. Bununla birlikte, hakkında zina isnadında bulunulan bir kimse de mahkemeye başvurarak hâlinin araştırılmasını isteyebilir, bu sayede zedelenen itibarının tamiri ve iffetine iftirada bulunan kişinin cezalandırılması imkânını elde edebilirdi. İftiraya maruz kalan bir bakirenin de mahkemeden muayene talep ederek durumunun ispatlanmasını istemesi mümkündü. Kanunnamelerde yer alan, “ve dahi bir kimesne sen benim avretime ve cariyeme zina ettin deyü dâvâ eylese, ispat edemese tâzir edeler, cürüm alınmaya” maddesi bir erkek hakkında zina isnadının nasıl cezalandırılması gerektiğini izah etmektedir.

Öte yandan mahkeme, hakkında zina isnadı bulunan bir kimsenin suçunu şer’an ispat edecek kanıtlara ulaşmasa da ahalinin ittifakla kişinin suçu işlediğine dair beyanlarını dikkate alarak karar verebilirdi. Ancak bu durumda had cezası uygulanamayacağından tâzir cezası tatbik edilirdi.

Bir kimsenin kapısına katran sürmek o kimsenin zâni olduğuna işaret ettiğinden, toplum nazarında iffeti zedeleyecek bir durumdu. Bu yöntemle kendilerine zina iftirasında bulunulan kimselerin mahkemeden iyi hâllerinin araştırılması ve suçsuz olduklarının ilanını istedikleri kayıtlar bulunmaktadır. Mahkeme, kişinin iyi hâline şahitler vasıtasıyla emin olduktan sonra kişinin kapısına katran sürenlerin tevkif edilmesini talep ederdi. Bu durumlarda, iftiranın sahibine sopa ve para cezaları verilebildiği gibi divana intikal eden davalarda kürek cezasına çarptırıldıkları da olmuştur.

Hırsızlık

Mala karşı işlenen suçlar arasında en yaygını hırsızlıktır. Osmanlı hukuk metinlerinde hırsızlık suçu; sirkat veya uğrulamak şeklinde geçmektedir. İslâm ceza hukukuna göre hırsızlık, başkasına ait bir malın sahibinin rızası hilafına mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınmasıdır. Kur’an’ın “*Hırsızlık yapan er-*

kek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim bu zulmünden sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.” (Mâide 5/38-39) ayeti İslâm hukukunda hırsızlığa verilecek had cezasını tarif etmektedir. Ayette bildirildiği üzere hırsızın tövbe etmesi hafifletici bir sebeptir. Ancak Hanefî mezhebine göre, fail haddin icrasından önce tövbe etse de mal sahibi affetmedikçe had sakıt olmaz.

İslâm hukukuna göre ilk defa hırsızlık edenin sağ eli, ikinci defa hırsızlık edenin sol ayak topuğu kesilir. Kişinin bu cezalara rağmen tekrar hırsızlık yapması durumunda tövbe edinceye kadar hapse konulması gerekir. Ancak burada Osmanlı uygulamasındaki farklılığı ifade etmek lazımdır. Zira Osmanlı kanunlarına göre birkaç defa hırsızlık ettiği kesin olan kişinin asılması iktiza ederdi. Hırsızlık kastıyla bir kimsenin evine gece veya gündüz gizlice giren kişi de aynen zina kastıyla eve giren kimse gibi siyaset edilerek cezalandırılmıştır.

Hırsızlık şer'î tarife göre gizli olarak başkasının kıymet taşıyan malının alınıp götürülmesi işidir. Had cezasını gerektiren hırsızlık suçu, iki şahidin şahadeti ve suçlunun ikrarıyla sabit olur. Bu tariften de anlaşıldığı üzere haddi gerektiren hırsızlık suçunun oluşması için temel şartlar kıymetli bir malın, sahibinin saklı bulundurduğu yerden gizlice alınmış olması ve suçun kesinliğidir. Bu şartlarda eksiklik durumunda suçluya had cezası uygulanmaz, tâzir cezası tatbik edilirdi. Osmanlı tatbikatında hırsızlığa verilen tâzir cezaları sürgün, kalebentlik, kürek, hapis ve tazmindir.

Had cezasını gerektiren hırsızlık suçunda malın gizlendiği yerden alınması şartı aranmıştır. Bu nedenle her ne kadar yan kesicilik hırsızlık nev'inden bir suç olsa da çalınan mal gizli bir yerden alınmadığından had yerine tâzirle cezalandırılmıştır. Nitekim Hz. Ali'ye bir cariye- nin kulağından küpesini çarpan bir yankesici getirildi-

ğinde Hz. Ali, gizlilik unsuru eksik olduğundan fiili sirket olarak değerlendirmemiş ve tâzir cezası vermiştir. Bununla birlikte Hanefî nazariyesine göre bir kimsenin cebinden nisap miktarı parayı ondan habersiz alan kimseye el kesme cezası gerekir. Osmanlı ceza tatbikatında da yankesicilik suçuna tâzir cezası verilmiş, yankesiciliği meslek hâline getirenlere el kesme cezası tatbik edilmiştir. Emniyeti suistimal suçu sebebiyle dolandırıcılık suçuna da tâzir-i şedid ve habs-i medid kabilinden kürek ve kalebentlik cezası verilmiştir.

Gasp suçu da hırsızlık suçunda bulunması gereken gizlilik unsuru eksik olduğundan tâzir cezasına tâbidir. Osmanlı ceza usulünde, gasp suçunda fail mağdur tarafından affedilmiş olsa da fiil kamuya karşı işlenmiş bir suç kabul edilerek, suçlu hapis ve kürek cezalarıyla tecziye edilmiştir.

Hırsıza had cezası verilebilmesi için çalınan malın, Hanefî mezhebine göre en azından on, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre üç dirhem gümüşe denk kıymette olması gerekmektedir. Bunun altında bir değere sahip malın çalınmasının tâzir cezasını gerektirdiği kabul edilmiştir. Hanefî hukukçulara göre bir Müslüman için şer'an mal niteliği taşımayan şarap veya müzik aleti gibi nesnelerin, bol bulunması sebebiyle saman, ot, odun gibi şeylerin, depolanamayan ve hemen tüketilmesi icap eden sebze, meyve ve et benzeri malların, kutsallığından dolayı mübadele ve ticarete konu olmayan Kur'an gibi dinî ve ilmî kitapların çalınmasında da tâzir cezaları tatbik edilmiştir. Üzerinde çalanın hissesi bulunan bir mala yönelik hırsızlıkta da had uygulanmamıştır. Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed Hanbel'e göre, devlet malından yapılan hırsızlıkta devlet hazinesinde herkesin cüzi de olsa bir hissesi olduğu bu nedenle ortada bir mülkiyet şüphesi bulunduğundan had tatbiki mümkün değildir. Osmanlı ceza tatbikatında vakıf mallarının çalınması veya şahsî tasarruf durumunda genellikle tâzir cezaları uygulanmıştır. 16. yüzyıl ortasına ait bir Mühimme kaydına göre, Aksaray kazasında bazı

kimselerin eski sultanlardan kalmış hanın taşlarını çıkarp kendi binaları için kullanmaları üzerine faillerin tâziren cezalandırılmasıyla iktifa edilmiştir. Yine Tarsus'a bağlı Lemzan kalesi dizdarı Abdulkerim, eski Kethüda İbrahim'in kalenin bazı duvarlarını yıkarak buradan çıkardığı taşları kendi evinde kullandığı şikâyeti üzerine taşların eski yerlerine koydurulması, failin de tâzir edilmesi istenmiştir.

Devlet hazinesinde ahalinin hissedarlığı anlayışına benzer şekilde ihraz şartı bulunmaması nedeniyle akrabanın, girip çıkmaya mezun olduğu yerden bir şey almasına da had cezası tatbik edilmemiştir. Nitekim ailede meydana gelen hırsızlık suçlarına dair "oğul atasından veya ata, ana oğuldan ya karındaş karındaşından veya avret erinden nesne uğurlasa kadı tâzir ede, ağaç başına bir akçe cürm alına" şeklindeki kanunname hükmü cezanın tâzir olacağını ifade etmektedir. İbn Kemâl'in aile içindeki hırsızlık konusunda; "Bir kimse babasının malından veya esbâbından mal uğurlayıp gizlese şer'an helal midir?" sorusuna, "Değildir." şeklindeki cevabî fetvasında bu fiilin dinî yönü izah edilmiş, cezaî kısmına dair açıklama yapılmamıştır.

Osmanlı kanunnamelerinde şer'î usullere ek olarak örfen hırsızlık suçlarına verilecek cezalar düzenlenmiştir. Umumi kanunnameler içerisinde ilk olarak II. Mehmed dönemi kanunnamesinde hırsızlık suçlarına verilecek cezalar tanzim edilmiştir. Müteakiben II. Bayezid ve I. Selim döneminde bu suça dair ceza düzenlemesi ayrıntılı hâle getirilmiş, daha şedit cezalar öngörülmüştür. Hırsızlık töhmetinde zanlının suçu itiraf etmemesi durumunda işkence altında ikrar ettirilmesine müsaade edilmiş, baskı altında verilen ikrar sabit sayılmış, sanığın işkence altında ölmesinin dava sebebi olmayacağı hükme bağlanmıştır. Osmanlı hukukuna Dulkadir Beyliği'nden intikal ederek uzun süre Maraş ve Bozok sancaklarında tatbik edilen Alaüddevle Bey Kanunnamesi'nde hırsızlık suçuna mukabil çok ağır cezalar mevcuttur. Bu kanunnamede, hırsızlık anında veya hırsızlıktan sonra

zanlının peşinden giderek onu öldüren kişinin örfen suçlu olmayacağı hükme bağlanmıştır. I. Süleyman dönemi kanunnamesinde hırsızlıkla ilgili bahiste şer'î hukukun etkisiyle tafsilatlı bir düzenleme yapılmıştır. Kanunname suçun şer'an had cezasına müstahak olabilmesi için gerekli olan çalınan malın nisap miktarında olması ve koruma altında bulundurululan yerden gizlice alınması şartları oluşmadıkça el kesme cezasının verilemeyeceğini teyit etmektedir. I. Ahmed devri kanunnamesinde; "Ve eğer hırsuz işkencede ikrar etse onun ikrarını alayım delalet eder ise onun ikrarı müteberdir; suçuna göre siyaset oluna." maddesi suçun işkence altında ikrarının ceza takdirine mâni olmadığına işaret eder. Bu kanunnamede de işlediği suçun derecesi ve malın kıymetine göre mücrime elin kesilmesi, para cezası, hapis, kürek hatta siyaset cezaları verileceği bildirilmektedir.

Hırsızlık töhmetiyle bir kimsenin sürgün edilmesi yine tâzir cezalarındandır. Köy ya da şehir halkının isteğiyle hırsızlıkla suçlanan kişinin şehirden veya köyden kovulması mümkündü. Umumi kanunnamede "Ve dahi bir kimesne için hırsuz ve kahbedir deyü mahallesi veya karyesi cemaati şikâyet edip bize gerekmez deyü reddetseler filvaki töhmet, ol kimesnenin beynen-nâs maruf olsa mahallesinden veya karyesinden red edüp süreler. Amma birkaç gün tevakkuf edeler taki ol kimesne evvelki yaramazlığına tevbe edüp ıslah üzerine olursa hoş ve illa andan ıslah üzerine olursa hoş ve illa ondan red edib şehirden süreler, çıkub gide." maddesi cezanın hukuki dayanağını oluşturmuştur.

Askerîler, uhdelerinde bulunan bölgede asayişin temininden sorumlu olduklarından hırsızlık olaylarının engellenmesi konusunda merkezi idarenin muhatabıydılar. Merkezi hükûmet kendilerinden meskûn yerler ve ticaret kervanlarının uğradığı hanlarda hırsızlık meydana gelmemesi için tedbir almalarını beklerdi. Bilhas-sa, uluslararası ticarete konu olan hafif ancak kıymetli meta yüklü kervanların, yol ve hanlarda hırsızlara karşı korunması askerîlerin vazifeleri arasında yer almıştır.

Hancılar da kervansaraylarda konaklayan tüccarın mal ve can emniyetinden sorumlu tutulmuşlardır. Handa konaklama esnasında çalınan malın tazmin sorumluluğu kanuni olarak hancılar aitti.

Askerîler, hırsızlığın önlenmesinin yanı sıra suçun işlenmesi durumunda zanlıyı tevkif ederek mahkemeye iletmekle de sorumluydular. Beyler marifetiyle ele geçen suçlunun, subaşı ya da muhızır nezaretinde mahkemeye sevki gerekirdi. İdarecilere gönderilen hükümlerde denetimden ödün vermemeleri ve kadı tarafından suçlulara verilen cezaların derhâl infaz ettirilmesine nezaret etmeleri istenirdi. Bu konuda kimi zaman beylerin yahut adamlarının görevi kötüye kullandıkları veya ihmal ettikleri de vakidir. Serbest tımar sahalarına kaçan hırsızların burada korunduklarına, suçluların cerime karşılığında mahkeme edilmeden serbest bırakıldığına dair şikâyetler belgelere yansımıştır. Bazı dönemler hem askerîler hem de kadıların rüşvet karşılığında suçluları serbest bırakmaları nedeniyle taşrada yeteri derecede suçla mücadele edilememiştir.

Bu usulsüzlükleri engellemek için kanunlar ihdas edilmiştir. II. Bayezid devri kanunnamesinde yer alan; “Ve hırsızlıkta müttehem olan kimesneleri ummal ve subaşılar kadı katına iletmeden kimesneden cürm alırlar imiş. Ol sebepten hırsızlar kadılara malum olmayu hakkından gelinmez imiş. Ol babda ummala ve nüvva-ba yasak olundu ki kadı katına iletmeden kimesneden cürm almayalar.” maddesi hırsızlıkla mücadelede görevlilerin suistimallerinin hükûmet tarafınca da malum olduğuna delalet etmektedir. Suçlunun yakalanamaması yalnızca görevlilerin suistimalleriyle ilgili olmayıp bunda suçlunun bazı kimseler tarafından korunması ve saklanması da payı vardı. Kanunnamelerde, “Yaya ve müselleme ve Yörük ve doğancı ve vakıf ve mülk olsun, hırsız kaçub onlarun içine girse, hırsızu onlara buldurup alalar. Eğer anlar hırsızu vermezlerse garametini çekeler ve hırsızın alduğun onlara ödedeler. Ve eğer hırsız bunların birisinden olursa siyâsî sair halk gibi ola.”

maddesiyle hırsızların korunması durumunda cezaî müeyyide belirtilmiştir.

Hırsızların çaldıkları malların anlaştıkları kişilere satarak bu işi bir ticaret hâline getirmeleri durumunda suç ortakları da tâzir cezalarına çarptırılırdı. Bunların devlet vazifelisi olmaları cezanın niteliğini değiştirmezdı. 16. yüzyılda görölen suhte ve levent asilerinin hırsızlık suçlarına karışmaları üzerine kanunnamelere bunların nasıl cezalandırılacağına dair hükümler konulmuştur. Kanûnî devrinde çıkarılan Anadolu Eyaleti Siyasetnamesi'nde yer alan "eğer bir hırsız dutulup hırsızlığı malum olup ol bir kimesne için şerikim derse ol kimesne levent ve müttehem kimesne ise işkence edeler, eğer müttehem değilse mücerred hırsızın sözüyle işkence etmeyeler" maddesi suhte ve leventlerin hırsızlık suçlarına karışmalarına münhasırdır.

Hırsızlık suçunun bir sipahi tarafından işlenmesi hukuki uygulamada farklılığa sebep olurdu. Zira hırsızlık yapan sipahi suçun meydana geldiğı yerin kadısı tarafından yargılanamaz, sipahinin yargılanması divanda gerçekleşirdi. Bu hususa II. Bayezid devrinde çıkarılan kanunnamede yer alan "ve hırsız sipahi taifesinden olup siyasete müstehak olsa habs edüb Dergâh-ı Mualâyâ bildireler" maddesiyle açıklık getirilmiştir. Sipahinin hırsızlık suçuna karışması hâlinde idarî bir tedbir olarak elinden tımarı alınır ve çaldığı mallar ele geçerse sahibine iade edilirdi. Öte yandan hırsızlık hadiselerini önlemek isteyen hükümet hırsızların yakalanmasına yardım edenleri tımar tevcihiyle ödüllendirirdi.

Osmanlı mahkemelerine yansıyan yaygın hırsızlık hadiseleri; hayvan, mücevher, değerli eşya, para ve giysi hırsızlıklarıdır. Kasaba ve köylerde daha çok hayvan hırsızlıkları şikâyet konusu olurdu. Anadolu'da yaşayan köylü halkın ekserinin koyun yetiştiriciliğıyle geçimlerini sağlaması ve ayrıca koyunun büyükbaş hayvanlara nazaran çalındıktan sonra saklanma kolaylığı yaygınlığının sebebi olmalıdır. Koyun hırsızlığı gibi suçlarda

suçüstü yapılması ihtiyacı yoktu. Bir kimsenin sahip olduğu sürünün içinde daha önce çalındığından şikâyet edilen bir koyunun bulunması ve kişinin bunu kimden aldığını ispat edememesi yeterli delil kabul edilirdi.

16. yüzyıla ait mahkeme kayıtları, hayvan hırsızlığının Çingeneler arasında yaygın olduğunu göstermektedir. 16. yüzyılın sonunda Niğbolu sancağında ortaya çıkan ve sayıları iki yüz kadar olan Çingeneler, birçok suça karıştıkları gibi vilayet halkının davalarını ve beygirlerini çalmayı da âdet edinmişlerdi. Ahalinin ve yerel idarecilerin divana arzlar sunarak durumdan şikâyet etmeleri üzerine merkezî hükûmet, Niğbolu beyi ve kadısından bu meselenin hâlli, suçluların tevkif edilmesi ve tekrarına mâni olunması için sıkı tedbirler almalarını istemiştir. Yine, Osad kazasının Dob köyü halkı da Çingenelerden şikâyetle mahkemeye başvurmuşlardı. Şikâyetle göre, Dob köyüne konan Çingeneler, çayır ve ekinleri helak etmekten başka ahalinin ağıllardan koyunlarını ve öküzlerini çalmakta, “mahkemeye giderseniz ev ve otlaklarınızı yakarız” diyerek tehdit etmekteydiler. Şikâyet üzerine harekete geçen hükûmet, yerel idareciler vasıtasıyla mücrimlerin tevkif edilerek kadı huzuruna çıkarılmasını temin etmiştir. Mahkeme, bu kırk elli kişilik Çingene grubundan zarara uğrayanların haklarını tazmin etmiş, suçluları cezalandırmış ve Çingenelerin bir daha aynı bölgeye gelmelerini yasaklayarak meseleye çözüm bulmuştur. Aynı dönemde İpsala'nın bazı köylerinden çaldıkları koyunları yine aynı kazanın başka köylerinde satmak isterlerken yakalanan Çingenelerin bir kısmı hapsedilmiş bir kısmı ise kürek cezasına çarptırılmıştır.

Osmanlı kanunnamelerinde hayvan hırsızlığına karşı ağır cezalar öngörülmüştür. Kanunnamelere göre; at, koyun, inek, öküz ve katır çalanlar, hırsızlıkları şer'î delillerle sabit olursa idam edilmeleri ya da ellerinin kesilmesi hükme bağlanmıştır. El kesilmesine mâni bir delil eksikliği varsa çalınan hayvanın kıymeti göz önüne alınarak faile para cezaları verilmiş; suçlu kadı tara-

findan belirlenen miktarda sopa vurularak ayrıca cezalandırılmıştır. II. Bayezid devri kanunnamesinde “eğer örfle bir kimsenin hırsızlığı zahir olursa, kadı olan ehl-i örfle hüccet vere, ehl-i örf olan hüccet mucibince asılmağa müstahak olanı asa ve kat’-ı uzva müstahak olanı kat’-ı uzv ede, kadı bu babda mâni olmaya ve siyaseti tehir etmeyip günah olan yerde siyaset ettire” hükmü, bu nevi suçlarda tatbik edilecek cezayı belirlemektedir. Malın tazmininde ise miktar çalınan hayvanın kıymetine nispetle belirlenmiştir. Buna göre, deve çalından yirmi, sığır çalından on iki, koyun çalından dört altın alınırken, at veya katır çalından on sekiz altın alınır. Hırsızlığı iki veya daha fazla kişinin ittifakla işlemesi durumunda suça karışanlar arasında ayırım yapılmaz, suça dâhil olanların hepsinden ayrı ayrı cürüm alınır. Kıymetli silah, mücevher, para ve sair eşyanın kıymeti nisap miktarını geçmesi durumunda had cezası tatbik edilmiştir. Elbise hırsızlığında çoğunlukla örfen kürek cezası verilmiştir.

İçlerinden birtakım kişilerin hırsızlık suçunu işlemesi üzerine bir taifenin bütünüyle cezalandırıldığı yahut genel tedbirlerin uygulandığı da olurdu. Nitekim Hüdavendigâr beyine; Rumeli’den Anadolu’ya bağ bekçiliği yapmak üzere geçerek burada hırsızlık yapan Hristiyan Arnavutların hepsinin toplatılarak yargılanmak üzere İstanbul’a gönderilmesi, bundan sonra hizmet için Rumeli’den Anadolu’ya Hristiyan geçirilmemesi yönünde gönderilen emir bunun örneğidir. Bir başka örnek ise İstanbul’da hamamcılar tarafından natır olarak kullanılan ırgatların müşterilerin eşyalarının çalınmasında zanlı olmaları sebebiyle, tüm natırların kefil getirmeleri şartıyla istihdamına müsaade edilmesidir.

İçki İçme

Göktürkler ve Uygurlardan günümüze ulaşan kayıtlara göre İslâmiyet’in benimsenmesinden evvel Türkler arasında kımızdan başka şarap ve benzeri içkiler tüke-

tilirdi. Türkler Müslüman olduktan sonra şarap içmek de dâhil dine muhalif âdetleri büyük ölçüde terk etmişlerdir. Kaşgarlı Mahmud, Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlılar zamanında kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'te şarap içmenin artık Türkler arasında hoş karşılanmadığını ifade eder. Bu eserin, Türk hükümdarına öğüt veren bahsinde; "Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden ikbal elden gider. Dünya beyleri şarabın tadına ulaşırlarsa memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur" denilmektedir.

Kur'an'da şarap (hamr) içmenin haram olduğu bildirildiğinden İslâm hukukunda bir Müslümanın şarap içmesi had cezasını gerektirir bir suçtur. Mâide sûresinde geçen "*Ey inananlar! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir, bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*" (5/90) mealindeki ayet şarap içme suçunun kanunî dayanağını oluşturmaktadır. İslâm bilginlerine göre bu ayetle, yalnızca şarap değil sarhoşluk veren tüm içkiler yasaklanmıştır. Suçun, şarap içme olarak adlandırılmasının nedeni kanunun ihdas edildiği dönemde başka içkilerin yapılması için gerekli olan fermente yöntemi tam olarak bilinmediğinden şarap dışında sarhoşluk veren farklı içkilerin bulunmaması veya yaygın üretilmemesidir. Şarap, sarhoşluk nedeniyle bilinci ortadan kaldırması, böylece beşerî idrake mâni olması sebebiyle yasaklanmıştır. Diğer sarhoşluk veren içkiler de şarapla aynı etkiye sahip olduğundan haram ve yasak olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan, suçu şarap içme yerine içki içme suçu şeklinde ifade etmek yerindedir.

Kur'an'da içki içmenin yasak olduğunu bildiren ayetlerde bu yasağa uymayan kişinin ne şekilde cezalandırılacağına dair izahat yoktur. İslâm hukukçuları cezanın şekli ve miktarını belirlerken Hz. Muhammed ve ilk halifelerin uygulamalarını esas almışlardır. Peygamber şarap içme suçuna verilecek cezayı dayak olarak bildirmiş, cezanın miktarı ise Hz. Ebû Bekir devrinde kırk, Hz. Ömer devrinde seksen sopa vurulması şeklinde uygu-

lanmıştır. Hanefî mezhebinde kabul gören ceza tatbiki de mücrime seksen sopa vurulmasıdır. Şâfiî mezhebinde ise suçluya kırk sopa vurulması ceza miktarı olarak kabul edilmiş ancak yargıca bu haddi iki katına çıkarabilme salahiyeti tanınmıştır. Bununla birlikte Müslüman kölelere içki içme suçu sebebiyle seksen sopanın yarısı tatbik edilmiştir. Şarap içme, İslâm dini çerçevesinde yasak olduğundan İslâm hukukuna tâbi olmayan gayrimüslimler, bu sebeple cezalandırılmamışlardır.

İslâm hukukçuları arasında başta şarap olmak üzere sarhoşluk verici içkilerin azının veya çoğunun haram olduğu konusunda fikir ayrılığı yoktur. Ancak had cezasını gerektirecek içki içme suçunun tarifinde kısmî görüş ayrılıkları mevcuttur. Ebû Hanîfe'ye göre, şaraptan az veya çok içmek veya sarhoş edecek kadar diğer içkileri kullanmak had cezasını gerektirir. Diğer İslâm âlimleri ise sarhoşluk veren her türlü içkiyi az veya çok içmenin had cezası gerektirdiği görüşündedirler. Osmanlı ceza tatbikatında da az veya çok tüketilmesine bakılmaksızın sarhoşluk veren herhangi bir içkiyi içen kimseye had cezası uygulanmıştır.

İslâm ceza muhakemesinde bir Müslümanın şarap içtiğinin şer'an sabit olarak had cezasıyla tecziye edilebilmesi için iki erkeğin tanıklığı, sanığın ikrarı ve sarhoşluk hâlinin bulunması şart koşulmuştur. Hanefî mezhebinde sarhoşluk, kişinin yer ile göğü, kadın ile erkeği ayırt edemeyecek hâlde bulunması olarak tarif edilmiştir. Bir kişi içki içme ithamıyla kadı huzuruna çıkarıldığında şahitler de hazır bulunurdu. Sanık suçunu inkâr yoluna gitse bile şahitlerin ifadesi kanıt niteliği taşırdı. Yine de şehâdet, kişiye had cezası verilmesi için kâfi değildir. Suçun sabit olabilmesi için kişinin ağzında şarap kokusunun bulunması şarttır.

Kişinin yaşça küçüklüğü, delilik hâli, gayrimüslim olması ve yeni Müslüman olduğundan şeriatı henüz öğrenememesi cezanın tatbikine mânidir. Ayrıca kişinin ağzındaki şarap kokusu geçtikten sonra onun şarap iç-

tiğine şahadet edilse bile bu durum had cezası takdirine engeldir. Böyle bir durumda hâkim kişiye ancak tâzir cezası verebilir. Osmanlı kanunlarına göre bir Müslümanın içki içtiği şer'î usulle kesinleşirse kendisine had cezası uygulanması, ispat şartlarındaki eksiklik durumunda tâzir tatbik edilmesini öngörür. Buradaki tâzir ise para cezasıdır. Kadıların kişinin tedibi için kürek cezası verdiklerine dair örnekler de vardır.

Osmanlı ceza muhakemesinde suçun tahkikatı ve dava şikâyet tâtibidir. Şarap içme suçunda mahkemeye şikâyet genellikle mahalle sakinleri tarafından yapılır ve şikâyet istinaden kadı tahkikat yapardı. Kadılar bir toplantıyı, istediği herhangi bir mahalli veya ikameti içki içilip içilmediğini kontrol etmek üzere basmaya ve suçu işleyen kim olursa olsun cezalandırmaya memurdu. Kanuna göre bu görevi ihmal eden kadılar azledilmekten başka suçlu sıfatıyla mahkeme edilirdi. Kadı şarap satılması veya yapılması ihbarı üzerine gerektiğinde, nahiye ve köyleri tek tek dolaşarak bulunan şarapları bizzat kendisi imha ettirirdi. İçki yasağına rağmen Müslümanlara içki satılması hâlinde mahkemece suç mahalline bir heyet gönderilir ve o yer teftiş edilir, delillerin ortadan kaldırılmasına mâni olmak maksadıyla bu iş baskın şeklinde yapılırdı. Kanıtları toplamak, şahitleri ve zanlıları mahkemeye sevk etmek subaşının göreviydi.

Osmanlı Devleti'nde bir Müslüman kendisi içme- se de şarap içilen bir yerde bulunmak ve şarap yapıp satmak nedeniyle de tâziren cezalandırılmıştır. I. Selim devri Niğbolu Kanunnamesi'nde, "Eğer bir kişi hamr satsa yahud sıksa tâzir edün iki ağaca bir akçe cürm alına." maddesi bu hususta farklı sancak kanunnamelerinde yer alan benzer hükümlerden biridir. I. Selim devri umumi kanunnamesinde de "Eğer müslim hamr satsa yahud sıksa tâzir edüb iki ağaca bir akçe cürm alına. Eğer bir kimesne hamr sohbetinde otursa içme- se tâzir edüb üç ağaca bir akçe cürm alına" hükmü "Emr-i şer' muteberdir, kanunu yokdur" haşiyesiyle yer almaktadır.

Şarap yapmak ve meyhane işletmek gayrimüslimlerin iştigal sahasıydı. İstanbul'da Haliç'in liman bölgesinde, Galata'da ve Suriçi kıyısındaki meyhaneler Ceneviz ve Venedik kolonilerine aitti. Rumlara ait meyhanelerin ekseri Balat civarında yer almaktaydı. Bu meyhanelerin büyük bir kısmı İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından çok daha önce faaldi. Bizans döneminde İstanbul'da gayrimüslimler çeşitli niteliklerde ve kalitede şarap üretip bunun ticaretini de yapmaktaydılar. Osmanlı devrinde bu meyhanelerin müdavimleri gayrimüslim ahaliden başka bilhassa yeniçerilerdi. 16. yüzyılın sonlarında Avusturya kralının Osmanlı nezdindeki elçilik heyetinde yer alan Baron Wratislaw alt sınıflardaki Müslümanlardan bilhassa mühtedi olanların meyhanelere rağbet ettiğini aktarır.

Şarap içmek Müslümanlara haram olduğundan, Osmanlı hukukunda gayrimüslimlerin içki içmesine mâni olacak herhangi bir yasak yoktur. Ancak gayrimüslimlerin şarap üretmeleri ve satmaları konusunda hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre bir gayrimüslim meyhane dışında içki satamaz ve kendi bağları haricindeki bağlardan, özellikle Müslümanlardan şarap yapmak maksadıyla üzüm satın alamazdı. Bir zimmînin meyhane dışında şarap sattığı veya başkasının bağlarından getirdiği üzüm şıralarını evinde şarap yapmak maksadıyla bulundurduğu anlaşılırsa, şarapları içine tuz atılarak sirkeye dönüştürülür yahut dökülerek yok edilirdi. Ayrıca suçun faili olan zimmî kadının takdir ettiği şekilde cezalandırılırdı.

Kanûnî döneminde içki yasağıyla ilgili bir ferman yayınlanarak bilhassa gayrimüslimlerin Müslümanlara içki satmaları yasaklanmış, buna aykırı hareket edenlerin ağır cezalara uğrayacakları ilan edilmiştir. Bu yasağın Müslümanlara içki satılmasını engellemediği mahkemeye intikal eden şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Nitekim Yenişehir kazasının Balıklı köyünden bir gayrimüslim Müslümanlara şarap sattığı için mahkemeye sevk edilmiş, sanığı ve şahitleri dinleyen kadı durumu

İstanbul'a da bildirmiştir. Kadı arzında bu zimmînin Müslümanlara şarap satarak hem şer'i şerife hem de padişahın fermanına karşı geldiğine özellikle vurgu yapmıştır. Yenişehir kadısına cevaben gönderilen hükümde, zimmînin fermana alenen karşı geldiğinden en ağır şekilde tedibi ve şarabının yok edilmesi salık verilmiştir. Kadıların bu durumlarda verdikleri cezalar, dayak, hapis, para ve kürek cezaları olmuştur. 16. asrın ikinci yarısından itibaren gelişen Osmanlı donanmasının kürekçi ihtiyacı arttıkça bu çeşit suçlarda kürek cezasına daha sık başvurulmuştur. İçki yasağı kimi zaman bazı memurlar için Müslümanlara içki sattıklarını mahkemeye şikâyet edecekleri tehdidiyle gayrimüslimlerden zorla para almalarının aracı da olmuştur.

1565 yılına ait bir fermanla gayrimüslimlerin, Müslüman evlerine, mahkemeye ve camiye yakın yerlerde meyhane açmaları yasaklanmış, kanunen eskiden beri varlığını sürdüren meyhanelere dokunulmamıştır. Bununla birlikte meyhane işletenler sık sık soruşturmayla tâbi tutulmuş, kimi zaman basit bir mesele tahkikat konusu edilmiş yahut meyhanelerin çalışmasına mâni olacak yeni uygulamalar ihdas edilmiştir. Buna dair örneklerden biri İstanbul'daki meyhaneler için Adalar'dan Galata iskelesine gelen şarabın mahzenlere fiçılarla taşınmasını zorunlu kılan 29 Nisan 1572 tarihli fermanıdır. Bu yeni uygulamanın gerekçesi şehir içerisinde tulumlarla taşınan şarabın yoldan gelip geçen Müslümanların elbiselerine bulaşması olarak izah edilmiştir. Elbisesine şarap bulaşan bir Müslümanın mahkemeye şikâyetle bulunması durumunda sorumluların nasıl tecziye edileceğini bilemeyen kadı, müftüden bir fetva da almıştır. Fetvada "Bu hususta zikr olunan kefereyi hâkim tâzir-i şedid ve habs-i medîd ile zecritmek lazımdır." denilmiş, fetva bölgedeki gayrimüslimlere de ilan edilerek tedbir almaları istenmiştir. Sonraki dönemlerde de gayrimüslimlerin meyhanelere tulumla şarap taşıdıklarına dair şikâyetlerin devam etmesine bakılırsa ferman ve fetvaya rağmen fiçıyla şarap taşıma tedbiri tam olarak uygulanamamıştır.

Hükûmetin içki yasaklarına karşın gayrimüslimlerin Müslümanlara içki satmaya ve gayri resmî şekilde meyhane açıp işletmeye devam ettikleri görülür. Bunun en yaygın olanı gayrimüslimlerin kendi evlerinin yahut iş birliği yaptıkları bazı Müslümanların evlerinin bir bölümünü gizli olarak meyhaneye çevirmeleriydi. İstanbul'da meyhane olarak kullanılan evler, çoğunlukla şehrin kenar mahallelerinde yahut sur içindeydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'un şehir kapısının iç yüzünde meyhane olarak kullanıldığı tespit edilen onlarca ev basılmış, metruk hâlde olanlar kadı nezaretinde yıktırılmıştır. Tüm bu yasaklara rağmen izinsiz meyhanelerin yaygınlığı ve gayrimüslimlerin alenen şarap satışına devam etmelerinde bazı idarecilerin rüşvet karşılığında bunlara göz yummasının payı vardır. Zimmîlerle bu işte ortaklık kuranlar arasında ahaliden sıradan insanlar olduğu gibi nizamın korunmasıyla mükellef yöneticiler de olmuştur.

Dinden Dönme (İrtidad)

İrtidad kelimesinin sözlük anlamı dönmek, men ve defetmek, reddetmek, geri çevirmek ve bir işten rücu etmektir. Terim olarak irtidad, özgür irade ve temyiz gücüne sahip Müslüman bir kişinin, İslâm'la olan ilgisini sona erdirecek nitelikteki söz, fiil ve düşünceleri benimsemesi, bunları açıklaması ve alenen icra etmesidir. En basit ifadeyle irtidad; kişinin dinden çıkması veya dine yüz çevirmesidir. Bakara sûresinin "*Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Onlar cehennemliktir ve orada devamlı kalırlar.*" (2/ 217) ayeti irtidad suçunun Kur' an' da yer alan delilidir. İslâm hukukçuları, Hz. Muhammed'in "kim dinini değiştirirse öldürün" hadisine dayanarak irtidadın haddinin ölüm olduğu görüşündedirler. İrtidad için bu denli ağır bir cezanın öngörülmesi, dine dayanan İslâm devletinde, devletin temel düzeninin korunması gayesiyle izah edilmiştir.

İrtidad suçu, İslâm hukukuna göre dinin açıkça terk edilmesidir. İslâm'ın emrini terk, yasağını irtikâp, Allah'tan başkasına secde, Kur'an'a hakaret, şer'î hükümleri küçük görmek, sihir ve kâhinlik, dinin itikadî esaslarını inkâr kişinin dinden dönmesine neden olur. İrtidadın rüknü söz, fiil, itikat ve şüpheyledir. İtikat ve şüphe kişiyi dinen mürtet yaparsa da hukuken mürtet kabul edilebilmesi için kişinin fiil veya sözle dinden yüz çevirdiğini açıkça beyan etmesi gereklidir. Osmanlı ceza yargılamasında Allah'a, peygambere, Kur'an'a ve sahabeye karşı ahlaka mugayir sözler söylemek imanı zaafa uğratıp dinden çıkmaya sebep olduğundan irtidad suçu olarak değerlendirilmiş ve bu suçu işleyenler idamla cezalandırılmıştır.

İrtidad suçlarında yargılamayı şer'î mahkemeler yapsa da ölüm cezaları ancak divanın tasdiğiyle icra edilebileceğinden davalar kazaskerliğe arz edilirdi. Dîvân-ı Hümayun'da görüşülen irtidad suçuyla ilgili hadiseler Mühimme defterlerinden takip edilebilmektedir. Bunlardan biri Pojega'daki Kamengrad kalesi dizdarı Mehmed'in, bölge kadısının kendisine neden namaz kılmadığını sorması üzerine verdiği cevapta küfrü gerektirir sözler sarf etmesine dair kayıttır. Mehmed'in dizdarlıktan alındığını bilsek de irtidad hususunda verilen kararın ne olduğu malum değildir. Mehmed, küfrü gerektirir söz söylediği ithamından temize çıkmış olsa da namaz kılmayan kimselerin cezalandırılmasını hükme bağlayan Osmanlı kanunlarına göre tâzir edilmiş olmalıdır.

Mühimme defterlerinde irtidad suçundan dolayı Dîvân-ı Hümayun'da cezası kesinleşen ve kadıdan bunun icrasını isteyen karar örnekleri de vardır. Örneğin Balat kadısına gönderilen 4 Eylül 1565 tarihli bir hükmünde, Kur'an'a sövmekle itham edilen Kutlu köyünden bir kişinin suçu sabit olduğundan siyaset edilmesi istenmiştir. Bir diğer kayıt Kıbrıs'ta bir sipahinin Kur'an-ı Kerim'e küfrettiği sabit olduğundan idam edilmesiyle ilgilidir. Yine Musul'da sahabeye söven bir kişinin durumu hakkında divana bilgi verildiğinde Musul kadısına

cevaben meseleyi etraflıca tetkik etmesi, sahabeye küfrettiği söylenen kişinin suçu sabit olursa idam edilmesi emredilmiştir.

İslâm'ın iman esaslarından yüz çevirenlere ne ceza verileceğine dair soru üzerine Ebüssuûd Efendi şu fetvayı irad etmiştir. Mesele: "Bir hususta bazı kimse-ler Zeyd'e nasihat edip 'şer'i'at-i Resullullah'dan huruc etme, Peygamber hazretlerinden gafil olma, hicab üzerine ol' dedikte, -eliyazübillah- gazap ile 'ben peygamber bilmezim' dese, şer'an Zeyd'e ne lazım olur? Elcevap: Kâfirdir, katli helaldir".

Fetvanın öngördüğü ceza İslâm'ın kutsal değerlerine hakaret eden gayrimüslimlere de aynıyla uygulanmıştır. Örneğin Anadolu kazaskerinin arzına göre peygambere küfrettiği bildirilen Cezireli bir keşişin katledilmesine dair ferman çıkmıştır. İpşir kazasında meliklikten azledilen bir zimmînin Peygamber'e küfretmesi üzerine hakkında verilen hüküm yine idam olmuştur.

Osmanlı tatbikatında dinden çıkmaya sebep olan küfür, kişinin dinen nikâhını da geçersiz kılardı. Yeminlerinde "şu işi yapamazsam dinimden dönmüş olayım" diyen kimselerin o işte muvaffak olamayınca dinden çıkmış olup olmadığı konusunda mahkemelere yansıyan birçok hadise vardır. Ancak dikkati çeken husus Müslümanlardan başka zimmîlerin de aynı sebeple mahkemeye başvurmasıdır. Mesela, Konya'nın İmaret mahallesinden bir kadın, "kocam eğer senin evinde yaşarsam dinimden dönmüş olayım diye şart etti ve o günden bugüne kadar evimden çıkmadı sual olsun" diyerek mahkemeye yaptığı şikâyeti üzerine, kocasının "Ben şart etmiştim. Fakat benim Hıristiyanlık'tan çıkıp İslâm'a girmeme gerek olmadığına dair elimde fetvâ-yı şerife vardır." şeklindeki ifadesine dayanılarak kadı tarafından İslâm'a girmesi gerekmediğine dair karar yazılmıştır.

Kadı sicillerinde irtidad tabiri, yalnızca İslâm'dan yüz çevirenler için değil aynı zamanda farklı dinlerden İslâm'a geçenler için de kullanılmıştır. Ancak bir gay-

rimüslimin sadece Müslüman olduğunu beyan etmesi İslâm olduğunun tasdikine yeterli değildi. Müslüman olması onun hem toplum içerisindeki durumunu hem de hukuk bakımından hak ve sorumluluklarını değiştireceğinden kişinin kadı ve şahitler huzurunda İslâm'a girdiğini ikrar etmesi gerekirdi. Bu da yeterli görülmez, kendisinden hâl ve davranışlarının bir Müslümana yakışır olması beklenirdi.

Bir gayrimüslim, İslâm'ı seçtiğinde onun aile efradının ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarının vaziyetinin İslâm hukuku nezdinde ne olacağı Osmanlı ilmiyesinde tartışılan konulardan biri olmuştur. Tartışma daha çok Müslüman olan bir zimmînin o sırada akil ve baliğ olmamış küçük yaştaki çocuklarının da Müslüman kabul edilip edilmeyeceği hususunda yoğunlaşmıştır. Bu anlamda 1786 yılında İstanbul Mahkemesi'nde görülen dava Osmanlı tatbikatını göstermesi bakımından emsal niteliğindedir. Kıbtî iken Müslüman olan Ömer, o sırada dokuz yaşında bulunan oğlu Dimo'ya İslâm dinini ve Kur'an'ı öğretmeye çalışmış, onu İslâm terbiyesiyle yetiştirmek istemiştir. Ancak Dimo babasına itaat etmemiş, durum mahkemeye intikal etmiştir. Mahkeme, dava görüldüğü sırada Dimo'nun 11 yaşında olduğundan âkil ve mümeyyiz olduğu bu sebeple İslâm'ı ikrardan imtina etmediğinden mürtet olduğuna karar vermiştir. Ancak çocuğun yaşının küçük olması sebebiyle buluğa erene kadar babasının gözetiminde bulundurulması, buluğa erdikten sonra hapsedilerek, İslâm'ı cebren kabulünün teminine hükmedilmiştir.

Osmanlı mahkeme kayıtlarında İslâm'ı kabul ettikten bir müddet sonra dinden dönenlerle ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. İslâm'ı kabul etmiş, hatta cemaatle namaz kılmaya devam ederek davranışlarıyla da bunu beyan etmiş olan Ahmed'in İslâm'dan rücu ettiğini söylemesi mahkemeye intikal eden davalardandır. Ahalinin ileri gelenleri Ahmed'e ne kadar nasihat etmişlerse de fayda etmemiş, mesele mahkemeye intikal ettiğinde hakkında şer'an katlinin lazım geldiği kararı çıkmıştır.

Dinden dönenlere ölüm cezasının öngörülmesi kimi zaman bu suçla mahkemeye sevk edilen kişileri kadı huzurunda mürtet suçlamasını reddetmeye, aklî dengesi yerinde değilmişçesine hareketlerle mahkemenin kararını etkilemeye sevk etmiştir. Zira, İslâm'ı seçenin akıl ve baliğ olması gerektiğinden bunlardan birinin eksikliği suçu izale edecektir. İstanbul bakkallarından Anton, önce İslâm'ı kabul edip sonra dinden döndüğünde mahkemede akıl sağlığının yerinde olmadığını söyleyerek cezadan kurtulmaya çalışanlardandı. Kadı, Anton'un akıl sağlığının yerinde olup olmadığını tahkik edilmesi için onu Molla Süleymaniye Darüşşifası'na sevk etmiş, burada hekimbaşı ve tımarhaneci tarafından muayene edilen Anton'un aklî vaziyetinde hiçbir eksiklik bulunmadığı yönünde rapor tanzim edilmiştir. Neticede mahkemede Anton'a, dine dönmesi için son kez ihtarda bulunulsa da kabul etmeyince katlinin meşruluğuna karar verilmiştir.

Yol Kesme, Gasp ve Soygun

Yol kesme suçu (hırâbe), İslâm hukukunda gelip geçmeyi önlemek, yolcuların malını gasp etmek veya canlarına kastetmek amacıyla bir kişi veya grubun silahlı güç kullanıp umuma açık bir yolu kesmeleri olarak tanımlanmıştır. Yol kesme suçuna had cezasının verilebilmesi için adam öldürülmesi, bir kimsenin malının alınması veya silah kullanılarak korku salınmasının yanında Haneî mezhebine göre hadisenin şehrin haricinde umumi bir yolda, erkekler tarafından açıkça işlenmiş olması gerekir. Failin baliğ ve erkek, mağdurların İslâm ülkesinin Müslüman veya zimmi vatandaşı olması, mağdurlardan alınan malın zilyetliğinin sahih, malın mütekavvim, hıfz altında ve nisap miktarı olması, fail ile mağdurların ak-raba olmaması gerekir. Bu unsurlardan biri eksik olursa fiil tâzirle cezalandırılır.

Yol kesme suçunun cezası Kur'an'da ölüm, asılma, el ve ayakların çaprazlama kesilmesi ve sürgün olarak

bildirilmiştir (Mâide 5/33). Mücrim suç esnasında bir kişiyi öldürmüşse cezası cellat eliyle, katille beraber maktulün malını da almışsa asılarak ölümdür. Mağdur gasp edilmiş ancak canına dokunulmamışsa suçlunun sağ eli ve sol ayağı bileklerinden çaprazlama olarak kesilmesi icap ederdi. Katil ve gasp hadiseleri gerçekleşmeyip sadece yol kesilerek etrafa korku salınması durumunda suçluya sürgün cezası verilirdi. Hâkimin cezanın affedilmesi ya da değiştirilmesi konusunda inisiyatifi yoktur. Fakat suçluların yakalanmadan önce tövbe etmeleri cezanın hafiflemesine bir vasıtaadır. Ancak bunun için de kul hakkı zayi olmadan alınan malın sahibine iade edilmiş olması gerekirdi. Mücrimin, Müslüman veya gayrimüslim olması ceza tatbikinde farklılığa sebep olmazdı.

Osmanlı uygulamasında yol keserek eşkıyalık edenlere ölüm, onlara yoldaşlık edenlere kalebentlik, kürek, hapis gibi tâzir cezaları tatbik edilirdi. Suç işlenirken adam öldürme gerçekleşmişse maktullerin diyeti alındıktan sonra faile had cezası uygulanırdı. Dîvân-ı Hümâyûn'dan Menteşe sancakbeyine gönderilen bir hükümde "...şer'an kısas lazım gelenlerin kısas edilmesi, kısas lazım gelmeyenlerin ise küreğe konulması; bunlara yardım ve yataklık yaptığı sabit olanlar ile daha önce suçu sabit olmuş olan ağır suçluların da aynı şekilde küreğe konulması..." bildirilerek esasen yol kesme suçuna verilecek cezalar sıralanmıştır.

Küçük gruplar hâlinde dolaşan eşkıya çetelerine, gurbet taifesi, levendat veya sadece eşkıya denilirdi. Eşkıya çeteleri genellikle sarp dağlarda yuvalanmışlardı. Kolluk kuvvetlerine yakalanmamak için yerleşim yerlerine giremeyen eşkıya gruplarının yiyecek, haber alma ve mühimmat ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için yerleşik ahaliden destek almaları gerekirdi. Eşkıyaya yardımcı olan bu kimselere Osmanlı hukukunda "yatak" denilmiştir.

Hırâbe suçunda faillerin cezalandırılabilmesi için suçüstü yakalanmaları gerekirdi. Ancak eşkıyaların sarp

arazide bulunması ve üzerlerine kolluk kuvveti gönderildiğini önceden yerli iş birlikçilerden haber almaları sebebiyle bunu temin etmek genellikle mümkün değildi. Bu yüzden öncelikle, herhangi bir suça karışmamış olanlar itaate davet edilir, kabul etmeleri durumunda bir daha suça teşebbüs etmeyeceklerine dair kefilleriyle birlikte nezre bağlanırlar, cezadan beri olurlardı. Suça karışmış olanlarla böylesi bir anlaşma yapılmazdı. Yol kesme suçundan yargılanmak istemeyenler bulundukları yerlerden kaçarak izlerini kaybettirmeye çalışırlardı. Eşkıyanın kaçması hâlinde onlara yardım edenler de yol kesme fiilini işlemiş gibi cezalandırılırdı. Ancak bunlara tâzir cezaları tatbik olunurdu.

Osmanlı Devleti'nde görülen yol kesme ve köy basma gibi eşkıyalık suçları genellikle otorite boşluğunun bulunduğu yerlerde veya zamanlarda gerçekleşmiştir. Örneğin 1565 senesinde Şam'daki askerî ve idarî eksiklik Kaysî ve Yemenî adlarında iki rakip kabilenin mücadeleye tutuşmasına ve eşkıyalığın artmasına sebep olmuştu. Bölge halkının İstanbul'a gönderdiği arzuhâllere göre eşkıyalık o dereceye varmıştı ki, Müslümanlar korkudan Cuma namazı dahi kılamaz duruma gelmişti. Ahali, fitnenin kaynağı olan Berekat adlı kişinin hakkından gelinmezse halkın yurtlarını terk etme niyetinde olduklarını bildirmişler, merkezi hükûmetten yardım talep etmişlerdi. Bunun üzerine Şam Beylerbeyi Berekat adlı fitne başı ve eşkıya elebaşlarının yakalanarak haklarından gelinmesi ve bölgenin asayişinin teminiyle görevlendirilmiştir. Bu örnekte olduğu gibi ahalinin, eşkıyalık hareketlerini doğrudan divana şikâyet etme hakları bulunmaktaydı. Bu hâllerde merkezi hükûmet konunun teftişi ve suçluların cezalandırılmaları maksadıyla bölge kadısıyla çalışmak üzere bir çavuş gönderdiği de olurdu.

Yol kesme hadiseleri ticarete büyük zarar veren meselelerdendi. Kıymetli mallar taşıyan ticari kervanlar daima eşkıyanın hedefinde olmuştur. 1565'in yazında Bursa'ya gelmekte olan bazı tüccarların, İnegöl kazasına

bağlı Aksu derbendinde gecelerken gurbet taifesinden bazı kimseler tarafından soyulması ve birkaç tüccarın öldürülmesi üzerine Bursa beyinden bu konunun araştırılması, yakalanan suçluların kanuna göre cezalandırılmaları ve kürek cezasını hak edenlerin de İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Yapılan tahkikat sonrasında suçlular yakalanarak hapsedilmiş, divana arz edilen duruma cevaben gönderilen 25 Eylül 1565 tarihli hükümdede; tutukluların siyaset olunması emredilmiştir.

Yol kesen eşkıyanın taşradan İstanbul'a, İstanbul'dan taşraya evrak veya eşya götüren ulakları soydukları da olurdu. Devlet görevlilerinin, görev mahallerine giderken veya memleketlerine dönerken soyulması da sıkça görülen yol kesme hadiselerindendi. Nitekim Hısnı-mansur Alaybeyi Halil'in zeamete mutasarrıf oğlu Hızır ile sekiz yoldaşı İstanbul'a giderken Yeniil kazasında bir grup eşkıya tarafından öldürülmüş, katiller yakalanıp götürülürken yolu kesen altmış adam kolluk kuvvetlerinin elinden katilleri kurtarmıştı. Hükûmet bölgeye daha büyük bir kuvvet göndermek durumunda kalmış, yerel idarecilere gönderilen emirlerde asilerin derhâl cezalandırılması, aralarında sipahi varsa hapsedilip durumun bildirilmesi istenmişti. Medine mütevellisinin oğlunun ve hizmetkârının Bursa ile Mudanya arasında yolunun kesilerek malının yağmalanması da benzer hadiselerdendi.

Osmanlı Hükûmeti hac yolunun güvenliğini sağlamaya büyük gayret gösterse de hac kervanlarının soyulması tam olarak engellenememiştir. Arap eşkıyası tarafından Şam yakınlarında hac kafilesini soyulduğu ve hasta hacı adaylarının daha ölmeden mallarına yerel idarecilerce el konulduğuna dair şikâyet hayli ilginçtir. Zira Osmanlı padişahları hac kafilelerinin korunması hususunda Bedevilere para gönderirler, hac kervanlarının geçişini kolaylaştırılmasını onlardan beklerlerdi. Arap eşkıyasından başka hac kervanları Kürt aşiretlerinin de saldırılarına uğramıştır. Osmanlı Hükûmeti, Maraş'ın Sof Dağı havalisinde hac kafilesine saldıran

Kürtlere karşı, bunların eski yerlerine iskân ettirilmesi, direnirlerse elebaşlarının siyaset edilmesine karar vererek meseleye çözüm bulmaya çalışmıştır.

Rumeli havalisinde yol kesme suçuna bilhassa Çingenerlerin karıştıkları anlaşılmaktadır. Çingenerler kimi zaman yol kesme ve yağmayı leventler ve suhtelerle müştereken yapmışlardır. Suhtelerin, Bosna yakınlarında bulunan bir kilise etrafında her sene kurulan panayırı basıp tüccarların eşyalarını yağmalamaları, yine yirmi beş atlı ve piyade harami levendin Edirne’de yol kesmeleriyle ilgili hadiseler Mühimme defterlerine yansımıştır.

İsyan

İslâm hukukuna göre had cezası gerektiren suçlardan bir diğeri isyandır. Hukuk metinlerinde isyan suçu Arapça bağy kelimesiyle ifade edilmekte olup, bu kelime sözlükte ileri gitme, azgınlık, serkeşlik anlamına gelmektedir. Bağy, fıkıhta meşru otoriteye karşı haksız yere başkaldırma fiilini ifade eder. Bir topluluğun devlet başkanının otoritesine son vermek amacıyla güç kullanması olan isyan suçu, bu özelliğiyle nitelikli suç mahiyetindedir.

İsyan edenlerin barışa zorlanması, gerekirse onlarla savaşılmamasını emreden, *“Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını bulup barıştırın. İçlerinden biri ötekine saldırırsa Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşıp. Eğer vazgeçerse artık aralarını adaletle düzeltin”* (Hucurat 49/9) ayeti isyanın had suçu olmasında Kur’an’daki delil kabul edilmiştir. İsyan edenlerin tenkili ve onlarla savaşılmaması yönünde Hz. Muhammed’in hadisleri de bulunmaktadır. İslâm hukukçuları arasında farklı görüşler ileri sürenler olmuşsa da isyan suçunun cezasının ölüm olduğu genel kabul görmüştür.

Osmanlı tatbikatında da isyan suçunda ölüm cezaları verilmiştir. Ancak evvela isyan edenler arasında bulunup sonra bundan pişmanlık duyarak padişahı af

dileyenlerin cezalarının tahfif edildiği yahut serbest bırakıldıklarına dair örnekler de vardır. Bununla birlikte daha önce isyana katılmış ve affedilmiş bir kimseye tam anlamıyla güven duyulmadığı, daimî suretle hareketlerinin takip edildiği görülür. Bu kişiler yeniden otoriteye muhalif hâlleri tespit edildiğinde sürgün edilmişlerdir.

Devlete karşı isyan, siyasi nitelikli bir mesele olduğundan kadı sicillerinde bu nevi suçlara ait kayıtlar kısıtlıdır. Var olan kayıtlar daha ziyade isyan edenlerin takibi, yakalananların İstanbul'a sevkine dairdir. Divan'da görülen davaların kararlarını muhtevi Mühimme defterlerinde ise yakalanan âsi elebaşlarının idam edilmele-ri, isyan etmekle birlikte adam öldürme, yaralama, gasp gibi suçlar işlemeyenlere hapis, kalebentlik, kürek gibi cezalar tatbik edilmesine dair hükümler bulunmaktadır.

Kısas Suçları ve Cezaları

İslâm ceza hukukunda cinayette ödeşme olarak tanımlanan kısas gerek öldürme ve gerekse herhangi bir uzvun yok edilecek yahut işe yaramaz hâle gelecek şekilde yaralanması suçunda faillerinin de imkân dâhilindeyse, işledikleri suçun aynıyla cezalandırılmalarıdır.

Adam öldürme suçunda kısas, bir Müslüman'ı, bir zimmîyi veya müstemeni ya da başkasının kölesini kasten öldürenin suça karşılık öldürülmesidir. İslâm hukukuna göre kasten adam öldürmede mağdurun isteğiyle kısas uygulanırken taksirle adam öldürmede diyete başvurulmuştur. Kısas cezasını infaz ettirecek olanlar maktulün mirasçıları veya velileri olup bunlar kısas yerine diyet istemeye salahiyetlidirler. Maktulün velilerinden biri ya da tamamının katille diyet karşılığında sulh yapması veya katili tamamen affetmesi durumunda kısas ortadan kalkar ancak ulü'l-emrin tâzir cezası verme hakkı saklıdır. Tâzir cezalarında cezanın şekli hâkimin takdirine bağlı olduğundan kısas haricindeki adam öldürme suçlarına hapis, müebbet hapis, kalebentlik, kürek gibi farklı cezalar verilebilmiştir.

Osmanlı hukukunda adam öldüren kişinin kısas edilmesine mâni olacak bir delil eksikliği hâlinde ya da maktul yakınlarının diyeti kabul etmesi durumunda suçlunun zenginliğine uygun olarak diyet ödemesi kanundu. Fâtih Devri Umumi Kanunnamesi'ne göre suçlunun ödeyeceği diyet zenginse dört yüz, orta hâli ise iki yüz ve fakirse elli akçeydi. I. Selim dönemine ait Manisa Sancağı Siyasetnamesi'nde adam öldüren zenginden diyet olarak dört yüz, fakir olandan ise üç yüz akçe alınması kanundu. Bozok Sancağı Kanunnamesi'ne göre mücrim diyetten başka otuz akçe daha vermek durumundaydı.

Kisas, yaralama hadiseleri için de geçerlidir. İslâm hukukuna göre yaralama suçunu işleyen kişi, karşısındakinin bir uzvunu kullanılamaz hâle getirirse kendisi de yaptığı bu işe karşılık aynı şekilde cezalandırılarak kısas edilirdi. Yaralama suçlarına tâzir cezası olarak hapis, sürgün ve kürek cezaları da verilebilirdi.

Osmanlı kanunnamelerinde adam öldürme ve yaralama suçlarına kısas uygulanacağına dair açık hükümler yer almaktadır. Yine hem kadı sicillerinde hem de Mühimme kayıtlarında kısas cezasının tatbik edildiğine dair örnekler bulunmaktadır.

Cinayet

Yaşam hakkı insanın en temel hakkıdır. Tarih boyunca tüm otoritelerce hayat hakkının korunması temel vazife kabul edilmiş, buna yönelik saldırılar ağır şekilde cezalandırılmıştır. İslâm hukukuna göre adam öldürme kul hakkına karşı işlenmiş bir suçtur. Kasten adam öldürmelerde mağdurun isteği üzerine kısas, taksirle adam öldürmelerde diyet cezası tatbik edilmiştir. Kısasın kanunî unsurunu, "*Ey inananlar! (Kasten) öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*" (Bakara 2/178-179) ayetiyle Hz. Peygamberin "Kasten adam öldürme suçunun cezası kısastır." hadisi oluşturur.

İslâm hukukunda kısas cezalarının tatbiki konusunda cinsiyet farkı gözetilmeyeceği yerleşik bir kuraldır.

Hanefî mezhebine göre kısas uygulamasında suçlu ile mağdur arasındaki din, cinsiyet ve hürriyet farkı engel teşkil etmez. Ancak kasten adam öldürme suçunda mağdurun harbî veya mürtet olması kısasa mânidir. Bununla birlikte kişi bir mürtedi, devlete isyan hâlindeki birini, hırâbe ve kısasa müstahak bir suç işleyen kimseyi kasten öldürmesi durumunda, hukuken korunmaya değer bir cana kıymadığı için kısas yerine tâzirle cezalandırılır.

Hanefî mezhebine göre, kısas icrası için katilin, maktulü kasten ve kılıç, kama, bıçak, ok, mızrak gibi kesici bir aletle öldürmüş olması gerekir. Böyle bir alet olmadan bir kimseyi kasten katletmek, mesela sopayla döverek öldürmek kısası değil diyeti gerektirir. Ancak yaralama kastıyla atılan kurşun veya çekilen bıçak, mağdurun ölümüne sebep olmuşsa bu kasten adam öldürme suçu olarak değerlendirilir. Ebû Hanîfe'ye göre mağdurun boğularak öldürülmesi hâlinde faile kısas gerekmez ancak bunun müstereklen gerçekleştirilmesi durumunda fiil fesat çıkarma olarak değerlendirilerek suçluların idamı gerekir. Osmanlı tatbikatında bu nevi suçlarda mücrimin siyaseten katline dair örnekler mevcuttur. Kısas, adil karşılık demek olsa da mutlaka misliyle mukabele anlamında değildir. Bu itibarla, İslâm hukukuna göre katil öldürdüğü kimseyi ne şekilde öldürmüş olursa olsun kısası ancak kılıç gibi keskin bir aletle boynu vurularak gerçekleştirilir.

Taksirle bir kimsenin ölümüne sebep olan kişi, öldürme suçunu işlemiş sayılmadığından diyet ve kısasla cezalandırılmaz; bunların cezası tâzirdir. Irza, cana ve mala karşı yapılan bir saldırıya karşı müdafaa esnasında saldırganın öldürülmesi de cezayı gerektirmez. Zira meşru müdafaa amaç, suç teşkil eden saldırının ve dolayısıyla suçun önlenmesidir. Müdafaa sınırının aşılması ise suçtur. Bu durumda cumhura göre faile kısas verilir; bazı hukukçulara göre ise fail diyetten sorumlu tutulur.

Osmanlı ceza hukuku uygulamasında annesi, kız kardeşi gibi mahremlerini veya ortaklarını zina hâlinde

yakalayan kişinin zânileri öldürmesi durumunda failin cezasızlık sebebinden yararlanacağı kabul edilmiştir. Kanûnî devri kanunnamesinde, kişinin zina durumunda meşru müdafaa şartlarıyla zânileri öldürmesine ceza öngörülmemesi, fetva mecmualarına dayanan bu doktrinle uyumludur.

Mühimme defterlerinde adam öldüren kimselerin işledikleri suça karşılık kısas edildiklerine dair birçok kayıt bulunmaktadır. Gılman-ı Acemiyan'dan Hüsrev'in bir sipahiyi katletmekten dolayı öldürülmesi, Şam'da karısını katledip Mısır'a giden bir kişinin orada yakalanıp suçun işlendiği yere tekrar gönderilerek idam edilmesi, Prizren de kilise yaptıran bir dâiyi katleden kişinin ve Beyşehir'de eşkıyalık yaparken adam öldürme suçuna da karışan bir kimsenin idam edilmelerine dair hükümler, Osmanlı Devleti'nde uygulanan kısas cezalarıyla ilgili bazı örneklerdir.

Belgelerdeki hadiselerde kısas cezası kesinleşen adam öldürme suçlarının, had suçlarında olduğu gibi sağlam delillerle ispat edilmiş oldukları görülür. İspat vasıtalarında eksikliğin kısasa mâni olduğu durumlarda ise çeşitli tâzir cezaları uygulanmıştır. Nitekim Kütahya'da Seferihisar medresesinden bir müderrisin yanına aldığı iki suhteyle beraber Anadolu beylerbeyinin adamlarının üzerine saldırıp, bunlardan birini öldürmesi ve birkaçını yaralaması hadisesinde ispat vasıtalarındaki eksiklik sebebiyle müebbet hapis cezası verilebilmiştir.

Adam öldürme suçlarını işleyen zimmîler Müslümanların tâbi olduğu hukuk çerçevesinde kısasla cezalandırılmıştır. Suçun sanık tarafından işlendiğine hiçbir şüphe kalmadığında kanunlara göre din ayrımı yapılmaksızın eğer maktulün yakınları da isterse suçlu idam edilmiştir. Bir zimmînin bir başka zimmî tarafından öldürülmesi veya bir zimmînin bir Müslüman'ı öldürmesi durumunda da katle kısas uygulanmıştır.

Bir yerleşim yerinde meydana gelen adam öldürme hadisesinde katil bulunamazsa o bölge halkı cinayeti iş-

leyenlerin bulunmasıyla sorumlu tutulur, suçlunun bulunamaması hâlinde halk diyet öderdi. Mahkeme diyet hususunda ölenin hastalık hâlinin olduğu yahut hasmının olmadığı yolundaki yakınlarının ifadelerini dikkate alırdı. Cinayet esnasında ölen kişinin malları da çalmış yahut gasp edilmiş ise bunlar da yine ahaliden tazmin edilirdi. Diyet ve tazminden sonra katilin bulunması durumunda halktan alınan para iade edilirdi.

Bir yerde ceset bulunması durumunda kişinin kasten mi yoksa doğal yollarla mı öldüğünün tespiti soruşturulurdu. Bu husus, hadisenin gerçekleştiği yerin ahalisinin diyet ödeyip ödemeyeceğini de belirlerdi. Örnek bir hadise, Rumdeğin köyünden sara hastası Mevlüd'ün suda boğulmuş olarak bulunması üzerine ahalinin de arzusuyla tahkikat yapılmasıdır. Mahkemeden görevlendirilen heyet olay yerinin teftişini yaptığında; ölümün, hastalık neticesinde kişinin kriz anında iken köprüden düşmesiyle gerçekleştiği, taksir ve taammüt bulunmadığı kararı vermiştir. Bu karar ahali üzerindeki töhmeti de izale etmiştir. Hatunsaray nahiyesi sakinlerinden Musa'nın odun kesmek üzere gittiği dağdan dönerken yolda ölü bulunması ve cenaze defnedildikten sonra ailesinin diyet talebiyle mahkemeye başvurması aynı meyanda bir diğer örnektir. Hem ölenin ailesi hem de töhmet altında kalan ahali mahkemeye başvurarak Musa'nın ölüm sebebinin tespitini istemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme tarafından bilirkişi tayini yapılmış, şahitler huzurunda mezar açılarak meyyit üzerinde yara izi olup olmadığı incelenmiş, neticede Musa'nın şiddetli kış soğuğu yüzünden öldüğü tespit edilmiştir. Böylece katl şüphesi ortadan kaldırılmıştır. Ölüm hadiselerinde keşif, hadisenin araştırılmasından mesul subaşı tarafından istenebileceği gibi mahkeme esnasında şüphe hâli belirirse kadı tarafından da talep edilebilmiştir.

Adam öldürme hadiselerinde zanlı, bey tarafından yakalanarak kadı huzuruna çıkarılır, şahitler önünde sorgulanırdı. Cinayetlerin soruşturulmasında zanlılara işkence edilebilmesine kanunen izin verilmiştir. Kişi-

nin işkence altında bir kişiyi öldürdüğünü itiraf etmesi suçluluğu için yeterli delil olarak kabul edilirdi. İşkence sırasında zanlının ölmesi tahkikat konusu edilmez ve işkence edenlere ölüme sebebiyet verdikleri için suçlu muamelesi yapılmazdı. Kadılara, katilin bulunamadığı davalarda zanlılara işkenceyle suçlu itiraf ettirebilecekleri kazaskerlik tarafından hatırlatılırdı.

Suçlu sabit olan kimseler hakkında kısas icrası divandan tasdik edilmesiyle mümkündü. Kadılar divana arzda bulunurlar, buradan çıkan karar uyarınca cezayı infaz ettirirlerdi. Kısas telafisi mümkün olmayan bir ceza olduğundan kısasın yapılmasına izin veren hükümlerde dahi bu hususta kadının dikkati çekilir, hüküm tesisinde hiçbir eksikliğin olmaması ihtar edilirdi. Bazen kadıdan konuyu tekrar araştırması ve davanın gidişi hakkında divana tafsilatlı bilgi vermesi istenir, divandan kesin karar çıkıncaya kadar cezanın infazının ertelenmesi talep edilirdi. Kazasker, katil zanlısı hakkında kadı tarafından tutulan sicile istinaden hükmü bozmak ve onamaya salahiyetliydi. Kadı sicilinde davanın tahkikinde bir eksiklik görüldüğünde zanlının yargılanmasına kazaskerlik mahkemesinde devam edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi de istenebilirdi.

Kısas cezası infaz edildikten sonra bunun kadı tarafından yine merkeze bildirilmesi gerekirdi. Bu uygulama suçluların cezalandırılmasının temini ve görevlilerin cezayı uygulamayarak yetkilerini kötüye kullanmalarının engellenmesi amacına matuftu. Zira bu husus görevliler tarafından suistimal konusu edilebilmekteydi. Kısasa müstahak olanlar cezanın icrasıyla mükellef olan yetkililere rüşvet vererek cezadan kurtulmaya çalışırdı. Kadı ve beylerin, cezanın infaz edilmesi için gönderilen bazı emirlerde "cerime alıp suçluyu bırakırsan ona olacak akıbet sana olur" denilerek sert bir şekilde ikaz edildiği de görülmüştü. Cezanın icrasını erteleyen veya suçluları salıveren görevliler hakkında tahkikat yapılır, eğer suçlular salıverilmiş ise derhâl yakalanarak cezanın infazı temin edilirdi. İnfazın yapılıp yapılmadığının

anlaşılması için birkaç kez aynı konuda hüküm gönderildiği de olurdu.

Osmanlı Devleti'nde İstanbul yeniçerilerine mahsus olmak üzere suç işleyen yeniçeri alenen idam edilemezdi. Bu kaide başkent haricindeki yeniçeriler için geçerli değildi. Ancak taşra yeniçerilerinden kısasa müstahak olanları kurtarmak isteyen yoldaşlarının İstanbul yeniçerilerine mahsus bu hakkı kullanma iddiasıyla infazı engellemeye çalıştığı hadiseler de olmuştur.

Hem kısas cezasının verilmesi hem de bu cezanın infazı hususunda görevlilerin en fazla baskı altında kaldıkları durumlar cinayetin eşkıyalar tarafından işlenmesiydi. Suçlunun şerikleri bir taraftan mahkeme üyelerini, diğer taraftan maktulün kısas isteyen akrabalarını tehdit ederek cezanın takdir ve infazını engellemeye çalışırlardı. Bu hâllerde kadının talebiyle hükûmet, mahkemenin korunması ve bölgede asayişin temini maksadıyla il erleri ve sipahi vazifelendirmek, suçluların mahkemeye sevki ve cezanın infazını beylere havale etmek gibi tedbirler almıştır.

Yaralama

Kasten yaralama, bir kimsenin öldürme amacı olmaksızın diğerine bedenen acı vermesi, sağlığını bozması ve aklî melekelerinde karışıklık meydana getirmesidir. Bu fiillerin suç olarak düzenlenmesinde korunan hukuki yarar kişilerin vücut tamlığı, akıl, ruh ve beden bütünlüğüdür. İslâm hukukuna göre yaralama suçunu işleyen kişi, karşısındakinin bir uzvunu kullanılamaz hâle getirirse kendisi de yaptığı bu işe karşılık aynı şekilde cezalandırılarak kısas edilmesi gerekir. Bunun kanunî dayanağı *"Biz Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas (ödeşme) yazdık. Bununla beraber kim kısas hakkını bağışlarsa, bu kendi günahlarına kefarettir olur. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."* (Mâide 5/45) ayetinin yanı sıra Peygamber'in hadisleridir.

Kasten müessir fiilde denklik mümkünse kısas cezası tatbik edilir, kısas yapılamıyorsa yaralama diyeti ve ıslah oluncaya kadar hapis cezası verilirdi. Osmanlı Devleti'nde adam yaralama suçlarına kısasın yanında daha çok hapis, sürgün ve kürek gibi tâzir cezalarının verildiği anlaşılmaktadır. Adam yaralayan kimselerin idamına dair bir kanun bulunmamakla beraber divan, adam yaralamanın yanında başka suçlar da işleyenlerin idam edilmesine de karar verebilmiştir.

Osmanlı kanunlarına göre bıçakla adam yaralayan kişi bunu daha önce de yaptıysa ceza olarak eli kesilir ya da koluna bıçak saplanarak suçun işlendiği havalide dolaştırılır, bir bakıma kısas icra edilirdi. Eğer bir kişi okla veya bıçakla bir kişiyi vurur, mağdur ölmez ancak ağır yaralanırsa diyet olarak hâline göre para öderdi. Adam yaralayanların haklarında verilecek olan kararlar ilgili tahkikat tamamlanıncaya kadar hapis tutuldukları görülmektedir. Bu meyanda Kocaili sancağında yaşanan bir hadise emsal niteliktedir. Kocaili'nde Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mehmed'in deveci kölesi Hüseyin'in bazı devecileri yaralayıp ortadan kaybolması üzerine; onun hangi kadılık dairesinde yakalanırsa sorgulanıp tahkikat neticesinin Divan'a bildirilmesi ve hakkındaki hüküm kesinleşinceye kadar hapsedilmesi istenmiştir. Bölge kadılarına gönderilen bu emirde suçlunun kaçmasına göz yumulması veya himayesi durumunda bunda dahil olanların suçlu gibi cezalandırılacağı ayrıca belirtilmiştir.

Osmanlı muhakeme usulünde suçun, işlendiği yerde mahkeme edilmesi esastır. Kadılar dava görüldükten sonra Divan'a arzda bulunarak suçluya verilecek cezanın kesinleştirilmesini talep etmişlerdir. Ancak mahkemenin rahat çalışmasına mâni olacak yahut verilecek karara tesir edebilecek derecede nüfuzlu kimselerin yargılanması zaman zaman kazaskerlik mahkemelerine havale edilmiştir. Zanlının mahkeme edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi kimi zaman yerel mahkeme tarafından talep edilmiş, çoğu kez de merkezden istenmiş-

tir. Esasen bu husus, yaralamaya mahsus olmayıp her nevi suç için tatbik edilmiştir.

Yaralama suçlarında tâzir olarak sürgün cezaları da verilmiştir. 16. yüzyılın sonlarında daha çok Kıbrıs'a sürgünler yapılmış, Rodos'a gönderilenler de olmuştur. Sürgün edilecek suçluların tüm malları mahkeme tarafından satılarak geri dönmelerine mâni olunmaya çalışılmıştır. Küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilen suçlulara dair kayıtlar da vardır.

Tâzir Suçları ve Cezaları

İslâm hukukunda mala, cana, nesle, ırza ve dine yönelik aykırı fiiller tip olarak had ve kısas gerektiren suçlar olarak düzenlenmiş, bunun dışında kalanlar tâzir suçlarını oluşturmuştur. Tâzir suçlarında, cezaî düzenleme hakkı devlet başkanına veya onun vereceği yetkiyle hâkime bırakılmıştır.

İslâm hukukunda had ve kısas cezaları belirli kuralara bağlanmış ve cezası sabit kılınmışken tâzir cezalarında yargıca geniş bir takdir yetkisi tanınmıştır. Hâkim isterse suçluya yalnız öğüt verip azarlamakla yetinir yahut hapis, sürgün, teşhir veya sopa cezasına hükmedebilirdi. Burada yargıcın vereceği cezanın aynı cinsten had cezasının en aşağısı sınırına varmaması esastır. Sopa cezası gerektiren had suçlarında mücrime kırk ya da seksen sopa vurulması hususunda müçtehitler arasındaki fikir ayrılığı tâzir cezalarında da vardır. Hukukçuların bir kısmı tâzir cezalarında mücrime azami otuz dokuz sopa vurulabileceğini savunurken kimisi bunun yetmiş dokuz olması gerektiği görüşündedir. Benzeri ihtilafları bertaraf etmek amacıyla Osmanlı uygulamasında tâzir suçlarında takdir hakkı bütünüyle kadıya bırakılmamış, bunlar kanunnamelerle düzenlenmiştir.

Osmanlı mahkemelerinde adî ve nitelikli ayrımı olmaksızın çok çeşitli suça tâzir cezası öngörülmüştür. Mühimme kayıtlarına göre tâzir edilen yaygın suçlar; hükûmet görevlilerinin makam ve yetkilerini kullana-

rak maddî çıkar sağlamaları, adam kayırma, rüşvet, suhte hadiseleri, sahtekârlık, ticari meseleler, şahıslar arasındaki arazi ve mal anlaşmazlıklarıyla ilgilidir. Bu suçlar içerisinde hem yargılama hem de cezalandırma usulü bakımından kalpazanlık farklılık arz eder. Kalpazanlık doğrudan devlet hazinesine zarar verdiği için bunun failleri Dîvân-ı Hümâyûn'da yargılanmıştır.

Görevi Suistimal Suçları

Görevi kötüye kullanmaktan kasıt hükûmet görevlerinin makam ve yetkileri üzerinden halka, özellikle maddî çıkar temini amacıyla baskı uygulamaları, haksızlık etmeleridir. Osmanlı hukuk metinlerinde bu suç, zulüm olarak tarif edilmiştir. Arapça'da zulüm, bir kimseye adalet vermek yerine hakkını ondan esirgemek manasına gelmektedir. Mühimme defterlerinde kadı, nâib, muhızır gibi adli vazifelilerin, sancakbeyi, subaşı, voyvoda ve kethüda gibi idarî görevlilerin, din adamları yahut vakıf mütevellilerinin suistimallerine dair çok sayıda şikâyet kaydına rastlanmaktadır.

Kadıların karışıkları suçları onların özellikle maddî çıkarları için makam ve yetkilerini kötüye kullanmalarıyla ilgilidir. Bunda kadılık görev süresinin kısıllığının tesiri büyüktür. Atandıkları yerlerde kısa müddet kalan kadılar, görev süreleri dolunca İstanbul'a döner, kazasker yanında mülazemette bulunarak tekrar tayin edilmek üzere sıralarını beklerlerdi. Mülazemet boyunca maaş alamayan kadı adayları bu dönemlerdeki harcamalarını karşılayacak parayı görevdeyken biriktirmeye çalışırlardı. Kadıların karıştığı usulsüzlükler daha çok rüşvet alma, halktan usulsüz vergi ve para toplamaktı.

Mühimme defterlerinde kadıların reayadan cerime adında fazla akçe, elbise ve koyun alıp hukuka aykırı davranışlarda bulunmak suretiyle zulmettiklerini gösteren birçok hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerden, halka vergi salıp daha sonra yetmedi diyerek yeniden para talebinde bulunan yahut devlet adına toplanan

vergileri zimmetlerine geçirdikleri tespit edilen kadıların divanda yargılandıkları tespit edilmektedir.

Mahkemeye intikal eden hadiselerde, rüşvet aldıkları tarafı kayırdıkları için adaletin tesisine mâni oldukları iddiasıyla merkeze şikâyet edilen kadıların sayısı hiç de az değildir. Kadıların, hükûmet tarafından ahaliye yüklenen vazifelerin dağıtımında adaletli davranmadıkları, kendilerine yakın kimselere angarya işler vermedikleri de olmuştur. Tersanenin ihtiyacı olan kerestenin temini hususunda Akçahisar kadısının halka görev tevziindeki adaletsiz tutumu bunun örneklerindendir. 16. asrın ortalarına ait olan divan kaydına göre Akçahisar halkından kereste üretmeleri istendiğinde, kaza kadısı, bu ağır görevde bazı kimseleri himaye etmişti. Bundan rahatsız olan ahali durumu şikâyet etmek için aralarından seçtikleri bir temsilciyi İstanbul'a göndermişlerdir. Merkezden bölgenin bey ve kadılarına, iddiaların incelenmesi maksadıyla bir heyet kurulması, neticede kadı adaletten ayrılmışsa görevden el çektilmesi yönünde emir gönderildiğine bakılırsa, temsilci vazifesini başarıyla tamamlamıştır. Aynı emrin sonunda bölgedeki sancakbeylerinden kadıya, eğer güçlülere koruyup zayıflara zulmetmeye devam ederse padişahın hiddetinden çekinmesinin tembihi ayrıca istenmiştir.

Kadıların beledî yetki ve sorumluluklarını kötüye kullandıkları da olmuştur. Mesela Bursa kadısının, Bursa çarşısında Yahudileri otuz kırk senedir işlettikleri dükkânlarından mescide yakın oldukları gerekçesiyle çıkarmaya çalıştığı, bunu dükkânların başkalarına verilmesini temin için yaptığına dair iddia divana şikâyet olarak ulaşmıştı. Yahudiler dükkândan çıkmadıklarından bir mağduriyet meydana gelmemiş olacak ki, kadıya "böyle yolsuz işler yapmaması" ihtarıyla yetinilmiştir.

Kadıların işlediği 16. yüzyılın sonlarına mahsus bir suç, Kıbrıs'ın fethinden sonra adaya sürgün yoluyla Türklerin iskân edilmesiyle ilgilidir. Kıbrıs'a sürülmesine karar verilenlerden bazıları kadılara rüşvet vere-

rek bundan kurtulabilmişlerdir. Bilhassa adî suçlular ile ahalinin kendilerinden şikâyetçi olduğu kimselerin Kıbrıs'a gönderilmesi yolunda padişah emirlerine rağmen, kadıların suçu sabit olanları usulsüz yargılamayla beraat ettirdikleri, dolayısıyla sürgünden kurtardıkları olmuştur. Kıbrıs'ın fethinden sonra adaya kızlar sürüleceği şayiasıyla halkı korkutanlarla kadıların para karşılığında iş birliği yapması ilginç bir suistimal örneğidir. Canik vilayetinde türeyen çeteler, mahallelerde tellal çıkararak Kıbrıs'taki kul taifesine kız gönderilmesinin emredildiğini ve evlenmemiş kızların Kıbrıs'a sürüleceğini ilan ederek halkı korkuya salmışlardı. Ailelere, kızlarını evlendirirlerse sürgünden kurtarmış olacaklarını söyleyen çete üyeleri, buna razı olan ailelerin kızlarını sahte nikâhlarla evlendiriyor, kısa süre sonra da yanlarına aldıkları bu kızları başkalarına satarak ahlaksız bir ticaret yürütüyorlardı. Kadıların bu olaydaki rolü paraya tamah ederek tüm olup bitenlere göz yummalarıydı. Canik sancakbeyince merkeze bildirilen hâl üzerine hükûmet harekete geçmiş, bu ahlaksızlığa müsaade eden kadıların isimleri ve kadılık mahallerinin tafsilatlı olarak bildirilmesi istenmiştir. Aynı konudaki bir diğer hükümde bu suça karışan kadı ve nâiblerin detaylı olarak araştırıldıkları teyit edilmektedir. Suça göz yuman kadıların akıbeti bizce malum olmasa da bunların azledildikten sonra sair reayaya gibi tecziye edilmiş olmaları muhtemeldir.

Görev ve yetkileri dışında, hatta kanunen yasak olmasına rağmen tahrirlere müdahale etmek kadıların karıştıkları bir diğer suçtur. Kadıların tahrire müdahaleden gayeleri anlaştıkları bazı kimseleri tahrir dışı bırakarak onları vergi yükünden kurtararak karşılığında para almaktı. Gayrimüslimlerin tahrir kayıtlarını tahrif ederek, böyle bir usul bulunmadığı hâlde onlardan resm-i nikâh almaya çalışan kadılar da olmuştur.

Rüşvet mukabili suçu sabit olan ve cezası kesinleşenleri kanuna aykırı şekilde yeniden yargılayarak serbest bırakmak bazı kadıların işledikleri suçlardandı. Had ve

kıyas cezasıyla idamına hükmedilenlerin dahi salıverildiğine ve suçlunun sicilinin temizlendiğine dair örnekler vardır. Rüşvetle iş gören kadılar çoğu zaman nâib ve mahkeme kâtipleriyle iş birliği yaparlardı. Bunlar, para karşılığında mahkemenin suçlu lehine karar vermesi, cezanın hafifletilmesi veya cezası devam edenlerin salıverilmesinde birlikte hareket etmişlerdir.

Nâiblerin de kadılar gibi tahrire müdahale ederek bundan kazanç sağlamak istedikleri olurdu. Bazı nâibler kayırdıkları kişilerin defter dışı kalmasını sağlayarak vergi mükellefiyetinden kurtarmaya gayret etmişlerdir. Tahrire müdahale eden nâibler bir daha dönmek şartıyla görevden uzaklaştırılırlardı. Cenaze merasimlerine çağrılmadıkları hâlde giden nâiblerin, varislerden birkaç kez resm-i kısmet adı altında para almaya çalışmaları başka bir şikâyet konusuydu. Zira talep edilmediği hâlde ne kadı ne de nâiblerin verasete dahil kanunen mümkün değildi.

Kanunnamelere göre mahkemenin bulunduğu yerin ahalisinden nâib seçilmesi yasaktı. Bu kaideye aykırı olarak niyabete getirilenler görevden el çektirilirdi. Böylece nâibin yerel bağlantılarıyla nüfuz edinmesine ve yakın ilişkileri olan kimseleri koruyacak bir idare tesis etmesine mâni olunurdu.

Nâiblerin usulsüzlüklerinin önlenmesi hususunda merkezi hükûmetin muhatabı kadılardı. Zira nâibler kadılar tarafından göreve getirilir ve yine onlar tarafından denetlenirlerdi. Ancak kadıların görevleri başına gitmeyerek yerlerine nâib atamaları tamamen denetimsiz kalan nâiblerin görevi suistimal etmelerini kolaylaştırmıştır. 16. asrın ortalarına ait bir belgede İzvornik kadısının kasabaya bir buçuk günlük mesafede oturduğu, bu yüzden halkın birçok işinin aksadığı, nâibin Müslümanlara zulmettiği şikâyeti üzerine kadının kasabada oturması zorunlu kılınmıştır. Bu yolla kadının mahkemeyi başkasına devretmesiyle ortaya çıkan sorunların bertarafına çalışılmıştır. Kadıya hitaben gönderilen emirde,

kadılarının görev mahalleri haricinde ikamet etmeleri ve görevlerini başkalarına devretmelerinin kanunen yasak olduğu hatırlatılmıştır. Nâib, muhızır ve diğer mahkeme görevlilerinin kadıdan bağımsız olarak hareket etmeleri de kanunla yasaklanmıştır.

Görevini suistimal eden nâibler kadı tarafından görevden alınır, kimi zaman bu, merkezden gönderilen emirle gerçekleşirdi. Asılsız suçlamalarla görevden el çektirilen bir nâibin görevine iadesi de yine divandan çıkan kararlarla mümkündü. Suistimal sebebiyle görevden ihraç edilen nâib işlediği suçlar sebebiyle mahkeme edilir, suçun niteliğine göre dava kazaskerlik mahkemesinde de görülebilirdi.

Mühimme defterlerinde görevlerini suistimal eden sancakbeylerine dair kayıtlar da vardır. Sancakbeyleri hem askerî hem de idarî görevleri ve yetkileri olan devlet görevlileriydi. Sancakbeylerinin görevleri, şehrin düzenini sağlamak, adaleti temin etmek, şer'e ve örfe aykırı durumları önlemektir. Sancakbeyi bu görevi kadıyla beraber icra ederdi.

Sancakbeylerinin suistimal ettikleri hususların başında halktan usulsüz vergi toplanması ve karşılıksız ürün alınması gelir. Bu fiil başlı başına bir suç teşkil etmekle birlikte beylerin ahalinin mallarına devlet adına el koyduklarını söylemeleri ayrıca tahkikat konusu olmuştur. Araştırma sonucunda, iddia edildiği gibi ahaliden usulsüz vergi topladığı yahut meccanen mal aldığı kesinleşen sancakbeyi görevden uzaklaştırılmıştır. Sancakbeylerinin bazı kimseleri haksız yere hapsedtirip para karşılığında serbest bıraktırmaları yahut angarya işlerde çalıştırmaları da görevi kötüye kullandıkları hadiselerdendir.

Subaşıların da en fazla işlediği suistimal suçları halktan usulsüz vergi toplamak ve ücretsiz mal almaktır. Bu hâllerde hükûmet tarafından kadı ve beyler uyarılarak subaşıların yaptıkları haksızlıklara müsaade etmemeleri, her kim olursa olsun mal almak istediğinde bunun narh üzerinden parayla alınmasına nezaret etmeleri

istenmiştir. Subaşıların rüşvet karşılığında adli görevlerini suistimal ettiklerini gösteren örnekler de vardır. Örneğin Menteşe’de küreğe gönderilmeleri emredilen suçlular para karşılığında subaşı tarafından serbest bırakılmış, buna karşı tedbir almak işi Menteşe beyine havale edilmiştir. Subaşıların birtakım suçlardan zanlı olanları yakalayıp mahkemeye sevk etmek yerine rüşvetle serbest bıraktıklarına dair hadiseler mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Subaşıların adli işlere müdahalesi kanunlarla yasaklanmış, bu alanda yetkinin tamamıyla kadiya ait olduğu bildirilmiştir. Aynı kanunlarla subaşıların suçlulardan cerime akçesi alması kesin olarak menedilmiştir. Kanun ve yasaklara rağmen subaşıların keyfî hareketleri kati olarak engellenememiştir.

Voyvodalar da kanuna aykırı vergi alma, zorbalıkla halka baskı, keyfî hareket etme, halkın malını gasp, mücrimleri koruma, masumlardan cerime akçesi talep etme, yasak olduğu hâlde devre çıkma gibi suçlar işlemişlerdir. Suça karışan voyvodalar genellikle görevden ihraç, verdiği maddî zararın tazmini için malına el konulma veya hapisle cezalandırılmıştır. Reayadan zorla çuha, para, koyun, tavuk, yem ve yiyecek almak ise kethüdaların işlediği suçlar arasında en sık rastlanılanlardır. Kethüdaların hak etmeyenlere tımar tevcih ettirdiklerine dair suistimal örnekleri de vardır.

Vakıf görevlileri ise vakfın gelirlerinden haksız şekilde istifade etmek ve vakfın ücretsiz hizmetlerini para karşılığında satmak gibi suçlara karışmışlardır. Örneğin, Kudüs’teki Sultan imaretinde fukaraya verilen aş, şart-ı vakıf üzere verilmeyip noksan verildiği ve görevlilerin kendilerine ayrılan yiyecekler varken fukaranın aşlarına dahlettikleri suistimal örneklerindendir. Vakıf mallarını zimmetlerine geçiren hizmetlilerin mallarına el konulmuş, bunlar işledikleri suçların niteliklerine göre ayrıca cezalandırılmışlardır.

Suç işleyen görevliler içerisinde mültezimleri de saymak icap eder. Bunların şikâyetle konu olan istismarları

daha çok kanunsuz vergi tahsili gayretidir. Bu hâllerde mültezimlerin mukataaları ellerinden alınmış, halktan zorla aldıkları mallar tazmin ettirilmiş, mahkemenin takdir ettiği şekilde tecziye edilmişlerdir. Çavuşların karıştığı suçlar içerisinde yine halktan usulsüz para toplanması başı çekmiştir. Askerlere maaş dağıtımı sırasında onlardan tas akçesi adı altında para almaları bunların karıştıkları suçlardandır.

Sipahi taifesinin işlediği suçlar da mahkeme konusu olmuştur. Örneğin, Rumeli'nin sol kolunda sipahi Sofyalı Şehzade'nin reayadan kanunsuz para toplaması veya Kütahya'da sipahi Mehmed'in, halktan dem ü diyet adıyla usulsüz toplanan parayı, ahaliden alacağım vardı diyerek iade etmemesi, sipahilerin karıştığı çok çeşitli suçlardan bazılarıdır. Bunların dışında nahiye eminleri, hassa saraçları, kale dizdarları ve taycılar bölükbaşı gibi memurlar da çeşitli suçlara karışmışlardır.

Kalpazanlık

Osmanlı Devleti'nin tedavüldeki geçer parası akçeydi. İstanbul'un fethinden önce akçe basımı Bursa, Amasya, Edirne, Ayasuluk, Bolu, Tire, Karahisar, Bergama, Üsküp, Ankara darphanelerinde yapılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra başkentte kurulan Darbhâne-i Âmire'de sikke darbına başlanmış, diğer darphaneler tedricen kapatılmıştır. Kahire Darphanesi ise 18. yüzyılın ortalarına kadar para basmaya devam etmiştir.

Hammaddesi gümüş olan akçenin değerini içindeki bakır miktarı belirler, bakırın gümüşe oranı arttıkça paranın değeri düşerdi. Kalpazanlık, akçenin içindeki gümüş miktarının devletin belirlediği standardın altında konularak gayrı resmî para basılması ve bu paranın piyasaya sürülmesi suçudur. İçeriğinde gümüş miktarı az olan kalp akçeler, Osmanlı malî piyasasında kıymetli akçe gibi işlem görmüştür. Sahih akçe ile kalp akçeyi birbirinden tefrik etmeye imkân sağlayan bir teknoloji bulunmadığından kalpazanlar piyasaya para sürmek-

te zorlanmamışlardır. Bazı dönemlerde piyasadaki kalp akçe büyük miktarlara varmış, bilhassa uzun süren savaşların tetiklediği iktisadî buhran dönemlerinde nerdeyse tedavüldeki geçer akçe miktarına ulaşmıştır. Böyle zamanlarda, hazinenin nakdî gelirleri arasında önemli bir yekûna ulaşan kalp akçe nedeniyle devletin malî kayıpları büyük rakamlara baliğ olmuştur. Merkezi hükûmet, belli aralıklarla eski akçeleri tedavülden kaldırıp yeni para basarak, en azından bir süreliğine kalpazanlığa engel olmaya ve dolaşımdaki sahte akçelerin toplanmasına çalışmıştır. Bir âdet olarak tatbik edilen bu uygulamaya akçe tecdidi denilirdi. Fâtih Sultan Mehmed döneminde, evvela onar, daha sonra beşer yılda bir piyasaya yeni akçeler sürülmüş, akçe tecdidinden sonra eski paralarla işlem yapılmaması sıkı şekilde denetlenmiştir.

Kalpazanlık suçu özellikle tağşiş uygulamaları sırasında yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı maliyesinin zayıflamaya başladığı 16. yüzyılın sonlarından itibaren sıklıkla başvurulanan tağşiş, akçenin içerisindeki gümüş miktarının bakıra oranla azaltılmasıdır. 1580'lerde 100 dirhem gümüşten 450 akçe kesilirken, tağşişten sonra aynı miktar gümüşten 850 akçe kesilmiştir. Devletin kendisiyle ekonomik ilişkide olanlara karşı parasal yükümlülükleri akçe miktarı cinsinden olduğundan, tağşiş sayesinde daha az gümüşle daha fazla ödeme yapma imkânı sağlanmıştır. Bu özelliğiyle tağşiş, paranın devalüe edilmesi anlamına gelse de devletin yüklü borç ödemelerinden önce yapılması, hazineden kıymetli madden çıkışının azaltılmasıyla hazinenin korunduğu bir enstrümandı. Akçe tağşişlerine genellikle savaş gibi olağanüstü hâllerde müracaat edilirdi. Savaş dönemlerinde ekonomiye kargaşa hâkim olduğu ve piyasa kısmen denetimsiz bulunduğu kalp paranın dolaşıma sokulması da kolaylaşmıştı. Ayrıca sulh zamanlarında toplumsal nizamın teminiyle görevli olan askerîlerin savaş dönemlerinde sefere gitmeleri kalpazanların daha rahat hareket etmelerine imkân tanırdı.

Kalpazanların piyasaya sürdüğü akçeler, kalb akçe olarak isimlendirilir; akçenin kıymetsiz olduğu züyuf akçe, kırkık akçe, kızıl akçe, meyhane akçesi, çil akçesi gibi tabirlerle ifade edilirdi. Kalpazanların piyasaya kolaylıkla ve en fazla sürdükleri akçe türü kırkık akçeydi. Kırkık akçe, sahih akçenin kenarlarından bir miktar kırpılarak küçültülmüş, dolayısıyla değeri düşmüş hâlidir. Sahih akçelerden kırpılan parçalar, çoğunluğunu gayrimüslimlerin bilhassa Yahudilerin oluşturduğu kuyumcu ve sarraflar tarafından eritilir, içinden gümüşü alınırdı. Elde edilen gümüş, içerisine bakır ve başka maddenler katılarak züyuf akçe basımında yahut mücevher yapımında kullanılırdı.

Piyasada kalp akçe dolaşımı Osmanlı Devleti'nin iç ve uluslararası ticaretine zarar vermekteydi. Kalp akçelerin ticarete verdiği zarar küçük çaplı malî krizlere dahi yol açmıştır. Örneğin Kırım'da tüccarların dördü bir Osmanî ayarında kesilen akçeleri alıp dışarıya götürerek eritmeleri, burada akçe sıkıntısına ve ticaretin aksamasına neden olmuş, merkezi hükûmet malî bunalımı gidermek amacıyla başkentten Kırım'a akçe ihraç etmek zorunda kalmıştır.

Dolaşımdaki sahte akçe miktarının artması Osmanlı parasına itimadı zayıflatığından halk arasında yabancı para kullanımını yaygınlaştırırdı. 16. yüzyılın sonunda Divan'a gönderilen şikâyetlere bakılırsa bazı bölgelerde Osmanî akçesi neredeyse kendiliğinden tedavülde kalmış durumdaydı. Semendire'de halk arasındaki alışverişlerde Osmanlı akçesinin terk edilip altın, avruş ve penz kullanılması üzerine merkezi hükûmet bölge idarecilerinden etraflı bir tahkikat yapılmasını istemiştir. Semendire kadısının, tüccardan, bölgenin ileri gelenlerinden ve sıradan halktan soruşturarak kaleme aldığı raporuna göre; yabancı paraların kullanılma sebebi tedavüldeki Osmanî akçesinin ekserinin kalp akçe olmasıydı. Kadı, ahaliden akçenin kalp olduğunu nasıl tespit ettiklerini de sormuş, bunun akçenin kullanılma-ya başlandıktan bir hafta sonra kızılışarak kurşunun

ortaya çıkmasıyla kolaylıkla anlaşıldığı cevabını almıştı. Kadı, Semendire havalisinde kalp akçenin Belgrat'ta darphane açılmasından sonra fazlaştığını ve burada kesilen akçenin dışarıda geçmediğini de aynı tahkikat esnasında öğrenmişti. Yerel idareciler, Semendire'yi kalpazanlığın merkezi olmaktan çıkarmanın yolunun Belgrat darphanesinin kapatılması olduğunu da raporlarına eklemişlerdi.

Kalpazanlar daha çok ticari canlılığa sahip şehirlerde bulunurlar, dolayısıyla kalp akçe dolaşımı bu şehirlerde fazlaştırdı. Payitaht olması hasebiyle askerî, mülkî ve ekonomik denetimin en güçlü olduğu İstanbul'da kalpazanlığın nadir görülmesi ve piyasada kalp akçe dolaşımının kısıtlı olması beklenebilir. Ancak İstanbul kadısına hitaben gönderilen fermanlar başkentte de zaman zaman kalp akçenin yaygınlaştığını göstermektedir. Bu fermanlarda düşük ayarlı akçenin halk tarafından kolayca alınabilmesi yaygınlaşmasının sebebi olarak gösterilmiştir. Fermanlarda halkın züyuf akçeye itibar etmemesi için kadılar tarafından bilinçlendirilmesi emredilmiş ayrıca ayarı düşük, kızıl ve kırkık akçenin Yahudiler tarafından basıldığından, onlarla yapılan alış-verişlerde dikkatli olunması hususunda halkın ika-zı istenmiştir. Kadılara verilen hususi görev ise ayarı bozuk akçelerin tedavülden çekilmesi için yoklama yapmaları, başka bir ifadeyle piyasayı teftiş etmeleridir. Bir başka fermanda, padişah ve yüksek rütbeli memurların gelir kaynağı olan haslar mukataasından gelen akçelerin çoğunun kızıl ve kırkık akçe olmasına dikkat çekilerek, bundan dolayı hazinenin büyük zarar gördüğü ve bunun tazmini için halkın elindeki böyle akçelere el konulması emredilmiştir.

Kadılara, kalpazanlıkla mücadelenin aslî vazifeleri olduğu sıklıkla hatırlatılır bu konuda müsamaha göstermemeleri ihtar edilirdi. Bir kişi hakkında kalpazanlık suçu itham edildiğinde, bu iddianın doğrudan kadı tarafından tetkik edilmesi ve subaşı marifetiyle zanlının yakalanması gerekirdi. Kişinin kalpazan olduğuna

kanaat getiren kadı, onu yargılanmak üzere Dîvân-ı Hümâyûn'a sevk eder, aynı zamanda kanun uyarınca mallarına el koyardı. Kadının bu tatbikatı Fâtih devrine ait Gümüş ve Eski Akçe Yasaknâmesi'nde "ve her ne yerde kalpazan bulunursa, dutup kadı ve subaşı katına ilede, onlar dahi gereği gibi teftiş edeler; şöyle ki şer ile kalpazanlığı zahir olursa kulumla kapıma gönderip rızkının nısfı beğlik ve nısfı mîrîm olacak" şeklinde ifade edilmiştir.

Kalpazanların yalnızca Dîvân-ı Hümâyûn'da yargılanma keyfiyeti hükûmetin bu konudaki ciddiyetini göstermektedir. Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, III. Murad ve I. Ahmed dönemine ait kanunnamelerde kalpazanların İstanbul'da yargılanması kanunî bir şart olarak yer almaktadır.

Bir kimsenin elinde kalp akçenin bulunması kalpazanlık suçu konusunda delil oluştururdu. 1499 tarihli Zaplanına ve Plana Maden Yasaknâmesi'nde, "Bir kimsenin elinde kalb akçe bulunsa, kulum tutup kadı ve subaşı katına ilete, anlar dahi şer ile teftiş eyleyeler, bihasbî'ş-şer kallablığı zahir olur ise, onlara hükmedeler" denilmiştir. I. Ahmed devrine ait Kanun-i Osmanî'deki "Ve eğer kallablık üstüne sikke bulmak ile sabit ve kendisi işlediği dahi sabit olursa Dergâh-ı Muallâya arz edeler" maddesi de aynı meyandadır.

Elinde kalpazanlık aleti bulunan bir kişinin bu aletleri akçe darbında kullandığını itiraf etmesi suçun işlendiğini kesinleştirirdi. Ancak sanığın bunu inkâr etmesi durumunda aletleri hangi maksatla kullandığını ispat etmesi şarttı. Demirci Mustafa isimli birinin kalpazan olduğu iddiası üzerine eşyaları arandığında; bir adet kuruş kalıbı, bir miktar gümüşle karışık bakır ve bir miktar da kuyumcu toprağı bulunmuştu. Kadı, bu aletlerin maksadının ne olduğunu Mustafa'dan sorunca o, aletleri gümüş yüzük dökmekte kullandığını söylemişti. Bunun üzerine kadı, Mustafa'dan yüzük dökmesini iste-

miş, Demirci Mustafa bunu beceremeyince kallab olduğuna kanaat getirilmiş, dahası bilirkşi olarak çağırılan kuyumcunun da aletlerin kalpazan malzemesi olduğunu söylemesiyle ortada şüpheli bir vaziyet kalmamıştı.

Kalpazanlık daha çok Çingeneler ile gayrimüslimlerden Yahudiler arasında yaygındı. Bununla birlikte nadir de olsa devlet görevlileri arasında da kalpazanlığa tevessül edenler olduğu gibi kimi zaman kalpazanlarla iş birliği yapan vazifeliler de vardı.

Fâtih devrine ait Serebrenic Maden Yasaknâmesi'nde yer alan; “şer ile kalpazanlığı sabit olursa hükmedeler, mezkûr kulum boğazından asub rızkını beğlik ede, kimesne mâni olmaya” maddesi kalpazanlığın cezasını idam olarak belirtmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu suça daha çok kürek cezası verildiği, bazı kalpazanlık davalarında cezanın müebbet kürek cezası olarak tatbik edildiği görülmektedir. Kalpazanlara sürgün ve kalebentlik cezaları da verilebilmiştir.

Evrakta Sahtecilik

Osmanlı mahkeme kayıtlarında evrakta sahtecilik suçları, resmî bir görevli adına mühür kazdırarak belge düzenlemek veya sahte berat tanzim etmek olarak iki farklı şekilde görülmektedir.

Berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belgedir. Beratın geçerlilik süresi tuğra sahibi padişahın saltanatıyla sınırlı olup geçerliliğinin devamı yeni padişah tarafından tecdidiyle mümkündü. Yalan beyanla elde edilen sahte beratların en fazla yayıldığı dönemler padişah değişiklikleri yaşandığı zamanlardı.

Padişah değişiminde beratlar yenilenirken bazı görevlilerin hak ve görev tevcihi için sahte arzlarla berat almaya çalıştıkları olurdu. Bunun temini için genellikle kâtiplerle iş birliği yapılması gerekirdi. Kâtipler Osman-

lı bürokrasisine ve belge diline hâkim olduklarından yazdıkları arzı etkili bir lisanla kaleme alabiliyor, me-ramı makul sebeplere bağlayabiliyorlardı. Onlar, bu ar-zuhâlleri para karşılığında yazıyorlar yahut kişinin be-ratın teminiyle elde edeceği kazanca ortak oluyorlardı.

Yalan beyanla berat temini veya sahte berat hazırlat-ma suçunun failleri daha çok dizdar, kâtip, kethüda ve mutasarrıf gibi görevlilerdi. Mahkeme kayıtlarına yan-sıdığına göre yalan beyanla berat çıkartan dizdarların kale erlerinin gediklerini ellerinden almaları, bazı ket-hüdaların beylerin bilgisi olmadan kendilerine tımar ve zeamet tahsis ettirmeleri, erlerin gediklerini eklemeler yaptırarak kazançlarını arttırmaları yaşanan hadise-lerdi. Sipahinin ölümü hâlinde tımarın oğluna intikali için sahte berat düzenletmek hayli yaygındı. Bir tımarın usulsüz şekilde elde edildiği genellikle tahrirlerin yeni-lenmesi sırasında ortaya çıkar veya şikâyet sonrası ya-pılan tahkikatla anlaşıldı. Bu durumda mesele bölge kadısı tarafından araştırılarak deliller toplanır, bu nevi dolandırıcıların davaları divanda görüldüğünden zanlı oluşturulan siciliyle İstanbul'a gönderilirdi.

Mahkemeye intikal eden hadiselerde çoğunluğu mâ-zul ancak bir kısmı muvazzaf kadıların düzenledikleri hüccetlerle sahtekârlarla iş birliği yaptıkları görülmek-tedir. Kadılar bu sahte belgeleri, kendilerini saraya şikâ-yet edecekleri tehdidiyle korkuttukları bazı devlet gö-revlilerinden para almak amacıyla kullanırlardı. Resmî vazifeli gibi davranarak sahte vergi hükümleriyle aha-liden sizin için hüküm çıkmıştır diyerek vergi toplayan mâzul kadılar da vardı.

Evrakta sahteciliğin bir diğer şekli, kişilerin kadı ve nâib mühürleri kazdırarak hazırladıkları belgeleri resmî evrak gibi işleme sokmalarıydı. Sahte evrak tan-zim edenlerin amacı hakları olmayan malları üzerleri-ne geçirmek, ahaliden bilâbedel mal ve para toplamak, vergi ve diğer yükümlülüklerden kurtulmaktı. Miras meselelerinde sahte evraklarla akraba mallarında hak

iddia edilmesi nadirattan değildi. İşi daha ileriye götüren kimi dolandırıcılar, kendi tanzim ettirdikleri belgeleri yine kendi kazdırdıkları mühürlerle tasdik ederek merkeze gönderip çeşitli taleplerde bulunabiliyorlardı. Belgenin sahte olduğu kalemîye memurlarınca anlaşıldığında yerel idareciler uyarılarak suçluların yakalanması istenirdi. Belgenin sahih olup olmadığı genellikle ilgili kadılıktan talep hakkında tafsilatlı bilgi istenmesiyle ortaya çıkardı. Bu usul bir bakıma belgenin doğruluğunun tasdik yöntemi idi.

Sahtekârlık suçlarında mahkeme sahte mühürle tescil edilmiş belgeyi kullananı, mührü yapanı ve belgeyi düzenleyenleri araştırırdı. Suçlular yerel mahkemede yargılanır, bazı durumlarda davaları İstanbul'da görülürdü. Bir başkasının malından sahte evrakla hak talep edenlerle ilgili davalarda, davacı ve davalı yerel mahkemede yüzleştirilir, alacaklıların hakları burada sahiplerine teslim edildikten sonra sanık İstanbul'a gönderilirdi.

Sahte kadı ve nâib mühürleri kazdırma durumlarında verilen yaygın cezalar kalebentlik, kürek, sürgün ile bilhassa fermanlarda tahrifat yapanlar, sahte beratla fesat çıkaranlar ve devlet malına zarar verenler için idamdı.

Yalancı Şahitlik

Osmanlı mahkemelerine ait evrakta yalancı şahitlik ederek bundan çıkar sağlayanlar, hatta bunu meslek hâline getirenlere dair kayıtlar bulunmaktadır. Suçlu kişinin cezadan kurtulmasına yahut masum bir kimsenin cezalandırılmasına neden olan mahkemeyi yanıltmaya yönelik şahitliklere, adaletin tecellisine mâni olduğundan ağır cezalar öngörülmüştür.

Yalancı şahitlik veya gammadzılığa daha çok aralarında husumet ya da malî sorunlar bulunanlar tevessül ederdi. Mal paylaşım meselesi sebebiyle akrabalar ve komşuların mahkemeye başvurdıkları hadiselerde veya devlet görevlileri arasındaki anlaşmazlıklarda da

yalancı şahitlik yaygındı. Müslümanlar arasında bu suçu geçim kapısı hâline getirenler olduğu gibi bunu âdet edinen zimmîler de vardı. Yalancı şahitlik ya da gammazlıkla halkın parasını almaya çalışanlar arasında mahkeme tercümanlarının yer alması dikkat çekicidir. Zira bunlar kadının yardımcıları olarak adaleti sağlamakla mükellefti. Mahkeme tercümanları, mahkemedeki mevkilerini kullanarak bazı kimseleri haksız suçlamalarla hapsedtirip, daha sonra para karşılığında serbest bırakılmalarını sağlıyorlardı. Nitekim Halep'te subaşı tercümanı olarak görev yapan bir kişi bu yöntemle hayli para toplamış, her mahallede kendisine bağladığı dört beş kişinin yalancı şahitlikleriyle istediği kişileri hapsedtirip istediklerini serbest bıraktırdığı bir çete dahi kurmuştu. Tercüman yaptıkları merkeze şikâyet edildiğinde görevden ihraç edilmiş, ayrıca mallarına el konularak hapsedilmişti. Şam'daki bir subaşı tercümanı da aynı usulle Müslümanları suçlu durumuna düşürerek bundan para kazandığı gerekçesiyle görevden uzaklaştırılmıştı.

Yalancı şahitlik ederek halka zarar verenlere tatbik edilecek ceza Bozok Sancağı Kanunnamesi'nde; "ve eğer yalan yere kast ile tanıklığı zahir olsa veya kast ile yalan yere and içtiği zahir olsa yüzüne kara sürüp teşhir edeler yahut beş altın alına. Ve eğer tanıklığından rucu edip yalan idüğün ikrar etse ki şahadetten ziyan ede, ödedeler." şeklinde yer almıştır. 1502 tarihli İstanbul İhtisap Kanunnamesi'nde de yalancı şahitliğin suç olduğu tasdik edilmekle birlikte cezanın niteliği ve miktarı belirtilmeyerek ihtimalen yargıca vereceği tâzir cezası hususunda geniş bir serbestlik tanınmıştır. Bu kanunname "ve yalan tanıklık verenin ve tezvir hüccet verenin ve anunla amel eyleyenin ki; kadı katında sabit ola, muhtesib kema yenbağı hakkından gele" denilmiştir. İlaveten bu gibi suçlarda suçlunun teşhir edilmesi veya bunun karşılığında beş altın alınması tavsiye edilmiştir. Devrek ve Eflakan kadılarına gönderilen bir hükümde müzevir olduğu ve yalancı şahitlik ettiği kesin olan bir

kişinin küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesinin istendiği hüküm, esasen bu durumlarda en ağır tâzir cezalarının da tatbik edilebildiğini göstermektedir.

Mahkeme Basma

Mahkeme basma, dava görülmesine mâni olmak, baskıyla lehe karar çıkarılmasını sağlamak yahut verilen kararı tadil ettirmek maksadıyla kadı ve diğer görevlilere yönelik tehdit, darp yahut zorla sicilleri yok etmeye çalışma suçudur. Bu suçun failleri çoğunlukla mahkemenin kendileri hakkında doğru karar vermediği gerekçesini ileri sürerlerdi. Mahkeme basanların amaçlarından bir diğeri suçlunun mahkeme edilmesini engellemekti. Suçluların çokluğu, zanlıların mahkemeyi çalışamaz hâle getirme gayretleri, hak talep edenlerin fazlalığı neticesinde iki taraf arasındaki çıkan kavgalar sebebiyle baskı altında kalan mahkemenin tatil edildiği hâller de olurdu.

Mahkemeye taarruz edenler daha çok davaları doğrudan Şer'iyye mahkemelerinde görülen Müslümanlar iken zimmîlerin karıştığı hadiseler de olmuştur. Örneğin Pirgele'de voyvodalarını şikâyet ettikleri hâlde delilleri yetersiz olduğundan davayı kaybeden zimmîler kararı beğenmeyerek mahkemeyi basmaya kalkışmışlar ancak cuma günü münasebetiyle Müslümanların çoğu mahkeme kapısında hazır bulunduğundan buna muvaffak olamamışlardı. Kadı kararlarını icra etmekle vazifeli subaşı gibi görevlilerin kendileri hakkında verilen cezaî kararlar üzerine adamlarıyla mahkeme bastıkları da vakiydi.

Mahkeme basma suçlarına verilen cezalar, hapis, kalebentlik, sopa gibi tâzir cezaları olmakla birlikte 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok kürek cezasıydı. Mahkeme basmaya ilaveten başka suçlar işleyenlere verilen cezalar ise suçun niteliğine göre değişiklik göstermiştir.

Sahte Tabiplik

Osmanlı Devleti'nde tabiplik bir sanat olarak nitelendirildiğinden diğer tüm sanat alanlarında faaliyet gösterenlerde olduğu gibi tabiplerin de dükkân açmak için ruhsat almaları gerekirdi. Dükkân açmak için gerekli olan bir diğer şart tabiplik yapabilme ehliyetine sahip olmaktı. Tabip olmak isteyenler imtihana tâbi tutulur, adayların hekimbaşı, cerrahbaşı ve kahhalbaşı önünde verdikleri imtihanda başarılı olmaları gerekirdi. Mühassıs olduğu alanlara göre tabiplik, cerrahlık ya da göz doktorluğu dallarında başarılı olan adayın icazetinin hekimbaşı tarafından onaylanması icap ediyordu. Bu şartları yerine getiremeyenlerin ruhsatları iptal edilir ve faaliyetleri yasaklanırdı.

İstanbul ve taşradaki birçok yerde yeterli bilgisi olmadığından tabiplik yapma salahiyeti bulunmayan birtakım kişilerin hekimlik yaptıkları, ilaç diye başka yerlerden getirdikleri ya da kendilerinin terkip ettiği karışımlarla halkın sağlığına zarar verdikleri yönündeki hadiseler Mühimme kayıtlarından takip edilebilmektedir. Belgelerde şarlatan ve hengâmeger tabir edilen sahte tabipler hem İstanbul hem sair şehir ve kasabalarda izinsiz açtıkları dükkânlarda faaliyet gösterirlerdi.

Sahte doktorluk konusunda şikâyetler divana hekimbaşı tarafından sunulurdu. Divan'dan şikâyetin tetkiki konusunda karar çıkması durumunda konu hakkında araştırma yapmak, ruhsat sahibi olmayanların dükkânlarını kapatmak görevi ise kadı tarafından yerine getirilirdi. Ayrıca bu suç işleyenlere divandan bildirilen yahut kadı tarafından takdir edilen bir tâzir cezası verilirdi.

Kişiy e Hakaret, Sövm e

Osmanlı mahkeme kayıtlarında sövm e suçu için şetm kelimesi kullanılmıştır. Kanunnamelerde bir kişinin başka birine fuhuşla sövmesi şetm olarak tanımlanmış, aynı zamanda bir Müslümana dinsizlik ithamı bu

meyanda değ erlendirilmiştir. Kanunnamelere göre bir kişinin başka birine fuhuşla sövmesi t zir gerektirir, bunun cerimesi olarak kırk akçe alınırdı. Ala dddevle Bey kanunlarında vücut azalarından a za yönelik s vmede, suçluya kadı huzurunda had vurulacağı, ayrıca 30 akçe alınacağı hükme bağlanmıştır. Akl  dengesi yerinde olmayanların ahlaka aykırı sözler söylediklerinden hafif şekilde t zir edildikleri de vakidir.

Çingenelerin tahrir memurlarına hakaret etmeleri, Foça Kalesi dizdarının sarhoş hâlde birçok Müslüman'a sövmesi, Urla'da bazı kişilerin yollarına çıktıkları kadın ve oğullarına hakareti ve Bursa'nın Mihaliç kazasında nâib ve kadıyla tartışan muhzırın bunlara k fretmesi mahkemeye taşınan çok sayıdaki hakaret ve sövme hadiselerinin misallerindendir.

Bir Müslüman'ın dinsizlikle suçlanması da hakaret kapsamında değ erlendirilmiştir. Mesela, Konya'nın Eskil kazasına bağlı bir köyde Murad adlı kişi, öldürülen birinin cenaze namazını kılmaya gittiğinde mevtanın kardeşi kendisine "Gök başlı kâfir namaz kılamaz" diyerek hakaret ettiğinden mahkemeye şikâyetle bulunmuştu. Başka bir hadisede de Ahmet adlı kişinin Mehmet adlı birinin dinine ve imanına küfrederek "kır papazı" diye hakaret etmesi mahkemede dava edilmiştir. Bir zimmînin dinsizlikle ithamı da suç addedilmiştir.

Kıyafet Nizamının İhlâli

Osmanlı toplumunda bir kimsenin kıyafeti o kişinin ait olduğu zümreye işaret eder, özellikle gayrimüslimlerin kıyafetlerinin M sl manlarınkinden farklı olmasına dikkat edilirdi. Gayrimüslimlerin giyebilecekleri kıyafetler fermanlarla belirlenmiş, kıyafetin niteliği, kalitesi, hatta dikiliş şekli belirli kaidelere bağlanmıştı. Yahudi ve Hristiyanları birbirinden ve Hristiyanları da etnik kökenlerine göre bir diğerinden ayıracak şekilde giyimlerinde farklılıklar bulunurdu. Kıyafet nizamına aykırı olarak kişinin farklı bir z mredenmiş gibi giyinmesi

suçtu. Zira kendisini bilhassa askerî zümreden gösterenler bu sayede halka zulmetmekte veya çeşitli yükümlülüklerden kurtulmaya çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin seyyit ve emirlere sağladığı vergi ve yükümlülük kolaylıklarından yararlanmak isteyen bazı kimselerin başlarına bu zümreye mahsus yeşil sarık sararak dolaşmaları mahkemeye intikal eden şikâyet konularındandı. Bu durumda mahkeme kişinin seyyit olduğunu temessükle belgelemesini talep ederdi. Seyitliğini kanıtlayamayanların başlarından sarıkları alınır, suçlarına binaen yerel mahkemede ve bazı durumlarda İstanbul'da yargılanırlardı. Kendilerini seyyit ya da emir gibi göstererek halka zulmeden, aynı zamanda hacıların yollarını kesip adam öldürme ve soygun gibi ağır suçlara karışanlarla ilgili kadı sicillerinde örnekler bulunmaktadır. Emir veya seyyit kıyafetiyle yollarına çıkan kişilerden şüphelenmeyen hacıların tedbirsiz davrandıkları, eşkıyaya karşı savunmasız kaldıkları da yine mahkeme kayıtlarına geçmiştir.

Yeniçerilere mahsus börk giymek kadar yeniçeri kıyafetiyle halka zulmetmek ağır ceza gerektiren tâzir suçlarındandı. Bu neviden suçlara karışanların idam edilmelerini emreden fermanlar bulunmaktadır. Sipahi veya yeniçeri kıyafetiyle dolaşanlar mahkemeye şikâyet edildiğinde bir taraftan bunların yakalanıp cezalandırılmasına gayret edilir, diğer yandan yetişmekte olan gençlerin bu yola meyletmesini engellemek için kıyafet giyme usulleri halka anlatılırdı. Yasağa uymayanların hapisle cezalandırılacağı ilan edilirdi.

Osmanlı tatbikatında kıyafet yasağına uymayanlara hapis veya kürek cezası verilmiştir. Kişi, kıyafet nizamının ihlalinden başka, adam öldürme ve gasp gibi suçlara da karışmışsa cezası idama tahvil edilmiştir.

Silah Taşıma Yasağı

Osmanlı kanunlarında silah taşıma hakkının sınırlarını çizen ve silah taşıma yasağını açıklayan hükümler

vardır. Buna göre askerî sınıftan yalnızca yeniçeri ve sipahilerin kılıç, kama, tüfek taşımaları mümkündü. Bunların dışındaki görevliler ile reayanın silah taşınması ve kullanması yasaktı. Ancak halk arasından bazı kimsele-
rin ve leventlerin bu kanuna uymayarak suç işledikleri görülür. Bu durumlarda merkezi hükûmet kadı ve bey-
leri kanuna uymayanların tespiti ve silahların toplan-
masından mesul kılardı. Toplanan harp aletine hazine
adına el konulur, silah taşıma nizamına uymayanlardan
bazılarının davası İstanbul'da görülürdü. Çingeneler ve
16. yüzyılın sonlarında suhtelerin silah taşıma yasağı-
na riayet etmediklerinden tecziyelerine dair çok sayıda
mahkeme kararı bulunmaktadır.

Borca Sadakatsizlik ve Faizcilik

Osmanlı ceza muhakemesinde, gücü yetmesine rağmen borcunu ödemeyen kişi hakkında alacaklıya mahkemeye başvurma imkânı tanınmıştır. Mahkeme-
nin suçun sabit olduğuna karar vermesi durumunda borçlunun mallarına el konulması ve tâziri icap ederdi. Vakıflardan alınan borçların ödenmemesi durumunda mahkeme ve tazmin süreci şahıslara karşı borçlara dair usulden farksızdı.

Borcunu ödememeyi âdet edinenlerle yüklü borç-
larını ödemek yerine bir müddet hapis yatmayı tercih edenler hakkındaki dava sayıları hayli fazlaydı. Bu hâl-
lerde medyunun, borcu ödememek için iflas ettiğini ileri sürmesi en yaygın bahaneydi. Mahkemede beyan yeterli görülmez, kadı tarafından borçlunun mal varlığı araştırılarak bulunan mal veya emlakı borcuna karşılık satılırdı. Medyunun, borcundan kurtulmak maksadıyla ikamet mahallini terk etmesi çok yaygındı. Bu durum-
da alacaklı mahkemeye başvurarak kişinin bulunması hakkında karar çıkarttırır, bu emir kişinin bulunması muhtemel yerlerin kadılıklarına da gönderilirdi. Arama netice vermezse mahkeme kişinin mallarına el konul-
ması yoluna giderdi. Osmanlı muhakemesinde suçun

mahallinde mahkeme edilmesi kararı esas olmakla birlikte karşılıklı ticaret yapan Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki borç meselelerinde borçlunun gayrimüslim olması durumunda dava genellikle İstanbul'da görülürdü.

Borç konusuna dâhil edilebilecek suçlardan bir diğeri de verilen borca aşırı faiz işletmekti. Faizcilik yapanlar arasında halktan varlıklı kimselerin yanı sıra, tımar ve zeamet sahipleri ile imamlar da bulunuyordu. Aslında buradaki suç, faizle para vermek olmayıp selam akdi adıyla yapılan sözleşmede borca uygulanan faizin tahammülün üzerinde olmasıydı. Bu akde göre medyun hasat zamanında borcunu faiziyle ödemeyi taahhüt ediyor, eksik ödeme hâlinde o zamana kadar faiziyle ödenmesi icap eden tutar anapara sayılarak bakiye yeniden borç verilmişçesine faizlendiriliyordu. Elindeki mahsulle ilk senesinde borcunun tamamını ödeyemeyen kişinin sonraki yıllarda bu borcu kapatmasının imkânı yoktu. Bu yöntemle borç iki üç yıl içerisinde anaparanın on katına ulaşıyordu. Çift sürececek hayvanlarına kadar satmak zorunda kalan borçlu neticede ziraat yapamaz duruma düşüyordu. Borcunu ödeyemeyenlerin memleketlerini terk etmek zorunda kalmaları sebebiyle toprakların boş kalması, meselenin devlet hazinesini ilgilendiren boyutuydu.

Borçlunun, uygulanan faizden şikâyetle mahkemeye başvurduğu 16. yüzyıl ortalarına ait bir davada, kadı merkezden borç meselesinin çözümünüyle ilgili görüş sormuştur. Kendisine selam akitlerinin anlaşılan zamanda sonlandırılarak tecdidine gidilmemesi ve bir sonraki seneye kesim yapılan akitlerin tasdik edilmemesi bildirilmiştir. Ayrıca nakit akçe borç alınması durumunda yıl sonunda %15'ten fazla ribh alınmasına da izin verilmemesi hükme bağlanmıştır. Kadıların bu hükmü sicile kaydederek bundan sonra uygulamanın bu doğrultuda yapılmasının istenmesi kararın kanunîliğini göstermektedir. Böylece Osmanlı Hükûmeti borçlulukta uygulayacak faizin yasal sınırlarını belirlemiştir.

İnşa ve İskân Nizamının İhlâli

Osmanlı Devleti'nde her türlü inşaat baş mimarbaşı ve onun emrindeki mimarlar ocağı tarafından denetlenirdi. Mimarlar, yapacakları binalar için önceden plan hazırlayıp mimarbaşına sunarlar, gerekli izin alındıktan sonra yapıya başlanırdı. Osmanlı uygulamasına göre binaların yükseklikleri belirli kaidelere göre belirlenmişti. Buna göre hem şahıslara hem de vakıflara ait binalar kerpiçten yapılırsa on zira', tuğladan yapılırsa sekiz zira'a kadar yüksekliğe ulaşabilirdi. Müslümanların evlerinde azami yükseklik 1725'te 9 metre iken, 1827'de 10,5 metreye, aynı tarihte gayrimüslimlerin evlerinde 7 metreden 9 metreye çıkarılmıştı. Müslümanlara ait binalar daima gayrimüslimlerin binalarından yüksekti. Yapılacak binanın bir başkasının evine zarar vermemesi, aile mahremiyetini bozacak şekilde karşılıklı camlar konulmaması ve avluların birbirine bakmaması zorunluluğu aynı nizamın parçasıydı.

Binanın, korunmaya muhtaç eserlerden ve camilerden ne kadar uzaklıkta ve yükseklikte inşa edileceğine dair kuralları da içeren inşa nizamına riayet edilmemesi suçtu. Bu hâllerde mahkeme kararıyla azami yüksekliğin üzerinde inşa edilen binaların, sınır yüksekliğini aşan kısımları yıktırılırdı. Gayrimüslimlerin İstanbul'un Balat kapısı dışında inşa ettikleri kilisenin kullanımına müsaade edilmediğine dair şikâyetleri üzerine yapılan tahkikat kaydı, inşa nizamına dair misaldir. Buna göre söz konusu kilise eskiden ev olan bir yapının üzerine inşa edildiğinden etraftaki evlerden daha yüksek hâle gelmiş, bu sebeple yıktırılmasına karar verilmiştir. Etraftaki evlerle aynı seviyeye indirilmesi hâlinde kullanımına izin verileceği, bu hâliyle tasarrufunun mümkün olmadığı bildirilmektedir. İstanbul kadısına hitaben yazılan bu emirde civarda oturan Müslümanlara da evin üzerine yeniden ilave yapılması veya gayrimüslimlerin burada toplanmaları durumunda haber vermeleri hususu sıkı sıkıya tembih edilmiştir.

Osmanlı şehirlerinde, Müslümanlara ait ibadethanelerin civarında gayrimüslimlerin yerleşmeleri iskân nizamına aykırıydı. Halep'te bazı mescitlerin etrafındaki evlerin Yahudiler tarafından satın alınarak mülk edinilmesi bu sebeple şikâyetle konu olmuştur. Mahkemeye başvuran Müslüman ahali, Yahudilerin kesretinden mescitlerde namaz kılacak cemaat bulunamaz hâle geldiğinden bahisle, merkezi hükûmetin müdahalesini talep etmiştir. Neticede Halep kadısı eliyle Yahudilerin tasarrufundaki evler değerinden Müslümanlara tekrar sattırılmış, buna dair muamelat defteri de merkeze gönderilmiştir. Ayrıca evleri tekrar satın almak isteyen Yahudilerin, divandan buna müsaade edilen bir yazı aldıklarını söylemelerine itibar edilmemesi tembih edilmiştir. Evlerin Müslümanların elinde kalması için Halep beylerbeyi ve kadısı duruma vaziyet etmeye memur kılınmıştır.

İnşa ve iskân nizamıyla ilgili bir diğer husus; İstanbul'da sık yaşanan yangınlara karşı bir tedbir olarak binalarda, binanın yüksekliğine göre merdiven ve içi su dolu bir fıçı hazır bulundurulması zorunluluğuydu. Ahşap evler yangının hızla yayılmasına sebep olduğundan devrin İstanbul Kaymakamı Osman Paşa'ya gönderilen 1696 tarihli bir emirle; İstanbul ve Galata'da inşa edilecek ev ve dükkânların Halep, Şam ve Anadolu'daki gibi yangınların felaketini önlemek için taştan, kil taşından ve kerpiçten yapılması istenmiştir.

15. yüzyıldan itibaren İstanbul'a yapılan göçlerle şehirdeki ani nüfus artışı çarpık kentleşmeye ve usulsüz yapılaşmaya sebep olmuştur. Sonraki asırlarda devam eden göçlerle artan konut ihtiyacı arsa simsarları tarafından istismar konusu edilmiş, bu kimseler devletten kıymetinin çok altında aldıkları inşaya uygun alanları ihtiyaç sahiplerine büyük paralarla satmışlardır. Bu usulsüzlüklere karşı mahkemeler, satış muamelesini iptal etmek, simsarın alıcıdan tahsil ettiği fazla parayı iade ettirmek, yolsuzlukla elde edilen arsaları tekrar mîrî arsaya çevirmek gibi tedbirlere başvurmuşsa da tam olarak bu nevi suçlara mâni olunamamıştır.

Suhte Olayları

16. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun hemen her yerinde ve Rumeli'de ortaya çıkan suhte isyanları devlet otoritesini zaafa uğratmış ve uzun süre devam eden anarşi ortamı yaratmıştır. Suhte isyanlarının başlaması ve yaygınlaşmasının sosyo-ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Bunların başında, 16. yüzyıldan itibaren tarım ekonomisinin bozulması üzerine çift bozan olan ahalinin, çocuklarının devlet kapısında görev alarak geleceklerini güvenceye alma arzuları gelmektedir. Osmanlı ülkesinin her tarafında medreselilerin sayısı hızla artmış ancak resmî görevli ihtiyacı sınırlı kalmıştır. Tahsillerini tamamladıkları hâlde devlet kademelerinde vazife alamayan medreseliler, bu kez gruplar hâlinde kanunsuz işlere karışmaya başlamışlardır. Mustafa Akdağ, medreselerin fiziki bakımdan kısıtlayıcı özelliğinin öğrencileri ahlaksız davranışlara ittiğini, grup psikolojisiyle hareket eden suhtelerin cesaretlenerek daha başka suçlar işledikleri görüşündedir.

Asi suhteler yağma, soygun ve gasptan başka tecavüz kastıyla kadınları, kız ve erkek çocuklarını kaçırmışlardır. Silahlı eşkıya çetelerine dönüşen suhteler ev basmak, ekili bağ ve bahçeleri talan etmek, imaretleri soymak, adam kaçırmak, mahkemeye saldırı düzenlemek de dâhil olmak üzere neredeyse akla gelebilecek tüm suçlara iştirak etmişlerdir.

Suhtelerin sipahilerin sefere gittiği, kısmen otorite boşluğu görülen dönemlerde halka taarruzları artmıştır. Merkezi idare sulh zamanlarında halkın silah taşımalarını yasaklarken harp dönemlerinde halkın suhte eşkıyasına mukabele edebilmesi için silahlanmasına müsaade etmiştir. Ayrıca suhtelerin padişah emrine karşı çıkan asiler oldukları halka duyurulup onlarla savaşıyor veya katledenlerin cezalandırılmayacağı ilan edilmiş, bir bakıma eşkıyaya karşı bir halk hareketi meydana getirilmeye çalışılmıştır. Halkın silahlanması ise yeni sorunlar doğurmuştur. Nitekim Aydın sancakbeyinin halkın

silahlanmasının eşkıya sayısında artışa sebep olduğuna dair merkeze gönderdiği rapora istinaden, ahalinin elindeki silahlar toplanmış, burada eşkıyayla mücadele için sipahi ve ilerlerinden müteşekkil birlikler kurulmuştur. Suhtelerin tenkilinde halktan istifade yönteminin başarılı olmadığı asilerin görüldüğü sair bölgelerin yöneticilerinin merkezden takviye askerî birlikler istemelerinden de anlaşılmaktadır. Bunun üzerine kale dizdarlarının sancakbeylerine yeteri miktarda asker ve para vermeleri asilerin tenkilinde bir yöntem hâline getirilmiştir.

Alınan önlemler karşısında meskûn yerlerde barınmayan suhteler dağlara kaçıp buralarda yeniden örgütlenmişlerdir. Merkezi hükûmet dağlardaki suhte gruplarının birleşerek daha fazla güçlenmesine engel olmaya çalışmıştır. Aynı uygulama şehirlerde de sürdürülerek, suhtelerin ders göreceğiz bahanesiyle bir araya gelmeleri yasaklanmış, derslerin kalelerde verilmesine başlanmıştır. Medreselere talebe alınırken adayın sağlam kefiller getirmesi şartı koşulmuş, talebenin memleketinde medrese varsa başka vilayete gitmesine müsaade edilmemiştir.

Suhteler, suçlu oldukları takdirde çoğunlukla sürgün cezasına çaptırılmış veya küreğe konulmuşlardır. Bilhassa sürgün, suhte gruplarını dağıtmaya yönelik bir yöntem olarak benimsenmiştir. Kalebentlik, hapis, tazmin hatta idam gibi cezaların tatbikine rağmen suhte olaylarının sonlandırılmasında istenen netice alınamamıştır. Bu başarısızlıkta bazı bey ve kadılar ile suhte olayları sayesinde çıkar sağlayan grupların dahli etkili olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında İslâmî hukuk amir olmakla beraber, ceza hukukunda örfî hukukun belirgin bir tesiri vardır. Özellikle İslâm hukukunda devlet başkanına verilen geniş yasama yetkisi örfî hukukun gelişmesi ve tatbikinde büyük etkiye sahiptir.

İslâm ve Osmanlı ceza hukuku tatbikatında, toplum veya devletin haklarının ihlali hâlinde kişiye verilecek ceza İslâm hukuku içerisinde yer alıyor ve cezadan umulan fayda sağlanabiliyorsa şer'î kaideler geçerlidir. Şer'î hukukta, işlenmiş suç için Kur'an'da belirlenmiş kesin bir ceza yani had bulunuyorsa öncelikle bunun uygulanması icap eder. Bu mevcut değilse devreye mağdurun intikam hissinin bir kan davasına dönüşmeden tatminini hedefleyen kısas devreye girer. Tarafların aralarında anlaşmaları durumunda kısas bedeli olan di-yete başvurularak mağdurun manevi ve maddi zararı bir karşılıkla giderilebilmektedir.

Had ve kısas, sınırları din çerçevesinde çizilmiş suçlar ve o suçlara verilecek cezaları ihtiva ettiğinden, teorik olarak bu nitelikteki cezalarda idarecinin müdahale hakkı yoktur. Şer'î hukukta işlenen suç ve verilecek ceza konusunda bir boşluğun bulunması hâlinde sultan, dinin ve devletin koruyucusu sıfatı ve İslâm hukukunun kendisine verdiği kanun yapma yetkisini de kullanarak örfî yasalar koyabilmektedir. Örfün ceza hükümlerini tâzir cezaları oluşturur. Tâzir gerektiren suçların ve cezaların niteliğinin belirlenmesi, Mâverdî'nin "saltanat hakkı" olarak formüle ettiği biçimiyle sultana tanınan bir haktır.

Osmanlı ceza uygulamalarında padişahlar, geniş takdir yetkisini kullanarak zaman zaman küreğe koyma

ve çengele asma gibi kanunî dayanağı olmayan cezalara hükmedebilmişlerdir. Şer'î hukuka bütünüyle aykırı bu uygulamaları, Osmanlıların kanun yolundan sapmaları olarak değerlendirmek yerine bu hususu dönemin idare ve düşünce yapısıyla ilişkilendirmek icap eder. Türk-İslâm devletlerinde kabul gördüğü üzere; Osmanlılarda da devletin uğrayacağı zarar ahalinin bütününe etki-leyeceğinden, buna mâni olmak için gerektiğinde kanun sınırları da aşılıp yeni kurallar koymak ve sert tedbirler almak yönetene tanınan bir hak olarak telakki edilmiştir. 15. ve 16. yüzyıllarda Batı dünyasında kralların bu nevi ağır cezalara hükmetmelerinin dayanağı da yine Ortaçağ Batı monarşilerinde devletin çıkarlarının diğer hakların üstünde bulunduğu, dolayısıyla egemen gücün yasama konusunda geniş yetkilerle donanması gerektiğini savunan Roma-Germen hukukunun ceza yargılamasındaki tezahürü olarak kabul edilir.

Barkan ve İnalçık, örf veya örf-i sultanîyi, hükümdarın toplumun hayrı için şeriatın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlar olarak tarif etmekte ve bunların İslâm hukukuyla tam bir uyum içinde olmasının beklenemeyeceğini kabul etmektedirler. Bu kabulü ise örfî yasaların dinî değil akılcı ilkelere dayandığı, kamu veya yönetim hukukunu ilgilendirdiği savına dayandırmaktadırlar. İslâm hukukçuları da nizam-ı âlemin temini ve Müslümanların korunması gayesiyle şer'î hukuka muhalif dahi olsa sultanın siyaseten ceza takdirine cevaz vermişlerdir.

Teorik olarak örfün yalnızca şeriatı güçlendirmesi ve tamamlaması gerekir ve örf, şeriatın yerine geçemez. Gerçekte ise bu düstura aykırı pek çok padişah iradesi, kanun, nizamnâme çıkarılmış ve kürek cezası örneğinde olduğu gibi şer'î hukuka mugayir farklı cezalar da tatbik edilmiştir. Bunlar içerisinde had cezalarının tâzire çevrildiğine dair örnekler de vardır. Ancak şer'î hukuka aykırı ceza usullerinin Osmanlılara mahsus olmadığını, sair İslâm devletlerinde de görüldüğünü ifade etmek gerekir. Bununla birlikte sultanın bilhassa İslâm ceza

hukuku müktesebatına mugayir meselelerde ve siyaset kararı vermeden evvel fetvaya müracaat etmesi kararını meşru bir zemine oturtma gayesinden ileri gelmektedir. Fetva makamında bulunan şeyhülislamların padişah iradesiyle bu mevkiye getirildiği dikkate alınırsa otoritenin beklentisi dışında fetva vermelerinin zorluğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Tüm bunlara ilaveten ceza tatbikatında yer alan bir uygulamanın şer'î hukukla ne derecede uyumlu olduğu tetkik edilirken zamanın mutlak suretle dikkate alınması gereklidir. Zira kabaca 16. asrın ikinci yarısından önceki ve sonraki Osmanlı hukuku, şer'î hukukun tesiri bakımından ayrışır. Erken dönem Osmanlı hukuku, içerisinde kısmen İslâmî unsurları da barındırmakla birlikte ağırlıklı olarak pratik ve pragmatik gelenek-örf ağırlıklı uygulamalara dayanmaktadır. Bu keyfiyet hem Fâtih'in umumî kanunnamesinde hem de sancak kanunnamelerinin en eskisi olduğu tahmin edilen 1487 tarihli Hüdavendigâr Livası Kanunnamesi'nin tetkikinden açıkça görülmektedir. Fakihler, erken dönemde şartlar gereği nispeten kendileri dışında gelişen kanunlaştırma sürecine 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dâhil olmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı hukukunun "şer'î süzgeçten geçme" işlemine tâbi tutulduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı hukukunu tamamen örfî ya da tamamen şer'î olarak nitelemek yerine, konuyla ilgili belgelerin karşılaştırılmalı tetkik edilerek problemlerin dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartları dâhilinde ele alınması daha isabetlidir. Zira Osmanlı klasik dönemine ait mahkeme kayıtları yargılama sürecini tafsilatıyla aktarmadığından bu belgeler kimi zaman araştırmacı açısından ceza muhakemesinde İslâm hukukunun yok sayıldığı izlenimi uyandırabilmektedir. Nitekim Divân-ı Hümâyûn defterlerinde "salb u siyasete ve katt- ı uzva müstahak" oldukları bildirilmekle birlikte haklarında had ve kısas dışında farklı tâzir cezaları takdir edilenlere dair çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Esasen bunların büyük kısmı had ve kısas ce-

zalarının takdiri için gerekli olan sağlam delillerle ispat şartındaki eksiklik sebebiyle tâzire dönüşen suçlardır.

Osmanlı ceza muhakemesinde tatbik edilen kimi cezaların nitelik bakımından kanunîlik, eşitlik ve genellik prensipleriyle uyumu üzerindeki tartışmaların bazılarında devrin şartlarının göz ardı edilmesi, hatalı neticelere ulaşılmasına sebep olmaktadır. Mesele modern hukuk normları merkezinden ele alındığında bu nevi cezalar tabiatıyla anılan ilkelere aykırı mahiyettedir. Zira cezaların kanunîliği ilkesi, hiç kimsenin belli bir suçla ilgili olarak kanunla sabit olmayan ya da kanunda öngörülenden daha ağır bir cezayla tecziye edilemeyeceği, cezanın genelliği ilkesi ise suç işleyen herkese din, dil, ırk, cinsiyet ve benzeri ayırım yapılmaksızın aynı şekilde cezaî müeyyide uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Ancak klasik dönem Osmanlı hukuk sistemi günümüz modern hukuk anlayışına dayanmadığından suçta ve cezada kanunîlik gibi modern devletlerin suç ve ceza-ya ilişkin ilkelerinin Osmanlı hukukunda aranmaması gerekir. Keza modern hukuk ilkelerini Osmanlı kanunlarında, cezaların tespit şekillerinde, suçun kovuşturulması ve ispatı gibi hususlarda mukayese ve tetkik etmek zaman, mekân ve şartların hukuku şekillendiren esaslar olduğu gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Divan (Beylikçi) Kalemi Kalebend Defterleri (KLB.d.), 924, 926.

BOA, Mühimme Defterleri (MD), 4, 5, 6, 9, 10, 12, 16, 19, 23, 24, 51, 85.

BOA, Cevdet Adliye (C.ADL.), 93/5576.

BOA, İbnülemin Bahriye (İE.BH.), 16/1432.

BOA, İbnülemin Adliye (İE.ADL.), 1/3,1/4.

Yayınlanmış Kaynak Eserler

Hezârfen Hüseyin Efendi, (1998), *Telhîsü'l- Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, (Haz. S. İlgürel), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kâtib Çelebi, (2018), *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, (Haz. İ. Bostan), Ankara: TÜBA Yayınları.

Mustafa Nuri Paşa, (1992), *Netayic'ül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi I-II*, (Haz. N. Çağatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nâimâ, M., (2007), *Tarih-i Nâima III*, (Haz. M. İpşirli), Ankara: Türk tarih Kurumu Yayınları.

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.

Akdağ, Mustafa, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 1963.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, Barış Kitabevi, Ankara 1999.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C.I-IX, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990-1996.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1991.

Altınay, Ahmed Refik, *Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

Altuğ, Yılmaz, *Yabancıların Hukûkî Durumu*, İstanbul Ün. Yay., İstanbul 1971.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, Ankara Ün. Yayınları, Ankara 2002.

Atar, Fahrettin, "Mahkeme", *DİA*, C.27, İstanbul 2003, s. 338-341.

Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Atar, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, C.24, İstanbul, 2001, s. 66-69.

Avcı, Mustafa, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, Gökkubbe Yayınevi, İstanbul 2004.

Aydın, Mehmet Akif, "Ceza" (Osmanlı Ceza Hukuku), *DİA*, C.12, İstanbul 2007, s.478-482.

Aydın, Mehmet Akif, "Mahkeme (Osmanlı Devleti'nde Mahkeme)", *DİA*, C.27, İstanbul, 2003, s. 341-344.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Düzey Yayınları, İstanbul 2005.

- Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık", *DİA*, C.17, İstanbul 1998, s.384-396.
- Bardakoğlu, Ali, "Osmanlı Hukukunun Şer'iliği Üzerine", *Osmanlı (Teşkilat)*, C.IV, Ankara 1999, s.412-417.
- Barkan, Ömer L., *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukûkî ve Malî Esasları, I, Kanunlar*, İÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1943.
- Barkan, Ömer L., "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyetin 50. Yıl Semineri*, TTK Yay., Ankara 1975.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965.
- Cin, Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usûlleri", *150. Yılında Tanzimat*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.11-32.
- Çağatay, Neşet, "İslâm Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", *Belleten*, C.LI/200, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlılarda Şer'i-Örfi Hukuk Kavramı ve Uygulanışı", XII. *Türk Tarih Kongresi, (Ayırıbasım)*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.657-662.
- Dağcı, Şamil, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.*, Ankara 1996.
- Dönmezer, Sulhi, *Şahıslara ve Mala Karşı Cürümler*, İstanbul 1995.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972.
- Emecen, Feridun M., "Devre Çıkma", *DİA*, C.IX, İstanbul 1994, s.250-251.
- Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM*, S.1, (1990), s. 117-125.
- Erim, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, S.IV, (1984), s.79-88.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Göyünç, Nejat, "Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.3, İstanbul 1967, s.40-42.
- Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed.V.L. Ménage, Oxford University Press, London 1973.
- Heyd, Uriel, "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat", çev. Selahaddin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26/1, (1984), s.633-652.
- İbrahim el-Halebî, *İzahlı Mülteka El Ebhur Tercümesi*, çev. Mustafa Uysal, İstanbul 1968.
- İlgürel, Mücteba, "Subaşılik Müessesesi", *Journal of Turkish Studies*, S.7(1983), s.251-261.
- İlgürel, Mücteba, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul 1979, s.301-318.
- Imber, Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2004.
- İnalcık, Halil, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, C.I-II/3-4, (1965), s.49-160.
- İnalcık, Halil, "Kanunnâme", *DİA*, C.24, İstanbul, 2001, s. 333-337.
- İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Belleten*, C.32/92, (1959), s.575-610.

- İnalcık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- İnalcık, Halil- Anhegger, Robert, *Kanunname-i Sultani Ber muceb-i Ör f-i Osmani*, TTK Yay., Ankara 2000.
- İpşirli, Mehmet. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul 1982, s.203-248.
- İpşirli, Mehmet, "Kazasker", *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s.140-143.
- Jennings, Ronald Carlton, *The Judicial Registers (Şer'i Mahkeme Sicilleri) of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History*, University Of California, Los Angeles, 1972.
- Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
- Mumcu, Ahmet, *Tarih İçindeki Genel Gelişimi ile Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1985.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vuku'at, Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.
- Oğuzoğlu, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Ongan, Halit, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili*, TTK Yay., Ankara 1958.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.
- Özcan, Abdülkadir, "Asesbaşı", *DİA*, C.3, İstanbul, 1991, s.464.
- Özkorkut, Nevin Ünal, "İslâm Ceza Hukukunda Kadın", *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.56/2, (2007), s.83-95.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Saydam, Abdullah, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usulü", *Tarih ve Toplum*, S.164, İstanbul 1997, s.4-12.
- Schacht, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hakânî", *Belleten*, C.XV/ 59 (1951), s.381-389.
- Üçok, Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1 Ankara 1946, s.125- 145, III/2-4 Ankara 1946, s.365-383, IV/1 Ankara 1947, s.48-73.
- Üçok, Coşkun; Mumcu, Ahmet; Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.
- Yıldırım, Mustafa, "İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13-14, (2001), s.31-52.
- Yücel, Yaşar, Pulaha, Selami, *I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)*, TTK Yay., Ankara 1995.

DİZİN

- A**
- Abbasi 20, 21, 24, 39
Adalet Köşkü 38
Ahmed Cevdet Paşa 17
Alaüddevle Bey Kanunları 16, 25
Arazi Kanunnamesi 17
Asesbaşı 46, 125
- B**
- Babür 25
Bağy 84
Berat 23, 24, 27, 45, 46, 105, 106
Bizans 28, 74
- C**
- Celâli 53, 123
Ceneviz 74
Cengiz Yasaları 25
Çingeneler 59, 69, 84, 105, 111, 113
- D**
- Danıştay 17, 48
Darbhâne-i Âmire 100
Deyyus cürmü 55
Divan 13, 37, 38, 39, 41, 44, 56, 62,
68, 69, 77, 82, 83, 85, 90, 92,
95, 98, 102, 106, 110, 116
Divân-ı Ahkâm-ı Adliye 17
Divân-ı Hümayun 5, 10, 22, 33, 35,
38, 39, 41, 43, 56, 58, 77, 81,
92, 94, 104
- Diyet 31, 43, 48, 81, 85, 86, 87, 89, 92,
100, 119
Dürer 22
- E**
- Ebû Hanîfe 21, 54, 64, 72, 87
Ebüssuûd Efendi 22, 30, 54, 78
Emevî 24, 39
Ermeni 32
- F**
- Faizcilik 6, 113, 114
Fâtih 16, 24, 26, 28, 30, 34, 36, 43, 46,
86, 101, 104, 105, 121
Fetva 20, 22, 30, 53, 65, 75, 78, 88, 121
Fıkıh 21, 22, 44, 50, 84
Fransa 34
Fransız Ticaret Kanunu 47
- G**
- Galata 39, 55, 60, 74, 75, 116
Gasp 53, 64, 80, 81, 85, 89, 99, 112,
117
Gazneli 21, 25, 45
Göktürk 36
Gülhane Hattı Hümayunu 16, 33
- H**
- Had 50, 51, 52, 54, 55, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 76,
80, 81, 84, 88, 93, 96, 111,
119, 120, 121

Hanbelî 64
Hanefî 11, 20, 21, 22, 36, 40, 51, 63,
64, 72, 80, 87
Hasan Padişah Kanunları 16
Hırâbe 81
Hıristiyan 60, 70
Hırsızlık 51, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 70, 123
Hükümdar 12, 13, 15, 18, 21, 23, 24,
25, 26, 29, 35, 36, 37, 71, 120
Hz. Ali 63
Hz. Muhammed 12, 18, 19, 20, 32,
39, 45, 71, 76, 84
Hz. Ömer 24, 71

I

I. Ahmed 54, 66, 104
II. Bayezid 27, 28, 58, 65, 67, 68, 70,
104
III. Murad 104
II. Mehmed 65
II. Murad 26
II. Selim 53
I. Murad 37
I. Selim 65, 73, 86, 125
İslahat Fermanı 33
I. Süleyman 55, 66
İrtidad 76, 77, 78
İslâm 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21,
23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 45,
49, 50, 51, 52, 53, 61, 62, 63,
71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 84,
85, 86, 87, 91, 93, 119, 120,
121, 123, 124, 125
İslâm hukuku 11, 15, 18, 19, 20, 21,
24, 32, 33, 49, 50, 79, 119
İslâmiyet 11, 15, 20, 21, 23, 25, 37, 70
İstanbul kadısı 44, 60
İşyan 51, 84, 85, 87, 117

K

Kadı 5, 17, 39, 40, 41, 44, 46, 54, 57,
73, 75, 78, 80, 90, 102, 104,
109, 123, 125
Kalebentlik 46, 63, 64, 81, 85, 105,
107, 109, 118
Kalpazanlık 94, 100, 101, 103, 104,
105
Kanun 99, 104, 124, 125
Kanûn-ı Esâsî 33
Kanûnî Süleyman 16

Kanunname 13, 16, 17, 23, 26, 27,
28, 29, 50, 51, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 62, 65, 66, 67, 68,
69, 70, 73, 86, 88, 93, 97, 104,
108, 110, 121

Karahanlı 25
Kayıtbay Kanunları 16, 25
Kazasker 38, 44, 90, 124
Kethüda 65
Kıbrıs 46, 77, 93, 95
Kırkık akçe 102
Kıyas 13, 19, 30, 31, 43, 48, 50, 56, 81,
85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93,
97, 119, 121
Köktürk 25
Kur'an 12, 18, 19, 20, 32, 50, 52, 61,
62, 64, 71, 77, 79, 80, 84, 119
Kutadgu Bilig 35, 71
Kürek cezası 14, 31, 41, 54, 62, 63,
66, 69, 70, 73, 75, 83, 96, 105,
109, 112, 120

L

Lozan Antlaşması 34

M

Mahallî hukuk 16
Mahkeme çavuşları 46
Mâlikî 64
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye 17
Meclis-i Tetkikât-ı Şer'îye 17
Molla Süleymaniye Darüşşifası 80
Muhzır 44, 45, 46, 59, 67, 94, 98, 111
Musevî 32
Mülteka 22, 124
Müstemen 16, 32, 33, 34, 85
Mütûn-ı Erbaa 21, 22

N

Nâib 23, 43, 44, 57, 59, 94, 96, 97, 98,
106, 107, 111
Nişancı 29, 30, 38, 39
Nizamiye mahkemeleri 47
Nizâmülmülk 35

O

Orhan Gazi 37
Osman Gazi 36, 42
Osmanlı hukuku 10, 15, 121
Ömer Nasuhî 22
Örfî hukuk 27

P

Padişah 16, 24, 105
Peygamber 24, 32, 37, 40, 50, 71,
78, 91

R

Rodos 93
Rumeli 22, 28, 30, 38, 42, 44, 70, 84,
100, 117
Rüşvet 96, 125

S

Safevî 25
Sahabe 20
Sasaniler 37
Selçuklu 11, 21, 25, 45
Sipahi 28, 54, 57, 68, 77, 83, 88, 91,
100, 106, 107, 112
Slav 28
Subaşı 41, 45, 61, 67, 73, 89, 94, 98,
99, 103, 104
Suhte 53, 68, 84, 88, 94, 117
Sultan 25, 26, 28, 34, 38, 59, 99, 101,
104
Sünnet 18, 19, 20, 32, 50
Sünnî 11, 23
Sürgün 56, 63, 66, 80, 81, 85, 86, 92,
93, 95, 96, 105, 107, 118
Şâfiî 64, 72
Şarap 60, 64, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76
Şeriat 11, 12, 13, 15, 18, 23, 24, 26, 29,
36, 50, 51, 72, 120
Şer'î hukuk 12, 13, 15, 17, 18, 21, 27,
29, 30, 31, 40, 50, 51, 66, 119,
120, 121
Şer'îyye sicilleri 23

Şeyhülislam 21, 22, 30, 124
Şurâ-yı Devlet 48
Şûrâ-yı Devlet 17

T

Tahrire müdahale 97
Tanzimat 5, 13, 16, 17, 33, 34, 47,
48, 124
Tatarlar 28
Tâzir 12, 13, 30, 31, 50, 51, 53, 55, 58,
59, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 73,
75, 77, 80, 81, 82, 85, 86, 87,
88, 92, 93, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 119, 120, 121
Ticaret Kanunnamesi 17
Töre 36
Tursun Bey 24

V

Venedik 46, 74
Voynuklar 28

Y

Yahudi 32, 58, 111
Yavuz Selim 16
Yeniçeri 44, 46
Yıldırım Bayezid 26
Yol kesme 80, 82

Z

Zimmî 16, 31, 32, 33, 40, 46, 74, 75,
76, 78, 79, 80, 85, 88, 108,
109, 111
Zina 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 63, 87, 88

Arif Sarı

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2015 yılında "XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri" konulu araştırmasıyla doktorasını tamamladı. Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü'nde çalışmalarını sürdürmekte olan Arif Sarı'nın, Türkmenler-Yörükler ve Osmanlı adli teşkilatı başta olmak üzere Osmanlı klasik devrinin muhtelif konularını ele aldığı birçok kitap, kitap bölümü ve bilimsel makalesi bulunmaktadır.

OSMANLI KLASİK ÇAĞINDA KANUN, SUÇ VE CEZA

Osmanlı hukuk mevzuatı ve mahkeme kayıtlarının tarih ve tarihî sosyoloji alanları için zengin veriler sunduğuna şüphe yoktur. Bilhassa Osmanlı idari teşkilatı ve sosyo-kültürel yapısı hakkında araştırma yapacak bir kimsenin evvela Osmanlı hukukuna dair yeterli bilgiye sahip olması icap eder. Ancak hukuk sahasına adım atanların karşılaşacağı ilk zorluk, bu ilme münhasır terim ve ıstıhlara nüfuzun güçlüğüdür. Şer'î, örfî ve hatta gayrimüslim hukuk terimleriyle dolu olan Osmanlı hukuk metinlerinin anlaşılması da ilk başta hayli zordur. Bu bakımdan tafsılatlı bilgiler ihtiva eden müracaat eserlerinden evvel, Osmanlı hukukunu en yalın ve kısa biçimde izah eden eserlerden temel bilgiler edinilmesi yerinde olur. Arif Sarı, *Osmanlı Klasik Çağında Kanun, Suç ve Ceza* isimli çalışmasıyla okuyucuların bu zorluğu kolayca aşmalarını amaçlıyor. Dahası, 16. yüzyıl kayıtlarından da örnekler vererek hukuk mevzuatından mahkeme teşkilatına, işlenen suçların çeşitliliğinden verilen cezalara kadar Osmanlı hukuk ve ceza sisteminin yapısını analiz ediyor.

